

60 שנים

ישראל חוגגת 60 שנה

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף המפמ"רים
הפיקוח על החינוך המוסיקלי | מורשת קהילות ישראל

ועדת היגוי	ד"ר יעל שי ורדה גיל ענת דור משה זעפרני שרה רוטקופ-הרמתי
חברי מערכת	רינת גלעד-עפרון רות דגני אורנה חריטן ד"ר עדנה מעיני נגה פוקס תמנע קליין
כתיבה	טלי גופר רינה גלסנר ענת דור טלי ויסמן מיכל ינקו רנה כלף שרה לאור ציפי מאירוביץ' שרה רוטקופ-הרמתי עמליה שחל
עריכה	ד"ר יעל שי
עריכה לשונית	מאירה הס
הדפסת תווים	איתמר ארגוב
הבאה לדפוס	רפי כהן
עיצוב גרפי והדפסה	ארט פלוס
הוצאה לאור	משרד החינוך מחלקת פרסומים

דברי פתיחה

סיפורו של הזמר העברי הוא סיפורה של מדינת ישראל; השירים הרבים, נכסי צאן הברזל, יוצרים את המפגש המרתק עם אנשים ועם תרבויות, עם נופים ועם מקומות, עם צלילים ועם ריחות ובכך משקפים הם את מפת ההיסטוריה של עם ישראל.

החוברת "שרים ששים: ישראל חוגגת 60" כוללת 21 שירים, שירים אהובים המבוצעים בפי כול, שירים שמרבים לשיר אותם בערבי שירה משותפת. בבסיס חוברת זו עומד הרעיון לפיו כל בוגר של מערכת החינוך צריך שידע את השירים הללו, יכיר אותם על בוריים ואף יפזם אותם בעיתותיו שלו.

חוברת זו נותנת השראה ללימוד אחר שבו מתבצעת למידה רב תחומית, בה נפגשים המורה למוזיקה, המורה לספרות, המורה להיסטוריה, המורה לאמנות, המורה לתנ"ך וכלל המורים אשר חפצה נפשם ללמד ולהפיץ רפרטואר שירי זה. ואכן ביריעה זו מוצאים אנו דוגמאות לניתוח שיר מנקודות למידה רבות ומגוונות: ההיבט המוזיקלי, ההיבט הספרותי, ההיבט הלשוני וכיוצא באלה. כך למשל נחשפים המורים לדרכי לימוד אחרות בהן בולט הקשר ההדוק שבין המוזיקה והטקסט ובכך בולטת תפקודה של המוזיקה כמעצימה את הטקסט.

השירים בחוברת זו הם בגדר הצעות לפעילויות. אנו מצפים מכל מורה להוסיף מכישוריו המקצועיים והמתודיים לכל שיר לצד האינטרפרטציה האישית שלו ובכך ליצור יריעה לימודית לרפרטואר השירים שלא נס ליחם ואשר מלווים אותנו לאורך השנים.

נפלה זכות בחלקנו, המורים למוזיקה בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים, להוביל ולמנף את כל אותם שירים שמשקפים את המארג התרבותי והחברתי שלנו. שכן, בכוחם של שירים אלה טמונה היכולת ליצור תרבות משותפת מייחדת ומאחדת אשר קושרת אותנו עם חבלי הזהות והשייכות. למעשה, במסורת שירית זו יש הכוח ליצור מכנה משותף בין אנשים מקהילות שונות ומתפוצות שונות שכולם מתאחדים יחדיו לחוויה תרבותית-מוזיקלית.

תודתי העמוקה ומלוא הערכתי למפקחות על החינוך המוזיקלי - אורנה, נגה, רות, רינת, עדנה, תמנע - ולמדריכות - טלי, מיכל, ענת, רינה, רנה, ציפי, שרה - על עבודתם המקצועית והמסורה בכתיבת חוברת זו שללא ספק תוסיף נדבך מרכזי לתרבותנו המפוארת, בכלל זה למורשת השיר הישראלי.

אתכם לאורך כל הדרך עם השירים ועם הצלילים,

ד"ר יעל שי

מפקחת מרכזת על החינוך המוזיקלי

תוכן עניינים

6	.....	אגדת שלום שבזי
12	.....	גן השקמים
18	.....	הליכה לקיסריה
24	.....	הרעות
28	.....	ירושלים של זהב
36	.....	כד הקמח
40	.....	כותל המזרח
44	.....	לו יהי
52	.....	לך אתן את הארץ
58	.....	ללכת שבי אחריך
64	.....	ניגונים
70	.....	עוד לא תמו כל פלאיך
76	.....	פה בארץ חמדת אבות
82	.....	צל ומי באר
88	.....	קול פעמונים
92	.....	קריה למלך רם
98	.....	שבחי ירושלים
104	.....	שיר ההודיה
110	.....	שיר העמק
116	.....	שיר השומר
124	.....	שלום לך ארץ נהדרת
128	.....	ביבליוגרפיה

אורג מחבר ומשלב חוטים
טונה יוצר חוטים
בוקעת מתפרצת
ששרד שנשאר
דבק מתחבר, נאחז

אגדת שלום שבזי

מילים: אורי ברזילי | לחן: יהודה בדיחי

מיום ראשון עד יום ששי בצָהֳרַיִם
יושב רבי שלום שבזי בחנות
אורג הוא וטונה גוזר במספריים
אוהב את המלאכה - ושונא רבנות

בין הערבים

על הר הבית -

בא לתפלה

לירושלים

מיום ששי עד יום ראשון מדי שבוע
עוזב רבי שלום שבזי את העיר
כמו בכל שבת הוא טס על כנף הרוח
לכתל ששרד בעיר דוד

בין הערבים...

מיום ראשון עד יום ששי בצָהֳרַיִם
חוזר רבי שלום שבזי לתפילה
באישוניו יש אור, זה אור ירושלים
אשר דבק בכל הבא בשערה

בין הערבים...

כל יום ויום מהשקיעה וכל הליל
אוהז רבי שלום שבזי בעטו
מבעד חלונו נראית ירושלים
ואז כאש עולה בוקעת שירתו

בין הערבים...

יום - מְ שִׁי - יוֹם עַד שׁוֹן - רָא יוֹם - מְ

 יָם - כִּי - הָ - צָ - בְ

שָׁב - יוֹ נוֹת - הָ - בְ זִי

 שְׁ - לֹוֹם שְׁ - בְּ

נָה - טוֹ - וְ הוּא - רָג - אוֹ

 יָם - כִּי - פְּ - מָסָה - בְּ זִי

נָה - טוֹ - וְ הוּא - רָג - אוֹ

 נוֹת - בְּ - כִּי

בִּין עַךְ - הָ - בְּ

 יָם עַל הָרֵה - בְּ

בָּא לָה - תָּפַח - לָה

 יָם לָה - שְׁ - רוּ - לָה

בִּין עַךְ - הָ - בְּ

 יָם עַל הָרֵה - בְּ

לָה - לָה - שְׁ - רוּ - לָה

 יָם

אורי ברזילי

אורי ברזילי הרבה לכתוב מילים ללחני התוכנית "מצלילי המזרח כבקשתך", ששודרה ברשת ג'. באחד הימים פנה אורי ליהודה, וביקש ממנו לחבור אליו ולהלחין מנגינות בעבור השירים שהוא כותב. שיתוף הפעולה ביניהם הניב שירים רבים שכתב אורי ברזילי והלחין יהודה בדיחי.

יהודה בדיחי

יהודה בדיחי נולד בתחילת שנות ה-40 בעיר תל אביב. את ההשפעה המוסיקלית שלו ינק מהשירה התימנית ששרו בביתו, ומהרדיו, שהשמיע צלילים מערביים. הוא עסק בעיקר בהלחנת שירים ישראליים, בתקופה שבין תחילת שנות ה-70 עד כמעט סוף שנות ה-90. שירים רבים שהלחין התקבלו לפסטיבל הזמר המזרחי שנקרא "למנצח שיר מזמור". בין שיריו נמנים "שימי ענק", "קינת יעקב", "כי מציון תצא תורה" וגם השיר "אגדת שלום שבזי". עם הזמרים שביצעו את שיריו נמנים הזמרים הבאים: אבנר גדסי, בועז שרעבי, שימי תבורי, אופירה גלוסקא, רבקה זוהר, משה הלל, מוטי פליישר, יפה ירקוני.

הסיפור שמאחורי השיר

את העבודה המשותפת בינו ובין אורי ברזילי בהתווות השיר "אגדת שלום שבזי" מתאר יהודה בצורה הבאה: "בשנת 1973 הגיע אלי אורי ברזילי עם המילים לשיר 'אגדת שלום שבזי', בלי מילות הפזמון. וביקש ממני להלחין מנגינה לבית ולפזמון. בהשראת בתי השיר הלחנתי מוזיקה לבית ולפזמון, ובהשראת המוזיקה של הפזמון הוסיף אורי ברזילי את המילים לפזמון". מנגינתו של השיר ומילותיו, המפליאות לתאר את פניו הרבות של רבי שלם שבזי, הפכו את השיר לאחד השירים הפופולריים ביותר בזמר העברי. יהודה בדיחי מספר כי הלחן עבר את גבולות הארץ. זמר טורקי ששמו טרקאן השתמש בלחן השיר בעבור שיר בשפה הטורקית, ובכך הפך אותו לאחד השירים הפופולריים בטורקיה (מתוך ריאיון עם המלחין בתאריך 4.9.2007).

פסילוף הסוסקא זמין השיר

האזינו לשיר ובצעו את המשימות הבאות:

א. מה שמו של האיש שעליו מספר השיר?

ב. רשמו בצדו של כל אחד מן הבתים מה מסופר על איש זה.

ג. איזה משפט בשיר הוא בעל תוכן בעייתי?

משפט זה מבוסס על פסוק מפרקי אבות. התוכלו להסביר מה המסר במשפט

זה?

ד. השלימו את המילים החסרות בקטע הבא. היעזרו במחסן המילים שבתחתית הקטע: השיר מספר על _____. הבית הראשון מתאר את _____. רבי שלם שבזי היה _____ ומהאריגה הוא הרוויח _____ למחייתו. הבית השני מתאר את היותו _____. רבי שלם שבזי היה _____ תימן. ניתן ללמוד מבית זה כי הוא כתב רבות על _____ בירתה של ארץ ישראל. הבית השלישי מתאר את פעילותו _____. רבי שלם שבזי פסק ממלאכתו ביום השבת. האגדות מספרות, כי אף על פי שלא זכה לעלות לארץ ישראל, הוא טס על כנף הרוח ל_____. הבית הרביעי והאחרון _____ שבוע חדש בחייו של רבי שלם שבזי. הוא חוזר לחנות ולמלאכת _____ כאשר באישונו _____ אורה של _____.

מחסן מילים

גדול משוררי, אור, בשבת, אורג טליתות, מתחיל, ירושלים, בשבת, כותל המערבי, האריגה, ר' שלם שבזי, כסף, מקצועו, ירושלים, משורר

רבי שלם בן יוסף שבזי (1619-1710)

מבין משורריה הרבים של יהדות תימן, נודע במיוחד המשורר שכינויו: מורי שלם שבזי, שנחשב לגדול משוררי תימן. רבה וגדולה הייתה תרומתו של רבי שלם שבזי לקהילת יהודי תימן; הוא היה רב, מנהיג ומשורר. שבזי נולד בכפר קטן בדרום תימן, ולאחר זמן עבר להתגורר בכפר שֶבְזִי, ומכאן שם משפחתו. הוא התייתם בגיל 15 ועבד לפרנסת בני משפחתו באריגת טליתות. בו-זמנית עם עבודתו, לא ויתר שבזי על לימוד תורה, ולימים נעשה תלמיד חכם גדול ומשורר דגול. מורי שלם שבזי חיבר מאות רבות של שירים, המבטאים את אהבת ארץ ישראל ואת הכמיהה לגאולה ולמשיח. בשיריו ביטא שבזי את הסבל הרב של יהודי תימן. בתקופתו, שירתו סייעה ליהודי תימן וניחמה אותם בשעות סבל ומצוקה. שבזי נעשה אחד ממנהיגיה של יהדות תימן בימים קשים. בזכות כישרונו הרב וחוכמתו, התייעצו אתו לעתים גם שליטי תימן המוסלמיים, ואף ביקשו ממנו לכתוב להם שירים. למרות רצונו העז לעלות לארץ ישראל, לא זכה שבזי להגיע אליה, והוא נפטר ונקבר בתימן. לאחר מותו הפך שמו לאגדה. קברו הפך מוקד עלייה לרגל לבקשת מרפא ולהודיה לאל.

דיוואן

"הדיוואן של יהודי תימן הוא ספר הכולל את מבחר שירי משורריהם ומשמש אותם בזמרתם ובשמחתם. ימיו של הדיוואן כימי שירת תימן עצמה" (רצהבי יהודה, 1968).
ה"דיוואן" הוא ספר הפיוטים של קהילת יהודי תימן. תחילה נכללו הפיוטים של יהודי תימן בסוף סידור התפילה שלהם, במדור מיוחד שנקרא "שירות ותשבחות". כשנתרבו השירים, במאה ה-17 (בעקבות פיוטי הרבים של רבי שלם שבזי), הופרדו הפיוטים מסידור התפילה וקובצו בספר מיוחד לשירה, הוא ה"דיוואן" התימני.

הפיוטים בדיקון מסודרים, תחילה, על פי מחזור השנה (פיוטי שבת, ראש חודש, שלושה רגלים, חנוכה, פורים). אחריהם מופיעים פיוטים לחתונה ולברית מילה, ולבסוף מסודרים הפיוטים לסוגיהם, על פי הסדר הבא: נשיד, נשיד, נשיד, הלל. פיוטי ה"נשיד" פותחים כל אירוע שמחה, פיוטי ה"נשיד" הם עיקר הזמרה בכל אירוע שמחה, וברכות ההלל, שבאמצעותן מברכים את בעל הבית ומודים לו על האירוח, מושרות בסיומו של כל אירוע.

מבנה מוזיקלי

האזינו למוזיקה ובצעו את המשימות הבאות:
א. סמנו בגוף הטקסט את המבנה המוזיקלי של השיר.

ב. מכמה חלקים גדולים מורכבת היחידה המוזיקלית החוזרת על עצמה בשיר?

ג. השלימו: היחידה המוזיקלית מורכבת מ _____ חלקים. החלק ה _____ משמש כמנגינת ה _____ והחלק ה _____ משמש כמנגינת ה _____ המבנה ה _____ חופף למבנה ה _____.

מחסן מילים

פזמון, שני, מוזיקלי, ראשון, שני, ספרותי, בית

ד. אופייה של המנגינה שונה בין הבית לפזמון. רשמו בטבלה שלפניכם את אופייה של המנגינה בכל אחד מחלקיה. היעזרו במחסן המילים בתחתית הטבלה, והוסיפו משלכם:

חלק ראשון (בית)	חלק שני (פזמון)

מחסן מילים

קצבי, סיפורי, שמח, תיאורי, קופצני, נינוח יותר

ה. סמנו 1 ליד המשפטים המתארים את מנגינת הבית, ו-2 ליד המשפטים המתארים את מנגינת הפזמון. (שימו לב, ייתכן שאותו המשפט יתאים לשתי המנגינות):

- ☐ המנגינה מורכבת ממשפטים מוזיקליים קצרים.
- ☐ המנגינה מורכבת ממשפטים מוזיקליים ארוכים.
- ☐ המנגינה מורכבת ממשפטים המסתיימים בצליל ארוך.
- ☐ המנגינה מורכבת ממשפטים המסתיימים בצליל קצר.
- ☐ המשפט השלישי במנגינה מתחיל בקפיצה של אוקטבה (ביחס לצליל האחרון במשפט השני).
- ☐ המנגינה מורכבת מארבעה משפטים מוזיקליים.
- ☐ המנגינה חוזרת פעמיים ברצף, עם שינוי קל בסיומה.

פסיכויז' נוספות

- "ירושלים של חלום":
- ר' שלם שבזי חלם לעלות לארץ ישראל, אך לא זכה להגיע אליה בפועל.
- אף על פי שלא הצליח להגיע אליה, הייתה ירושלים חיה וקיימת בנשמתו:**
- א. "ירושלים של חלום" - איזו היא ירושלים של חלום? תארו אותה באחת מן הדרכים הבאות: ציור, סיפור, שיר, או בכל דרך אחרת שתבחרו.
- ב. נסו לנגן את התיאור ל"ירושלים של חלום" באמצעות צלילי גוף, בקולכם או בכלי נגינה נוספים.

פרברים שכוונות בקצווי העיר
בתי שחקים בתים גבוהים,
רבי-קומות
מיתם בודד, גלמוד, נעשה יתום
נצב עומד, קם, מזדקף
הלך אורח נודד

גן השקמים

מילים: יצחק יצחקי | לחן: יוחנן זראי

היה היו כאן פעם שקמים,
חולות מסביב וגם נוף.
העיר תל אביב של אותם הימים
היתה בית בודד על החוף.
ויש לפעמים נערכו ישיבות
מתחת שקמים אז בצל,
וליד העצים צחקו הבנות
וענו בזמרה: "הי נא-ליל".

כן, זהו, כן, זהו...

היום השקמים נעלמו ואינם -
רק שלט את שמם עוד מזכיר,
כמה צפורים וספסל מיתם
נצב בלבה של העיר.
ומושך הוא אליו, כשהערב יורד
וצצים במרום כוכבים,
קבצו מן הרחוב או הלך בודד
או זוג צעירים אוהבים.

כן, זהו, כן, זהו...

כן, זהו, כן, זהו,

זה גן השקמים.

היו גם פאלה

אי אז בימים.

גדלה תל אביב מסביבה פרורים
הכל בה תכנן ונבדק.
נבנו בה כבישים נשכחו השקמים
והלכין אז ראשם מאבק.

הכל כאן נבנה בקצבו של הדור -
חניות ובתי שחקים,
אך אם רק נפנה מבטנו אחור,
נזכר בשקמים ירקים.

$\text{♩} = 56$

Em E7 Am⁶ Em Am B⁷

גם - נ' ביב - ש' - מ' לות - חו' מים - שק' עם - פ' זאן יו - ה' יה - ה'

7 Em Am⁶ Am⁶ Em

תה-ה' מים - ז' - ה' תם - או' של ביב - א' תל עיר - ה' נוף

13 F^{#7} B F[#] B⁷

ער - נ' מים - ע' - לף יש - נ' חוף - ה' על דד - בו' ית - ב'

19 Em Em E7 Am

ול' - צל - ב' אז מים - שק' חת - ת' מ' בות - שי' - ז' כו-

25 B⁷ Em Am Am F^{#7}

א' הי' רה - זמ' - ב' נו' - ע' - נ' נות - ב' - ה' קו' - ה' צ' צים - ע' - ה' נד-

31 B⁷ Em Em B⁷

הו' - ז' כו' חו' - ז' כו' ליל

37 Em Am F[#] B⁷

פ' גם יו - ה' מים - שק' - ה' גו' זה

43 Em C⁷ B⁷ Em

מים - ז' - ב' אז אי' לה - א'

יצחק יצחקי

נולד בראשון לציון בשנת 1922. היה קצין חינוך של פיקוד מרכז ובוגר האוניברסיטה העברית. עסק בחינוך ובהוראה.

יוחנן זראי

נולד בבודפשט שבהונגריה, בשנת 1929. בתקופת מלחמת העולם השנייה חי בגטו היהודי, כשהוא עונד טלאי צהוב. אחר כך שהה במחנה ריכוז במערב הונגריה, כשהותו מוסוית על ידי מסמכים נוצריים, והיה מועמד להישלח למחנה מאוטהאוזן. אחרי המלחמה למד קומפוזיציה וניצוח באקדמיה למוזיקה בבודפשט, ובאוסטריה אצל המלחין פאול הינדמית. בשנת 1949 ברח מהונגריה וכעבור שנה עלה ארצה. הוא גר ביפו ובקיבוץ עין גב, שם פגש את פרנק פלג, והמליץ לו לעסוק בהוראת מוזיקה.

בירושלים לימד באקדמיה למוזיקה, עבד ב"קול ישראל" בניצוח ובעריכה, והיה מנהל התוכניות המוזיקליות ב-Y.M.C.A., שם גם הפעיל את פעמוני הכנסייה. עם גיוסו לצה"ל הוצעה לו "עסקה" של הלחנת שירים ללהקות צבאיות, תמורת שילוב בין שירות סדיר לשירות מילואים. פגישתו עם ידידי מנוסי בשנת 1954 הולידה את הלחנת שירו הראשון "Bon soir" (שלא בוצע...), וקירבה אותו ללהקת פיקוד המרכז, שהייתה עסוקה בהכנת המופע המוזיקלי הראשון שלה: "כ"ק אחד" מאת משה שמיר (השם "כף קוף אחד" ביטא משחק מילים, הקשור לתוכן: קוף מתגייס לצה"ל ועובר זמן רב עד שמישהי מבחינה שזהו קוף ולא אדם...). לתוכנית זו הלחין יוחנן זראי עשרה שירים, ביניהם: "שיר המ"צ", "גן השקמים" ועוד.

לאחר מכן הלחין שירים לתוכנית השנייה של הלהקה: "שלושה גיבורים" מאת יורם מטמור, ולתוכנית השלישית: "פשיטה בכפר" מאת אהרון מגד (שהפכה לאחר מכן ל"חמש-חמש" בתיאטרון "אוהל", בבימויו של גדעון שמר, ובכורתה הועלתה שבועיים אחרי מבצע "קדש"). כך הפך יוחנן זראי ל"שאנסונר", מלחין שירים, והמשיך מסורת משפחתית עתירת מוניטין, מכיוון שדודו זלצמן זרקוביץ, הלחין גם הוא שירים וכונה "אבי השאנסון ההונגרי".

עבודתו המוזיקלית כוללת: א. הלחנת שירים לרוב להקות צה"ל: להקת הנח"ל, פיקוד המרכז, פיקוד הצפון, גייסות השריון ואחרות. ב. הלחנת מוזיקה לתסכיתים ב"קול ישראל", ביניהם: "הכלל והיוצא מן הכלל" של ברכט, בביצוע שמואל רודנסקי ויוסי בנאי; "היי ג'ון" של סמואל בקט, בביצוע גדעון שמר וחנה מרון (שאותו גם ביים); "שישה עמודים אחרונים נטולי שם", "מחזה קטן" מאת בקט ועוד. ג. הלחנת מוזיקה ושירים להצגות תיאטרון, לסרטים, למופעים ב"בימה הקלה" ולתיאטרון ילדים, של מנחם גולן ואחרים. ד. השיר האחרון שהלחין, לפני עוזבו את הארץ ב-1971, היה "הלך אחי" לזכר אהוד אלעד, שנפל במלחמת ששת הימים, למילותיו של אחיו, גדעון אלעד מחצרים. השיר נכתב לבקשתו של אלוף ישראל טל, והושר בידי רן אלירן. יוחנן זראי הוא חתן פרס נורדאו, המוקדש ליוצאי הונגריה, שבו זכו גם אפרים קישון, דוש ואחרים.

עץ השקמה

השקמים היו חלק מנופה של תל אביב בשנות הקמתה. השקמים מופיעים בשירה ובספרות על העיר תל אביב בתחילת המאה: "כִּן זָהוּ, כִּן זָהוּ, כִּן זָהוּ, כִּן זָהוּ, כִּן זָהוּ, כִּן זָהוּ..." השקמה אינה גדלה בר בארץ, אלא מופיעה כצמח תרבות. השקמה נזכרת פעמים רבות בתנ"ך, במשנה ובתלמוד. ייתכן שבתקופה הקדומה הייתה שייכת לאוכלוסיית צמחי הבר. פירות השקמה שימשו למאכל, ולזירוז הבשלתם היו מבצעים חתכים זעירים בפרי. פעולה זו נקראת "בליסה" והיא מוזכרת בספר עמוס (ז', י"ד): "וַיַּעַן עָמוֹס, וַיֹּאמֶר אֶל-אֲמָצְיָה, לֹא-נָבִיא אָנֹכִי, וְלֹא בֶן-נָבִיא אָנֹכִי: כִּי-בֹקֵר אָנֹכִי, וּבֹלֵס שְׁקָמִים..." העץ ירוק עד, בעל גזע מרכזי המגיע בגובהו ל-4-12 מטר.

פרחי השקמה הם חד-מיניים, ומכוסים בתפרחת צפופה, הנסגרת בתוך רקמה ירוקה ויוצרת מבנה הנקרא "פגה". הפרחים הנקביים מצויים על מצעית הפגה, ואילו הפרחים הזכריים מרוכזים בפתח הפגה. ההאבקה נעשית על ידי צרעה זעירה, שנכנסת לפגה כדי להטיל את ביציה בשחלות הפרחים הנקביים. תוך כדי פעילות זו היא מאביקה את הפרחים הנקביים באבקת הפרחים הזכריים של פגה אחרת, שממנה בקעה הצרעה. צרעה זו אינה נמצאת בימינו בארץ, והפירות הנוצרים הם פֶּרֶתְנוֹקְרָפִים (פירות שמתפתחים בלי הפריה). הפירות, שצבעם צהוב ורוד, מתוקים וראויים למאכל. ריבוי השקמה בארץ נעשה על ידי חוטרים.

תל אביב והשקמים

סביב תל אביב היה פעם רק "חול וחול", אך גם נוף. בצלם של 17 עצי השקמה הירוקים העתיקים שהיו בה גדל דור שלם. ובינתיים גדלה העיר תל אביב, נבנו בה כבישים, חנויות ובתי שחקים, והיום השקמים נעלמו ואינם. עצי השקמה היו קיימים במקום עוד בטרם נוסדה תל אביב, בשנת 1909. עד היום ניצבים בתל אביב כמה עצי שקמה: ברחוב המלך ג'ורג' מול גן מאיר, וב"גן יעקב" הנמצא בין היכל התרבות לתיאטרון הבימה. עץ השקמה הראשון נגדע בשנת 1936. לא רק חובבי הטבע נרעשו אז, אלא גם מורים ומחנכים, סופרים, משוררים ואומנים. שאול טשרניחובסקי רתח מכעס, יצא להפגין נגד הכריתה והתריס במילים קשות נגד מאיר דיזינגוף, ראש העיר. לעומת זאת, השנה (2007) השקיעו כשני מיליון שקלים בהעברת עץ שקמה שעמד בצומת חולון למקום אחר, לא הרחק משם, למטרת שימור; כבוד לשקמה.

פסיפוזיון אקראי אימוץ השיר

השיר עוסק במתח שבין שימור הטבע, כפי שהוא מתבטא בעץ השקמים, לבין פיתוחה של העיר תל אביב. היוצר מרחיב את שני הנושאים: בחלקו הראשון (בתים 1-3) עוסק המשורר במיוחד בגן השקמים ובאירועים שהתרחשו סביבו, ואילו בחלקו השני (בתים 4-5) הוא עוסק בבנייה המואצת ובהתרחבותה של העיר.

להלן כמה פעילויות:

- ❖ תארו מה היה מקומם של השקמים, על רקע הנוף ואורח החיים בימי תל אביב הקטנה.
- ❖ תארו את השינוי שחל בעיר תל אביב, ובעקבותיו את השינוי שחל בשקמים.
- ❖ בשיר כתובים שני ביטויים המתייחסים לעצי השקמים: "הלֵבִין אֶז ראשֶׁם מאֲבָק", "נִזְכֵּר בְּשִׁקְמִים יִרְקִים". הביעו דעתכם על ביטויים אלה.
- ❖ השיר מבטא געגועים עזים ל"אוֹתָם הַיָּמִים". חפשו בשיר מסרים גלויים וסמויים המבטאים תחושה זו.
- ❖ הקשיבו למנגינת השיר ונסו למצוא זיקות בין המילים לרוח המוזיקה של השיר.
- ❖ ערכו רשימה של פעולות האדם בתל אביב "הישנה", לעומת פעולותיו בתל אביב המתפתחת.
מה אפשר ללמוד מכך?
- ❖ הביעו דעתכם על הדילמה שעולה בשיר.

פסיכויור נוספות

- ❖ נסו לעמוד על ההבדלים בין הלחן של הבית לבין הלחן של הפזמון.
- ❖ מה מאפיין את הפזמון לעומת הבית מבחינת המשקל, המלודיה וההדגשים?
- ❖ מדוע בחר המלחין, יוחנן זראי, לבטא את הפזמון בדרך זו?

רְשָׁרוֹשׁ רַחֵשׁ קַל, רַעֵשׁ קַל

הַלִּיכָה לְקִיסְרִיָּה

מילים : חנה סנש | לחן : דוד זהבי

אֵלִי, אֵלִי
שְׁלֹא יִגְמַר לְעוֹלָם
הַחֹל וְהָקֵם,
רְשָׁרוֹשׁ שֶׁל הַמַּיִם,
בָּרֶק הַשָּׁמַיִם,
תַּפְּלֵת הָאָדָם.

הַחֹל וְהָקֵם,
רְשָׁרוֹשׁ שֶׁל הַמַּיִם,
בָּרֶק הַשָּׁמַיִם,
תַּפְּלֵת הָאָדָם.

”הצנחנית שלא שבה”

חנה סנש נולדה בהונגריה, בשנת 1921. היא הייתה בתו של בֶּלָא סנש, סופר יהודי, שנפטר כשהייתה צעירה. היא למדה בבית ספר הונגרי, וכבר בתקופה זו הרבתה לעסוק בפעילות חברתית, תרבותית וספורטיבית. בגיל צעיר כתבה ביומנה: ”אינני יודעת אם סיפרתי כבר שהנני ציונית... הכרה ברורה לי שזהו הפתרון היחיד של הבעיה היהודית, והמפעל הנהדר בארץ ישראל אינו עורבא פרח. אני יודעת שקשה יהיה, אבל הכול כדאי”. היא עלתה לארץ מהונגריה בשנת 1939, בהיותה בת 18. היא החלה ללמוד בבית הספר החקלאי לבנות בנהלל, ולאחר מכן הצטרפה לקיבוץ שדות ים הסמוך לקיסריה, מקום שהיה במידה רבה השראה לשירה. היא התגייסה לפלמ”ח, ונמנתה עם אנשי יחידת הצנחנים שהוקמה במלחמת העולם השנייה, במטרה להילחם בנאצים. לחנה הייתה מטרה נוספת: ליצור קשר עם אמה, שנותרה בהונגריה, ולהביאה ארצה. ב-9.6.1944 צנחה חנה ביוגוסלביה, בשליחות היישוב והמודיעין הבריטי, ומשם הגיעה להונגריה. היא נתפסה כאשר מכשיר השידור בידה. אף שעונתה באכזריות בבית הסוהר בבודפשט, היא לא נשברה. שישה שבועות לאחר מכן החל משפטה. חנה הודתה כי באה כדי להציל יהודים. היא הטיחה דברים קשים בשופטים, והביעה בתוקף ובאומץ את דעותיה ואמונתה. היא הוכנסה לתא הנידונים למוות. קצין הונגרי הציע לה לבקש חנינה, אך היא סירבה. בשעה שעמדה מול החיילים היורים, היא סירבה לכסות את עיניה. התובע הצבאי הוא שהודיע לאמה של חנה על ההוצאה להורג, וכתב: ”אני משתחוה בפני התנהגותה ובפני אומץ הלב שגילתה עד הרגע האחרון. היא הייתה ממש גאה ביהדותה, היא הייתה אישיות יוצאת דופן”.

חנה סנש הוצאה להורג ב-7 בנובמבר, 1944. לאחר מותה, נקברה בבית הקברות היהודי בבודפשט, לא הרחק מקבר אביה. כעבור זמן מה קיבלה אמה של חנה פתק, שכתבה בתה ימים אחדים לפני ההוצאה להורג: ”אימא אהובה! רק זאת אוכל להגיד לך: מיליוני תודות. וסליחתך אבקש אם אפשר. את לבדך תביני מדוע אין כאן צורך עוד במילים... באהבה אין קץ - בתך”. עצמותיה הועלו לקבורה בהר הרצל בירושלים בשנת 1950, ועל שמה נקרא היישוב יד חנה. שניים משיריה הנודעים הם ”אשרי הגפרור” ו”הליכה לקיסריה”, המוכר יותר במילותיו ”אלי, אלי, שלא ייגמר לעולם”.

יש כוכבים שאורם מגיע ארצה
רק כאשר הם עצמם אבדו ואינם,
יש אנשים שזיו זכרם מאיר
רק כאשר הם אינם יותר בתוכנו,
אורות אלה - המבהיקים בחשכת הלילה
הם שמראים לאדם את הדרך
(חנה סנש)

דוד זהבי (1910-1977)

מאבות הזמר העברי. נולד ביפו למשפחה חסידית, שעלתה מרומניה. אביו היה חזן, ובביתו ספג דוד זהבי את מסורת השירה היהודית באירופה. כשיצא לרחובות יפו, קלט את צלילי המזרח של העיר הערבית. הוריו לא נתנו דעתם על השכלתו המוזיקלית, וזו הצטמצמה לבית הכנסת, לתפילות, לחזנות ולזמירות שבת וחגים. אביו רצה שיהיה חזן, אך דוד סירב. מאז היותו בן שמונה למד נגינה בחליל

בכוחות עצמו, וכתב שבעה שירים לכלי זה. כמו כן, למד מאחותו לאה גולדיס לנגן בכינור, ואחר כך עבר ללמוד נגינה בפסנתר אצל המורים מרים לויט, הדסה ביריביס ומרים בוסקוביץ'. בהיותו בן 17 הלחין את שירו הראשון, "אורחה במדבר" (1927). בתל אביב עבד ביישור חולות ובבניין, ואחר כך בדפוס "אחדות". הוא היה מראשוני תנועת "הנוער העובד" (שנוסדה בשנת 1924), וממייסדי קיבוץ נען, שהוקם בשנת 1930 על ידי בוגרי התנועה. בין שיריו, שהיו בעלי קשר לתנועה, לעבודה, לעמל ולמצוקת העובד, היו: "מסבלות גורל פרוע", "מפוחית בין השיניים", "שירו שיר תודה לברכת העבודה" ועוד. הוא היה עובד אדמה בעמל יומו, ויוצר מוזיקלי בשעות הפנאי.

דוד זהבי הרבה לכתוב שירי עבודה ושירי שדה וכפר, כמו "מלאו אסמינו בר" (לחנוכת האסם בנען), "שיר השדה", "ישושום מדבר וצייה", "החלוץ" ועוד. הוא העריך מאוד את המסירות לעבודה, עד כי חבריו לקיבוץ התקשו לזכור אפילו יום גיוס אחד שהחסיר. בדרך הטבע דיברו אל לבו שיריהם של משוררים מן ההתיישבות העובדת, שטעמו בעצמם את טעמה של עבודת האדמה. כך הלחין את שיריהם של זרובבל גלעד מעין חרוד, של פניה ברגשטיין ושל יהושע רבינוב מגבת, של רחל מכינת, של חנה סנש משדות ים, של משה בסוק מאשדות יעקב, של יוסף אחאי מגבעת ברנר, של חנן שדמי מכפר בלום, ועוד. שיריו ברובם נכתבו לשירה בציבור, אך היו גם לחנים שנשקו לזמרה האומנותית, כמו "עוד שדי פורח". בתקופת המאבק עם השלטון הבריטי הלחין את השירים: "שיר הפלמ"ח", "הן אפשר", "יצאנו אט", "הליכה לקיסריה", "שיר אפור" ואחרים.

הסיפור שמאחורי השיר

רגע לפני שעלתה חנה סנש למטוס שהצניח אותה ליד גבול הונגריה (ביוני, 1944), היא מסרה מעטפה לצנחן ששמו ראובן דפני. היא ביקשה ממנו, שאם היא תיתפס, ימסור את המעטפה לאחיה. כשפתח את המעטפה מצא בה את ארבע השורות מתוך השיר "אשרי הגפרור". הפתק הועבר לידי משה ברסלבי (חבר קיבוץ נען), שמונה לערוך חוברת לזכרה של חנה. הוא נסע לקיבוץ שדות ים לחפש מכתבים נוספים, ושם מצא מזוודה שהשאירה חנה למשמרת. במזוודה נמצא השיר "הליכה לקיסריה", ובראשו התאריך 24.11.1924. לימים סיפר משה ברסלבי כיצד העביר בידיים רועדות את שני השירים למלחין דוד זהבי, שהיה בן קיבוץ. דוד זהבי סיפר ששני השירים הולחנו בהינף קולמוס, בלי מחיקות ובלי תיקונים. השיר הראשון שהולחן היה "אשרי הגפרור", ויום לאחר מכן "הליכה לקיסריה". וכך כתב דוד זהבי: "אחד השירים היפים ביותר שכתבתי בימי חיי הוא השיר 'הליכה לקיסריה', ואודה על האמת כי בשעה שהלחנתי את השיר... זלגו עיניי דמעות" (מתוך מכתב לאמה של חנה סנש). השיר מעלה הרהורים על אודות רוח האדם ועל העולם בכלל. זוהי תפילה של אדם פרטי, המאמין שכל הטוב בעולם נתון בסכנה.

להלן ההבדלים בין השיר המושר היום, ובין השיר כפי שפורסם בכתב העת "ים" (1945):

מרים נאמן מקיבוץ שדות ים, שמונתה כאחראית על עיזבונה של סנש, טוענת שהנוסח שפורסם בכתב העת "ים" הוא נוסח שנמצא ביומנה של חנה סנש. ואולם חנה סנש העתיקה, בטרם יצאה לשליחות, שירים שונים למחברת נפרדת בשם "ללא שפה". היא נתנה את המחברת לחברה מקיבוץ חצור. במחברת זו מופיע השיר בגרסה הידועה לנו, כלומר: הנוסח שלעיל הוא נוסח מוקדם, מעין טיוטה. חנה סנש עצמה

תיקנה את השיר וניסחה את גרסתו המוכרת. בעבודת הדוקטורט שלה כותבת יעל רשף: "במקרים רבים קשה היה לה לקבוע מהו הנוסח הנכון של השיר, שכן שירים רבים נדפסו בנוסחים שונים בשירונים שונים, ואף המשוררים עצמם לא טרחו במקרים רבים להילחם בתופעה. ייתכן שלפנינו עדות נוספת לתופעה".

מאפיין הלחן

- ❖ הלחן בסולם רה מינור, עם דגש מיוחד על צליל הדומיננטה, הן באוקטבה הנמוכה והן באוקטבה הראשונה.
- ❖ כל המשפטים מתחילים בקדמה - בהתאמה עם הטקסט.
- ❖ 4 ערכים ריתמיים בלבד (חצי מנוקד, חצי, רבע ושתי שמיניות).
- ❖ השיר פותח בפנייה ישירה אל האל - במילה "אלי" - בקפיצה כלפי מעלה של אוקטבה (המרווח הגדול ביותר בשיר), ומיד בחזרה על המילה "אלי" במרווח סקונדה קטנה בירידה (המרווח הקטן ביותר).
- ❖ הפרזה הראשונה מסתיימת בתיבה 4 על צליל הדומיננטה (לה), כשבטקסט מופיע המשפט "שלא ייגמר לעולם" - לא מגיעים לטוניקה (רה). רצונה של המשוררת, שהדברים לא יסתיימו ולא ייגמרו, בא לידי ביטוי בלחן, שאינו מגיע לצליל היסוד - המשפט נשאר פתוח.
- ❖ הפרזה הארוכה (תיבות 5-21) מקבלת התאמה מלאה בין הטקסט ללחן. הטעמות מילוליות מקבלות הטעמות צליליות, אופי הטקסט תואם לאופי הלחן. דוד זהבי משתמש ב"ציורי מילים". הלחן מנסה לצייר בתנועתו את תוכן של המילים. המלחין בוחר בשורה של צלילים עולים, המשתרעת על כל חלקו השני של הטקסט במנעד של קצת יותר מאוקטבה (לה נמוך-סי), כדי ל"חזק" באמצעות הסמליות הצלילית את העלייה ממעמקי הים, דרך הגלים, דרך ברק השמים ועד תפילת האדם.
- ❖ הפרזה השלישית היא חזרה שהוסיף המלחין על החלק השני של הטקסט (אינו מופיע במקור). תיבות 13-20 עם אתנחתא בתיבה 26 על הטוניקה (רה), ומשם בקפיצה גדולה (סקסטה קטנה) במילה "ברק". המשפט מסתיים בתנועה מלודית יורדת המגיעה לטוניקה.
- ❖ "השיא הצלילי" בשיר הנמצא בתיבה 17, מוביל אחריו ירידה מהירה למדי חזרה לטוניקה.
- ❖ תבנית ריתמית בסיסית, החוזרת על עצמה לאורך כל השיר עם שינויים קלים (סטטיות):

תיבות 5-6, 11-12, 13-14, 19-20

תיבות 17-18

תיבות 7-8, 9-10

תיבות 15-16

מאפיין הטקסט

שם השיר תוחם את ההתרחשויות המתוארות בשיר לפעילות שגרתית של הליכה לאורך החוף. חנה סנש הייתה חברה בקבוצת צעירים שהקימה את הקיבוץ שדות ים. יש לשער, כי ההליכה מן הקיבוץ לקיסריה הייתה בילוי שבשגרה.

השיר קצר מאוד, בן 14 מילים, ואורכו שש שורות קצרות. לאורך השיר אין סימני פיסוק, ולכן נוצרת תחושה של אמירה בנשימה אחת, ברצף. השיר בנוי כשיר תפילה, הפונה בפנייה ישירה אל האל: "אלי". הדוברת מבקשת מן האל לשמור על "החול והים", על "רשרוש של המים", על "ברק השמים" וגם על "תפילת האדם". בשלוש השורות הראשונות מונה הדוברת ארבעה יסודות שאין להם מספר, והם אין-סופיים במהותם: חול, ים, רחש (רשרוש) המים וברק השמים. ההליכה לקיסריה נתפסת באמצעות ארבעה חושים: המישוש (החול, המים); הראייה (החול, הים, ברק השמים); השמיעה (רשרוש של המים) וחוש הריח (הים). שילוב החושים הופך את חוויית ההליכה לחוויה טוטאלית, הסוחפת את כל כולו של האדם.

בלי כל סימן פיסוק או סימן הפרדה, מופיעה תפילת האדם בסוף השיר. "תפילת האדם" היא ביטוי כללי ולא ביטוי אישי. היותה נזכרת בהמשך הרצף השירי הופכת אותה למשהו אין-סופי, שהוא יציר האל, ממש כמו החול והמים. לבד מן הכותרת - המציינת מקום (אין ציון זמן) - השיר כולו מנותק מזמן וממקום: הים, החול, הרקיע והתפילה יכולים להתאים לכל מקום ולכל שעה. חשוב לציין שהשיר איננו שיר לאומי. זהו שיר אוניברסלי, המביע תפילה ותקווה שהנוף וחוויית ההשתלבות בנוף יישארו לנצח. את השיר מלווה גם תקווה ("שלא ייגמר לעולם") וגם תחושה של אושר, שכן הנוף הפתוח והרגוע אינו מרמז על קיומה האפשרי של עננה שתעיב על החוויה ועל הרוגע. השיר פונה בבקשה ישירה אל האל. הקשר בין הדוברת לאל מודגש בשימוש הלשוני המציין שיוך וקשר, וחוזר פעמיים: "אלי, אלי". החזרה פעמיים על המילה "אלי" היא נדירה מאוד. היא מופיעה בספר תהילים פרק כ"ב, פסוקים ב'-ג': "אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי, לָמָּה עֲזַבְתָּנִי; רְחוֹק מִיְּשׁוּעָתִי, דְּבָרֵי שְׁאֲגָתִי. אֱלֹהֵי אֶקְרָא יוֹמָם, וְלֹא תַעֲנֶנּוּ". כמו כן, מופיעה הפנייה כפולה בפיוט שנכתב בשנת 1940 על אודות השואה, המתחיל במילים "אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי נַפְשִׁי בְּכִי..." ההקשרים בספר תהילים ובשיר "אלי אלי" השני מתייחסים למצב של צרה ומצוקה, כמו גם למצב של ניתוק מן האל. השיר של חנה סנש מביע את ההיפך הגמור - יש בו ביטחון בקיום האל. השיר בנוי כמסגרת: השורה הראשונה היא "אלי, אלי" והשורה הסוגרת היא "תפילת האדם". המסגרת מבליטה את ההקשר: פניית האדם בתפילה לאלוהיו. המסגרת מתקשרת לכותרת, הממקדת את המקום שבו נערכת התפילה.

רעות חברות
מצית מדליק
סוף קצה
נשאנו נשאנו אותך
אימה פחד
נותנו נשארנו

הרעות

מילים: חיים גורי | לחן: סשה ארגוב

על הנגב יורד ליל הסתו
ומצית כוכבים חרש חרש
עת הרוח עובר על הסף
עננים מהלכים על הדךך

כבר שנה לא הרגשנו כמעט
איך עברו הזמנים בשדותינו
כבר שנה ונותנו מעט
מה רבים שאינם כבר בינינו

הרעות נשאנו בלי מלים
אפכה עקשנית ושותקת
מלילות האימה הגדולים
את נותרת אדירה ודולקת

הרעות כנעריך בלם
שוב בשמך נחיד ונלכה
כי רעים שנפלו על חרבם
את חניך הותירו לזכר

ונזכר את בלם...

אך נזכר את בלם
את יפי הבלורית והתאר
כי רעות שפזאת לעולם
לא תתן את לבנו לשפח
אהבה מקדשת בדם
את תשובי בינינו לפרח

Andante con moto

A Bm/F# A G#dim F#m C#7/E#
 קֶשׁ - הָ - בִּים - כָּ - כּו - צִית - מְ - וּ שְׁתוּ - הָ לִיל רֹד - יוֹ - קָב - נָ - הָ עַל

4 F#m E7 A A/G# F#m7 C#m7
 הָ - קֶשׁ - הָ עַת הָ - רוּ - הָ עוּ בֵּר - עַל הָ שָׁף - הָ - נָ - עַ

7 F#m/C# C#7(b5)/E# F#m5 - b6 - 5 - b6 F#m5 - b6 - 5 - b6
 נִים - הָ עַל כִּים - הָלָ - מְ נִים - הָ עַל כִּים - הָלָ - מְ נִים - הָ עַל כִּים - הָלָ - מְ

10 F#m5 - b6 - 5 - b6 Bm/F# C#7/F# F#m5 - b6 Bm G#7/B C#7/E# C#7
 -שְׁדוּ - בָּ נִים - זָמְ - הָ רוּ - עֶבֶר אֵיךְ עֵט - כֶּמֶן נוּ - גֶּשֶׁ - הָרָ לֹא נָה-

13 F#m5 - b6 - 5 - b6 D/F# D/E D D7/C G E7
 - רָ מַה עֵט - מְ נוּ - תִּכְּ - נוּ - וְ נָה - שְׁ קֶבֶר נוּ - תִּי-

16 C#7 F#m5 - b6 - 5 - b6 C#7sus4 G#7/B C#7sus4
 - בִּים - שְׁ אֵי - נָם - אֵת קֶבֶר נוּ - נִי - בִּי קֶבֶר נָם - אֵי - שְׁ בִּים -

19 F#m5 - b6 - 5 - b6 G7 E7 A7
 - רָ כִי אֶר - תִּי - הָ - וְ רִית-בְּלוּ - הָ פִי - ? אֵת לָם-

22 F#7/A# F#7 Bm5 - b6 - 5 - b6 G#7 D/A G#7/B C#7
 - לֶשֶׁ נוּ - בָּ - לָ אֵת תִּנּוּ - תִּי לֹא לָם - עוּ - לָ זֹאת - כָּ - שְׁ עוֹת-

25 F#m5 - b6 - 5 - b6 C#7 C#7/B C#7 F#m5 - b6 - 5 - b6
 - תִּי אֵת דָּם - בָּ שְׁת - דָּ - קָ - מְ בָה - הָ אֵת - כִּי -

28 C#7 C#7 D#dim7 C#7/E# F#m5 - b6 - 5 - b6 F#m5 - b6 - 5 F#m
 - הָ רָ - לָף נוּ - נִי - בִּי בִי שוּ -

חיים גורי

משורר, סופר ועיתונאי. נמנה עם משוררי דור הפלמ"ח. יליד תל אביב (9 באוקטובר, 1923). למד בבית החינוך לילדי העובדים בחברת הילדים בקיבוץ בית אלפא, בבית הספר המחוזי בגבעת השלושה ובבית הספר החקלאי "כדורי", למרגלות הר תבור. בשנת 1942 התגייס לפלמ"ח, ובשנת 1947 יצא בשליחות ההגנה לאירופה, למדינות הונגריה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה, ובהן עסק בארגון תנועות הנוער היהודיות. בצ'כוסלובקיה סיים קורס לצנחנים ולפעולות קומנדו, ובשובו ארצה השתתף בקרבות חזית הדרום, בגדוד השביעי, בחטיבת הנגב של הפלמ"ח. עם תום המלחמה למד באוניברסיטה העברית בירושלים לתואר ראשון בספרות עברית, בפילוסופיה ובתרבות צרפת. הוא השתלם בספרות צרפתית בסורבון שבפאריס. משנת 1954 החל לפרסם רשימות ומאמרים בעיתון "למרחב". חיים גורי השתתף במלחמת ששת הימים, ובמלחמת יום הכיפורים שימש בתפקיד קצין חינוך באחת מאוגדות הריון בסיני. הוא פרסם ספרי שירה שעסקו בעיקר במלחמות ישראל ובשואה; אולם גם תרם מכוחו לפרוזה העברית, לשיר העממי ולפזמון החיילי העברי. חיים גורי עסק בתרגום מחזות, שירים וסיפורים מצרפתית. כמו כן, השתתף ביצירת הסרטים התיעודיים "המכה ה-81" ו"הים האחרון". חיים גורי הוא חתן פרס אוסישקין לשירה (1961) (על המהדורה המחודשת של "פרחי אש"), פרס סוקולוב, פרס אקו"ם, פרס ואלנרוד, פרס ביאליק לספרות (1974) ופרס ישראל בשירה (1988). הוא מתגורר בירושלים, נשוי ואב לשלוש בנות.

סשה ארגוב

בהיותו בן ארבע החל לנגן בפסנתר ולהלחין, ובגיל שש החל ללמוד מוזיקה, כדי להיות פסנתרן כאמו. בשנת 1934, והוא בן 20, עלה לארץ. בארץ נטש את רעיון הנגינה כמקצוע ופנה להלחנה. למחייתו עבד בבנק לתעשייה, ובערבים הלחין שירים. שנה אחרי עלייתו לארץ החל לחבר מנגינות לליווי הצגות. במשך 12 שנה כתב הצגות מוזיקליות לקיבוצים ולמושבים לאירועים מיוחדים, עם המחזאי והבמאי גרשון פלוטקין, על פי הזמנה. בתקופה זו הלחין סשה ארגוב כ-200 שירים; רובם אבדו ברבות השנים. במלחמת העצמאות הלחין שירים ללהקות צבאיות כמו "הציזבאטרון". בתום המלחמה החל להלחין מוזיקה להצגות של התיאטרון הממוסד, ואחר כך גם לסרטי קולנוע. בסך הכול הלחין סשה ארגוב יותר מ-800 שירים. הדגש בשיריו הוא בשילוב המלודיה וההרמוניה לכדי מקשה אחת. ביצירתו הוסיף נופך תרבותי-אצילי לזמר ה"צברי" המחוספס. בשנת 1988 זכה סשה ארגוב בפרס ישראל על פועלו המוזיקלי העשיר. הוא נפטר בשנת 1995.

רקע היסטורי

השיר נכתב בעיצומה של מלחמת העצמאות, שהייתה הארוכה והקשה שבמלחמות ישראל. בתום שנה למלחמה, הייתה מדינת ישראל במצב של עליונות על צבאות ערב; שלטה על הדרכים, כבשה את הערים הערביות ו/או המעורבות, כמו: יפו, נצרת, חיפה, טבריה ועוד, והדפה את "צבא הפלישה" (צבאות סדירים של מדינות ערב, שפלשו לארץ יום לאחר ההכרזה על הקמת מדינת ישראל וסיום שלטון המנדט הבריטי, ב-15 במאי, 1948). על הניצחונות הגדולים ויכולת העמידה של היישוב העיב המחיר הכבד שגבתה המלחמה; 6,000 הרוגים מתוך 650,000 נפש. 1,168 מהם היו חברי הפלמ"ח, שמספר חבריו היה כ-6,000 בראשית המלחמה.

על השיר

השיר אינו מפאר את הניצחון במלחמה, אלא מדגיש את הכאב על אובדן החברים, ואת הרעות שביניהם. רבים מחברי הפלמ"ח היו חברים מילדות; למדו באותו בית הספר והיו חברים באותה תנועת הנוער. הקשר ביניהם התחזק בזמן המלחמה, קשר של "אהבה מקודשת בדם". רעות זו העמיקה את הכאב על האובדן. חיים גורי, חבר הפלמ"ח ומחבר השיר, אמר על רעות זו "והיא שעמדה לחברינו ולנו: שאין נוטשים פצוע בשדה; שכולם שווים בפני הסבל והשמחה; שמחלקה היא יותר מיחידה קרבית - היא קשר הרעים; שהיא אהבת דוד ויונתן; שהיא חשובה לא פחות מן הנשק, התחמושת ותוכנית המלחמה".

השיר נתפס כמאפיין את הנוער הישראלי, ונחשב לאחד השירים האהובים ביותר מאז ועד היום. בשנת ה-50 למדינה, בשנת 1998, במסגרת בחירת השירים המייצגים את תולדות המדינה, נבחר שיר זה במקום השני בדירוג. שיר זה היה אהוב במיוחד על יצחק רבין, ובהזדמנויות למיניהן, כשהתבקש לציין את השיר האהוב עליו, או כאשר רצו להשמיע לו שיר אהוב, נבחר תמיד השיר הזה. יצחק רבין הסביר פעם, בריאיון לטלוויזיה, מדוע השיר הזה אהוב עליו כל כך. הוא סיפר כי לאחר כל מה שעבר בחייו, הוא מבין שמה שאיפשר למדינת ישראל לקום ולשרוד היא אותה הרעות, החברות האמיתית המיוחדת שהייתה תמיד בין האנשים. אותה הרעות המבטיחה לך שאף פעם לא תישאר לבד, ובעת צרה תמיד יתגייסו לעזור לך; אותה הרעות הגורמת לחברים להבין זה את זה בלי מילים...

ג'יטור צ'יקטי - מהו נושא השיר?

(התשובה טמונה בשמו)

- ❖ מה פירוש המילה "רעות"?
- ❖ למילה "רעות" קיימות מילים נרדפות. בחרו את המילים המתאימות בעיניכם מתוך הרשימה: חברות, זוגיות, אחווה, התבגרות, ידידות, אהבה, נאמנות, עזרה הדדית, הקרבה, עצב.
- ❖ בבית הראשון של השיר מופיע תיאור נוף/מקום. בבית השני יש התייחסות לזמן, תקופה ומצב עכשווי. מה קורה בחציו השני של השיר (לאחר הפזמון)? הרעות כאן בשיר הופכת לדבר מוחשי, כמעט פיזי.
- ❖ מהן, לדעתכם, השורות החשובות ביותר בשיר, ומדוע?
- ❖ בשיר זה קיימים ביטויים המופיעים בשירים אחרים או בהקשרים אחרים. מצאו אותם!
- ❖ התייחסות ללחן: בשיר נשמעות שלוש מנגינות (בית 1, בית 2, פזמון). מה הקשר בין המנגינה למילים? התייחסו לאופי הלירי של בית 1, למוטיב הקצבי המנוקד (מזכיר תרועה?) המופיע בבית 2 ובפזמון. היכן, לדעתכם, מופיע שיא המנגינה?

ערבים פרק הזמן שבין שקיעת
השמש לצאת הכוכבים
בדד לבד
פוקד מבקר
שָׁרָף יין שָׁרָף, משקה כוהלי חריף

יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל זָהָב

מילים ולחן: נעמי שמר

אֲוִיר הָרִים צָלוּל בַּיִן

וְרִיחַ אֲרָנִים

נִשְׁאַ בְּרוּחַ הָעֶרְבִים

עִם קוֹל פְּעֻמוֹנִים

וּבִתְרֻד־מַת אֵילָן וְאַבֵּן

שְׁבוּיָהּ בַּחֲלוּמָהּ

הָעִיר אֲשֶׁר בְּדָד יוֹשֶׁבֶת

וּבִלְבָּהּ חוֹמָה

יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל זָהָב וְשֶׁל נַחֲשֶׁת וְשֶׁל אֹז

הֵלֵא לְכָל שִׁירֶיךָ אֲנִי כְּנוֹר

אֵד בְּבוֹאֵי הַיּוֹם לְשִׁיר לָךְ

וְלָךְ לְקִשׁוֹר כְּתָרִים

קִטְנִיתִי מִצְעִיר בְּגִידֶךָ

וּמֵאַחֲרוֹן הַמְּשׁוֹרָרִים

כִּי שָׁמַד צוּרָב אֶת הַשְּׂכָתִים

כְּנִשְׁיִקֶת-שָׁרָף

אִם אֲשַׁכְּחֶךָ יְרוּשָׁלַיִם

אֲשֶׁר כָּלָה זָהָב...

יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל זָהָב...

חֲזַרְנוּ אֶל בּוֹרוֹת הַמַּיִם

לְשׁוֹק וְלִכְפֹּר

שׁוֹפָר קוֹרֵא בְּהֶר-הַבֵּית

בְּעִיר הָעֵתִיקָה

וּבִמְעָרוֹת אֲשֶׁר בְּסַלַע

אֶלְפֵי שְׂמֻשׁוֹת זֹרְחוֹת -

נָשׁוּב נֶרַד אֶל יָם הַמֶּלַח

בְּדֶרֶךְ יְרִיחוֹ

יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל זָהָב...

אֵיכָה יִבְשׁוּ בּוֹרוֹת-הַמַּיִם

כִּכָּר הַשּׁוֹק רִיקָה

וְאֵין פּוֹקֵד אֶת הֶר-הַבֵּית

בְּעִיר הָעֵתִיקָה

וּבִמְעָרוֹת אֲשֶׁר בְּסַלַע

מִיִּלְלוֹת רוּחוֹת

וְאֵין יוֹרֵד אֶל יָם-הַמֶּלַח

בְּדֶרֶךְ יְרִיחוֹ

יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל זָהָב...

§ D7 Gm D7

גִּים - כְּ - אֶ - חֵ - רֵי - נֵן - יָ - פֶּ - לֹל - צִי - רִים - הָ - וִיר - אֶ
מָה - לֹ - הָ - בְּ - יָה - שְׁבוּ - בָּ - אֶ - נֵן - לֹ - אִי - מֵת - דָּ - תָּר -

D7 Gm Dm A7 Dm

גִּים - מוֹ - עַ - פֶּ - קוֹל עִם יָם - בְּ - עֶרְ - הָ - חֵ - רוֹ - בְּ - שֶׁא -
חוֹ - בָּה - לְ - בְּ - וֹ - בָּת - שֶׁ - יוֹ - דָּד - בְּ - שֶׁר - אֶ - עִיר -

Dm Gm C F

גִּים - שֶׁל - נֵן - הָב - זֶן - שֶׁל יָם - לְ - שֶׁ - רוֹ - יָ - מָה - וְבָ -

Gm C7 F Bb Am

אֶ - יָד - כְּ - שִׁי - כָּל - לָ - לָא - הָ - אֹר - שֶׁל - נֵן - שֶׁת - חֵ -

Dm A7 Dm Dm

גִּים - נֹר - שֶׁ - רוֹ - יָ - נֹר - בְּ - נִי -

D. S. al Coda

⊕ Coda

Dm Gm C F Bb C7

שֶׁל - נֵן - שֶׁת - חֵ - נֵן - שֶׁל - נֵן - הָב - זֶן - שֶׁל יָם - לְ - שֶׁ - רוֹ - יָ - נֹר -

F Bb Am Gm

אֹר - בְּ - נִי - אֶ - יָד - כְּ - שִׁי - כָּל - לָ - לָא - הָ - אֹר -

Gm A7 Dm

נֹר - בְּ - נֹר -

נעמי שמר (1930-2004)

כלת פרס ישראל תשמ"ג, מחשובי היוצרים בזמר העברי שלאחר קום המדינה. רבים ממאות השירים שכתבה והלחינה הפכו לחלק בלתי נפרד מהקלאסיקה הישראלית, ומצטיינים בשילוב המושלם בין המילים למנגינה. יצירתה כוללת גם הלחנת שירי משוררים אחרים ותרגום שירים משפות שונות. גם באלה הצליחה לשמור על הקו האישי המאפיין אותה ואת כתיבתה. הרפרטואר של נעמי שמר כולל שירים ליריים ושירים שמחים, שירי זיכרון ושירי חג, שירים לילדים ושירים למבוגרים, שחלקם אף תורגמו לשפות אחרות. פעמים רבות קיבלו שיריה אישיים משמעויות אחרות, בעיקר לאומיות, גם אם היא לא התכוונה לכך מתחילה. שירה הנודע ביותר הוא "ירושלים של זהב", שנכתב ובוצע לפני מלחמת ששת הימים, והפך בן לילה למעין "המנון", הנבחר בכל פעם מחדש לשיר הישראלי האהוב ביותר בכל הזמנים. מלחמת יום הכיפורים הביאה אותה לחבר את השיר "לו יהי", שהפך לאחד משירי התקווה הגדולים ביותר.

נעמי שמר נולדה בקבוצת כינרת, לרבקה ומאיר, שהיו ממייסדי הקבוצה. בעידודה של אמה החלה לנגן בפסנתר בגיל שש. כבר בילדותה הנחתה ערבי שירה בציבור בקיבוץ. כשבגרה, למדה באקדמיה למוזיקה בתל אביב ובירושלים. כששבה לאחר לימודיה לקבוצה, לימדה את ילדי המושבה ריתמיקה, וכך נוצרו שיריה הראשונים. בשנת 1954 נישאה לשחקן גדעון שמר, ובשנת 1956 נולדה בתם, הללי. פריצת הדרך שלה הייתה כשכתבה, עם יוחנן זכאי יחד, את השירים למחזמר "חמש-חמש", שהוצג בשנות ה-50. בשנת 1957, כתבה את התוכנית הראשונה של להקת "בצל ירוק", שבה כיכב ידידה מלהקת הנח"ל, חיים טופול. היא כתבה בעבור ההרכב את השיר "נועה" ואת "זמר נודד", שנחשב ללהיטה הראשון. שמה של הכותבת המוכשרת מכינרת פרס כנפיים, ונעמי שמר החלה לכתוב במרחץ שירים ומופעי בידור. בשנת 1960 זכה המופע "הופה היי", מפרי עטה, במקום הראשון בפסטיבל בין-לאומי באיטליה. בתחילת שנות ה-60 נפרדה מבעלה ונסעה עם בתה לפאריס, שם כתבה שירים ששיקפו השפעות שנסוניריות בולטות, כמו "העיר באפור", "אילו ציפורים" "שלגייה" ועוד. בשנת 1967, זמן מה לאחר שובה ארצה, נישאה לעורך הדין מרדכי הורוביץ, ובשנת 1969 נולד בנם, אריאל הורוביץ, מלחין ומבצע בזכות עצמו. נעמי שמר לא הסתפקה בכתיבה והלחנה, ולכל אורך הקריירה שלה הופיעה גם כזמרת.

דבר מותה, ביוני 2004, לווה באבל לאומי בלתי רשמי שירד על הארץ, והיטיב לבטא את מעמדה בתרבות ישראל. היא נטמנה בבית הקברות של כינרת, הסמוך לקבוצת כינרת שבה נולדה. על פי בקשתה, שר המוזיקאי דודו אלהרר על קברה ארבעה שירים: "כינרת", "חורשת האיקליפטוס", "לשיר זה כמו להיות ירדן" ו"נועה". אחרי מותה הפכו קברה של נעמי שמר והבית שבו גרה לאתר עלייה לרגל בעבור ישראלים, שרצו לחלוק כבוד אחרון לאישה שגילמה בשירה ופזמוניה את "ארץ ישראל היפה".

כתבו עליה

שמעון פרס: "מעטים האנשים המאחדים את העם כולו בהערצה לאישיותם, בהתפעלות מיצירתם ובעצב על פטירתם". לדבריו, "נעמי שמר לימדה אותנו לשיר ולהתאבל ולשמוח יחד, כעם וכבודדים. כמשוררת רחל, כן גם היא, באה אלינו מהכינרת, צלולה כמימיה, עמוקה כתחתיתה ויפת נוף מכל עבריה".

אהוד מנור: "היא הייתה הצברית הראשונה בזמר העברי, וחיברה באופן גאוני מנגינה למילים ומילים למנגינה. השפה הישראלית הייתה הדבר הכי טבעי בעבורה. השימוש שלה במילים מהמקורות והחיבור שלהם למילים מהרחוב, מילים בגובה העיניים ומילים בגובה שמעל הראש - הפכו אותה לקול הישראלי המרגש ביותר שידענו. נעמי שמר היא נעמי זמר והיא עד אין גמר".

יוסי בנאי: "נעמי שמר אהבה אם השפה העברית. היא לא פלירטטה אתה, זאת הייתה באמת אהבה. היא עשתה את זה באופן שמעט אנשים ידעו לעשות. השפה העברית הייתה חשובה לה - היא הייתה ישראלית גאה, שרקדה עם המילים סטפס. נעמי שמר בעיניי אינה דף או פרק בתרבות הישראלית - היא ספר שלם".

על יצירתה

כישרונה הבלתי רגיל של נעמי שמר, ליצור קשר מהותי בין המילים למנגינה, הוא קו סגנוני בכתיבתה. התאמת אווירה לירית מתוך המתבקש במילות השיר, כמו בשיר "חליל מקנה סוף", או אווירה תוססת ומעוררת כמו ב"שיר השוק" או ב"שיר הכזבים". לחניה ניחנים ברובם בפשטות מלודית, המאפשרת "שירת רבים", כפי שאהבה לכנות - בתים קצרים ומבנים סימטריים; ואילו הטקסטים מתאפיינים בחריזה ברורה, בפשטות ובבהירות במילים, בהומור ובפטריוטיות. שירה הנודע ביותר הוא "ירושלים של זהב". שיר זה הפך לשיר הישראלי האהוב ביותר בכל הזמנים והיה למעין המנון.

על השיר

השיר "ירושלים של זהב" נכתב בעקבות הזמנתו של ראש עיריית ירושלים, טדי קולק, בשנת תשכ"ז הזמין טדי קולק שיר מיוחד על ירושלים, לכבוד פסטיבל הזמר, שנערך במוצאי יום העצמאות, ב-15 במאי 1967, בבנייני האומה בירושלים. טדי קולק פנה לגיל אלדמע, מעורכי הפסטיבל, ודרכו הגיע לנעמי שמר, אשר חששה מגודל המעמד. אך לא עבר זמן רב עד שהגיעו התווים של השיר "ירושלים של זהב" לידיו של גיל אלדמע.

שם השיר מבוסס על תכשיט לראש המכונה "ירושלים של זהב", תכשיט שנתן רבי עקיבא לאשתו רחל, על שעודדה אותו ללמוד תורה. השיר מתאר את מצבה של ירושלים בתקופה שלפני מלחמת ששת הימים. במקורו היה השיר בנוי משני בתים בלבד, הבית הראשון "אֵייר הָרִים צָלֹל כִּיּוֹן" והבית השלישי "אֶף בְּבֹאֵי הַיּוֹם לְשִׁיר לָךְ". כשהראתה נעמי שמר את השיר לרבקה מיכאלי, העירה מיכאלי כי חסרה בשיר התייחסות לעיר העתיקה. על כן הוסיפה נעמי שמר את הבית השני: "אֵיכָה יִבְשׁוּ בִּזְרוֹת הַיָּמִים". שלושה שבועות לאחר הופעת הבכורה של השיר בפסטיבל, פרצה מלחמת ששת הימים, שבמהלכה שוחררה ירושלים. כאשר הייתה נעמי שמר בסיני, בהופעה עם להקה צבאית, שמעה ברדיו

את הצנחנים מודיעים על שחרור העיר העתיקה. מיד בתום ההופעה הוסיפה נעמי שמר בית חדש לשיר, ובו הנגידה בין המצב לפני המלחמה ולאחריה. לעומת "איכה יבשו בורות המים" ו"ואין פוקד את הר הבית" הכריז הבית החדש: "חזרנו אל בורות המים" "שופר קורא בְּהַר הַבֵּית". המשפט "ובמערות אשר בסלע אלפי שמשות זרחות" נכתב לעומת "מיללות רוחות".

הבית הראשון בשיר מתאר את האווירה הייחודית של ירושלים. בבית זה, הטקסט מתאר את התחושות של האדם הנמצא בירושלים: חוש הטעם והמראה - "צלול כִּיּוּן", חוש הריח - "ריח אֶרְנִים", חוש השמיעה "קול פְּעֻמוֹנִים", תחושת הצלילות וניקיון האוויר - "אִוִּיר הָרִים צָלוּל כִּיּוּן". בבית השני מתארת נעמי שמר את מצבה של העיר נכון לתקופה שלפני מלחמת ששת הימים: "כִּכָּר הַשּׁוֹק רִיקָה", "אין פוקד את הר הבית", "אין יורד אל ים המלח בְּדֶרֶךְ יְרִיחוֹ". בבחירתה הפשוטה אך הטעונה כל כך כותבת שמר "ובמערות אשר בסלע מיללות רוחות". אין ספק שבחירתה של נעמי שמר במילה "מיללות" אינה מקרית, ומעידה על מצב רוח של קינה ובכי. קשר הקינה נוצר כבר במילה הראשונה בבית זה, "איכה". נעמי שמר יוצרת קשר עם מגילת איכה ("איכה בדד ישבה העיר", איכה א', א'). גם המשפט "איכה יבשו בורות המים" מתייחס למגילת איכה. בבית השלישי מביעה נעמי שמר את צניעותה ואת גודל המעמד של בחירתה כיוצרת לכתוב שיר על ירושלים, לעומת גדולי המשוררים שכתבו עליה: "קטנתי מצעיר בְּנִיָּהּ וּמֵאַחֲרֵי הַמְּשׁוֹרְרִים".

לחן השיר מבוסס על טעמי המקרא, ויש בו השפעה של שירת תור הזהב של יהדות ספרד, כגון: "לְכָל שִׁירֶיךָ אֲנִי כִּינוֹר", צירוף שלקוח מרבי יהודה הלוי, וגם המשפט "אם אֶשְׁכַּחְךָ יְרוּשָׁלַיִם". מבנה השיר הוא בעל חלוקה מלודית ברורה. בבתים נעשה שימוש באלמנטים מעט רציטיביים, בחזרה עיקשת על צלילים (תיבה 1 ותיבה 5), שבאמצעותה ניתן לחוש את הקשר עם הטקסט, שבו מתארת המשוררת בהתרגשות את תחושותיה באשר למצבה של ירושלים באותה התקופה. לעומת זאת, הפזמון ניהן בשירתיות ובעלייה מלודית אל השיא "הלא לְכָל שִׁירֶיךָ", ובמחווה רגשית צנועה "אני כינור".

השיר זכה להצלחה רבה בפסטיבל, וזכורה שירת הקהל הנרגשת. עד היום זהו השיר הזכור יותר מפסטיבל 1967, אף על פי שהשיר לא השתתף בתחרות, אלא הושמע בזמן ספירת הקולות. נעמי שמר ביקשה שאת השיר תבצע זמרת אלמונית, ששמה שולי נתן. נעמי שמר שמעה אותה בתחרות כישרונות צעירים ברשת א', וקולה הצלול מצא חן בעיניה. בשנת 1998 ערך "קול ישראל" את מצעד שירי היובל, שהקיף את 50 השירים החשובים ביותר בזמר העברי, לרגל חגיגות העצמאות ה-50 למדינת ישראל. השיר "ירושלים של זהב" נבחר על ידי המאזינים במקום הראשון במצעד זה.

בחודשים שאחרי המלחמה, ובשנים שבין המלחמות, קנה לו השיר שם והפך למעין המנון משנה, שהיו אף שקראו להופכו להמנון הלאומי החדש. מאז "ירושלים של זהב" הפכה נעמי שמר בעיני רבים - אף כי לא בעיני עצמה - ל"פזמונאית לאומית", האמונה על שיקוף הלכי הרוח בישראל ועל ניסוחם בפזמוניה. בצד התגובות החיוביות לשיר, היו שהגיבו בציניות לקול הפטריוטי שבו. אחד מביניהם היה מאיר אריאל, שחיבר בתגובה את השיר "ירושלים של ברזל", ובו מחאה על חללי המלחמה ועל

התגובות הפטריסטיות המוגזמות, לטענתו, שהופיעו לאחר שחרור ירושלים וכיבוש מזרח העיר. השיר שימש, ומשמש עד היום בעיני רבים, אנטייתזה לשירה של נעמי שמר. בפזמון מופיע שיא רגשותיו של המשורר, שכותב "ירושלים של ברזל ושל עופרת ושל שחור, הלא לחומותייך קראנו דרור".

האם הלחן הועתק משיר עם באסקי?

במאי 2005 פרסם עיתון "הארץ", כי נעמי שמר הודתה במכתב לגיל אלדמע, זמן קצר לפני מותה, כי שמעה שיר עם באסקי ישן והושפעה ממנו, באופן בלתי מודע, בכתיבת הלחן ל"ירושלים של זהב". בימי חייה הכחישה שמר את הטענות על גנבה ספרותית. היא תיארה את חדירת הלחן הבאסקי לשיר כ"תאונה מצערת", ואמרה שגרמה לה עוגמת נפש כה רבה, עד שאפשר שהביאה למחלתה. נעמי שמר הסבירה, כי גם הפיתולים והעיקולים במעלה הדרך לירושלים שימשו כהשראה למילות השיר וללחן שלו. חוקר הזמר העברי, אליהו הכהן, מציין שהזיקה בין השיר "ירושלים של זהב" לשיר העם הבאסקי ידועה לו משנת 1969, ואף הציג אותה בהרצאות שנתן ברחבי הארץ בתחילת שנות ה-70. וכך הוא מתאר את המסר שהעביר בהרצאות אלה: "דיברתי בזכותה של נעמי שמר, ששירה 'ירושלים של זהב' אינו שיר גנוב, אלא לכל היותר פתיחתו הושפעה מלחן ששמעה נעמי שמר, אך בכל מקרה השיר המקורי היה שיר קצבי, שלא כמו 'ירושלים של זהב', וגם את החלק הראשון הזה נעמי שמר שדרגה יפה מאוד, ואולי הבאסקים עוד יודו לה יום אחד על כך, שבהשפעת שיר עם די זניח ולא מוכר בעולם, יצרה שיר נפלא המוכר בכל רחבי העולם ונכנס בקהילות רבות לסידור התפילה".

כאשר נודע לאליהו הכהן על מכתבה של נעמי שמר לגיל אלדמע, הגיב: "לדעתי נעמי שמר מייחסת להשפעה של השיר הבאסקי משקל גדול מדי ביצירה שלה, וכנראה זה העיק עליה כל השנים, וכשהייתה כבר במצב של שכיבה מרע אמרה לעצמה 'אדברה וירווח לי'".

רעיונות אפסיזיוו

לכיתות א'-ב':

❖ שיחה וביאור מילות השיר - בניית תערוכת ציורים בעקבות בתי השיר.

❖ איתור הפיסוק המוזיקלי הבולט בשיר - משפט פותח ומשפט סוגר. ניתן לעבוד בזוגות, כאשר כל אחד מבין הזוג "ממונה" על אחד מהפסוקים ומתאר אותו (מלודית) בעזרת תנועה, ובפזמון - שני הילדים מתארים בתנועה את אשר הם חשים.

❖ בניית הקדמה תזמורתית לפני ביצוע השיר, רצוי בכלי הקשה, כאשר בהקדמה זו צריכה להיבנות אוירת השיר. זאת, כמובן, לאחר שיחה וניתוח מילות השיר המזמנות פוטנציאל מוזיקלי. לדוגמה: הרים, פעמונים, חלום, כינור, מייללות רוחות, שופר וכו'.

לכיתות ג'-ו':

נוסף על שיחה וביאור השיר, יש להתייחס לקו המלודי של השיר:
♦ תיאורו בתנועה ובציור, תוך התייחסות להבדלים בין הקו המלודי של הבית לקו המלודי של הפזמון.

♦ איתור ההבדלים והתייחסות למשמעות הקשר בין המלודיה לטקסט. ניתן לעשות זאת בעזרת צבעי גואש ומכחולים על בריסטול גדול, ולהראות חזותית את הבתים ואת הפזמון מבחינה מלודית.

♦ ציון השיא בשיר והוספת הטקסט מתחת לקו המלודי.

לכיתות הגבוהות - חט"ב ועל יסודי:

♦ השוואת ביצועים ועיבודים: בין ביצועה המקורי של שולי נתן לביצועה של שלוה ברטי, שנתנה נופך אחר לשיר, לביצועה של עופרה חזה מחגיגות היוכל למדינה, לביצועה של להקת הגבעטרון ועוד. בהשוואות בין הביצועים כדאי להתייחס למרכיבי המוזיקה הבאים: תזמור, התייחסות לפיסוק המוזיקלי, דינמיקה, בניית אווירה מוזיקלית, הכנה ושיא, קשר בין מילים ללחן.

♦ פיתוח יכולתם של התלמידים להסיק מסקנות מתוך הניתוח המוזיקלי, ופירוט טעמים האישי בבחירת הביצוע המועדף תוך הנמקה.

♦ השוואת שיר זה עם השיר "זאת ירושלים" מאת איתן פרץ ונחום היימן. הדומה והשונה בהתייחסות המשוררים והמלחינים אל ירושלים, מבחינה מוזיקלית ומבחינה טקסטואלית.

לא תכלה לא תגמר
צפחת השמן קערת שמן
בושש לבוא אחר לבוא
התעטף עליו נפשו התעצב

כד הקמח

מילים ולחן: נעמי שמר

אני קורא בספר מלכים
בפרק השבעה-עשר
אני קורא על איש האלהים
אשר אמר

כד הקמח לא תכלה
וצפחת השמן לא תחסר
עד אשר יבוא מטר
על פני האדמה

וכאשר יבשו הנחלים
והמטר בושש לבוא
האיש ההוא חצב את המלים
מלבבו

כד הקמח...

אולי האיש ההוא ידע מכאוב
אולי טעם משך מר
אולי בהתעטף עליו נפשו
הוא שב ושר

כד הקמח...

ובימים האלה הקשים
ימי אל טל ואל מטר
תמיד אני חוזר לאיש ההוא
ואני נזכר

כד הקמח...

Coda

על נעמי שמר ראו "ירושלים של זהב".

על השיר

השיר מבוסס על סיפור בספר מלכים, שבו מסופר על אליהו הנביא, שבא לאישה אלמנה וענייה, והבטיח לה בשם אלוהים שלא ייגמרו לה הקמח והשמן: "כי כה אֶמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, כִּדְּבַר אֱלֹהֵי: וְצִפְחַת הַשֶּׁמֶן לֹא תִחְסַר: עַד יוֹם תֵּתֶן- (תת-) יְהוָה, גֶּשֶׁם-עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה. וְתִלָּךְ וְתַעֲשֶׂה, כְּדִבְרֵי אֱלֹהֵי: וְתֹאכַל הוּא-וְהִיא (היא-והוא) וּבֵיתָהּ, יָמִים. כִּדְּבַר אֱלֹהֵי: וְצִפְחַת הַשֶּׁמֶן לֹא תִחְסַר - כְּדִבְרֵי יְהוָה, אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד אֱלֹהֵי" (מלכים י"ז, ט"ו-ט"ז). בשיר זה נעמי שמר משלבת פסוקים מהתנ"ך, ומעבירה את סיפור אליהו לימינו, כדי לשאוב ממנו עידוד לימי בצורת. השיר נכתב בשנת 1986 ללהקת פיקוד צפון.

גישור דיוקטי

לנעמי שמר הייתה זיקה מיוחדת לתנ"ך. רבים משיריה מתייחסים לנושאים ולדמויות מן התנ"ך; לעתים - כפי שמופיעים במקור, ולעתים - במילותיה שלה, כשהיא משנה את הכתוב ומעבירה אותו למקום כללי אחר. בשיר זה משתמשת נעמי שמר ברעיון התנ"כי בהקשר לשנת הבצורת שהייתה בשנה שבה נכתב השיר, ובהקשר לחיים בכלל באופן אוניברסלי. כדי להבין כיצד זה נעשה, ננסה להקביל בין הטקסט התנ"כי לבין השיר:

הטקסט התנ"כי	הטקסט מהשיר
ספר מלכים, פרק י"ז	ספר מלכים, הפרק השבעה עשר
אֱלֹהֵי הַתִּשְׁבִּי	איש האלוהים, האיש ההוא
עַד יוֹם תֵּתֶן- (תת-) יְהוָה, גֶּשֶׁם-עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה מַלְכִּים א' י"ז, י"ד	עד אשר יבוא מטר על פני האדמה מלכים א' י"ז, י"ד
"בַּהֲתַעֲטֹף עָלַי נִפְשִׁי" יוֹנָה ב', ח'	בהתעטף עליו נפשו
הָרִי בַּגִּלְבַּעַ, אֶל-טַל וְאֶל-מָטָר עֲלֵיכֶם- וּשְׂדֵי תְרוֹמַת שְׂמוּאֵל ב', א' כ"א	ימי אל טל ואל מטר

לאורך כל השיר יש התאמה מרבית בין המילים ללחן:

- ♦ בקו המלודי של המנגינה ניכרת עלייה מתונה המכניסה לאווירת הסיפור.
- ♦ בסיום כל בית ניתן לראות את מרווח הסקסטה העולה (דו-לה) במילים: אמר, מלבבו, ושר, נזכר - המובילה לפזמון. מרווח הסקסטה המבשר את בוא הפזמון ונותן תשומת לב מיוחדת למשפט החשוב: "כד הקמח".

- ❖ קיימת הדגשת סינקופה ב"צפחת השמן".
- ❖ המילים "לא תחסר" מקבלות הדגש בהפסקות שמופיעות בשני צדיהן.
- ❖ ההפסקה בין "לא תחסר" ל"עד אשר" צבועה במהלך הרמוני המכין ומוביל באופן טבעי ל"עד אשר".
- ❖ בשיר מופיעות שתי תבניות מקצב, שהן דומות בתחילתן אך שונות בסיומן:

תבנית א'

תבנית ב'

הקישו את תבניות המקצב הללו, או שירו אותן בשפת המקצב.
התאימו תבניות מקצב אלה לכל אחד מן המשפטים המופיעים להלן:

תבנית א'	תבנית ב'

- ❖ אֲנִי קוֹרָא בְּסֵפֶר מַלְכִּים בְּפֶרֶק הַשְּׁבַעָה עָשָׂר
  - ❖ אוֹלִי בְּהִתְעַטֵּף עָלָיו נִפְשׁוֹ הוּא נָשָׁב וְנָשָׂר
  - ❖ אֲנִי קוֹרָא עַל אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר אָמַר
  - ❖ וְכֹאשֶׁר יִבְשׁוּ הַנְּחָלִים וְהַמָּטָר בּוֹשֵׁשׁ לְבוֹא
  - ❖ תָּמִיד אֲנִי חוֹזֵר לְאִישׁ הַהוּא וְאֲנִי נִזְכָּר
  - ❖ וּבִימֵים הָאֵלֶּה הִקְשִׁים יָמִי אֶל טַל וְאֶל מָטָר
  - ❖ הָאִישׁ הַהוּא חָצַב אֶת הַמְּלִים מִלְּבָבוֹ
- (אם מילאתם נכון את הטבלה, תוכלו לראות שתבנית א' שייכת לשתי השורות הראשונות של כל בית, ואילו תבנית ב' שייכת לשתי השורות האחרונות של כל בית).

פסיכויז'ה נוספת

- א. לוו את הקו המלודי של השיר בעלייה ובירידה בעזרת תנועות ידיים.
- ב. ציירו את הקו המלודי העולה והיורד של השיר בעזרת הסימנים הללו.

אָזוב, טַחב צמח ירוק ושטוח הגדל
על הקירות בתנאים של עודף
לחות
אָגן הַיָּם שקע שבו נאספים מים.
ישראל שוכנת לחופי הים
התיכון, היא מארצות "אגן הים
התיכון"
נִפְתַּת משהו טוב

כִּתְּלֵי הַמִּזְרָח

מילים: דודו ברק | לחן: יוני רועה

עַל כִּתְּלֵי הַמִּזְרָח אֲזוּב יָרֵק וְטַחב
וְרוּחַ אֱלֹהִים מְקַדֵּם שְׁמָה נָחָה
הָאָרֶץ קוֹמְתָה עַל הָרָר וְעֵמֶק שָׁחָה
וּבְאֵגֶן הַיָּם נִגּוֹן חֲלִיל.

עַל כִּתְּלֵי הַמִּזְרָח שִׁירֵי רוּעִים מֵאֶפֶק
וּבְשֻׁנִּיקִים אֵי שֶׁם רוּחַשׁ פּוֹעֵם הַדֹּפֵק
וְצוּף שֶׁם וְחִלָּאָה וְנִפְתַּת וְטַנְפָּת
וּבְאֵגֶן הַיָּם סֵלֶט חֲצִיל.

עַל כִּתְּלֵי הַמִּזְרָח מִגֵּן דָּוִד לִפְלֹא
וְעַל עֲרֵבוֹת בָּכוֹת תְּלֹוִי כְּנוֹר הַמֶּלֶךְ
כּוֹכַב וּלְבָנָה וְצֶלֶב עַל פְּנֵי הַפֶּלֶךְ
וּבְאֵגֶן הַיָּם הָרוּחַ טָס.

עַל כִּתְּלֵי הַמִּזְרָח אֶבֶק אֶפֶר וּפִיחַ
הַשַּׁעַר יִסָּגֵר מִנְעוּל וְגַם בְּרִיחַ
שֶׁם כְּמֶר וְחֶזֶן וּמוֹאֲזִין עַל צָרִיחַ
וּבְאֵגֶן הַיָּם סִירַת מִפְּרֶשׁ.

וּמִשְׁהוּ עֵמֶק בִּלְבַב אוֹמֵר לִי כֶּךָ אוֹ כֶּךָ
תִּרְצָה אוֹ לֹא תִרְצָה שְׁלֹךְ הוּא
כִּתְּלֵי הַמִּזְרָח
וּמִשְׁהוּ עֵמֶק בִּלְבַב אוֹמֵר לִי כֶּךָ אוֹ כֶּךָ
תִּרְצָה אוֹ לֹא תִרְצָה שְׁלֹךְ לַעַד הוּא
כִּתְּלֵי הַמִּזְרָח.

Cm Bbm G7 Cm Bbm G7
 על
 Cm Cm C7
 דם - ק - מ הים - ל - א ת - רו - ו חב - ט - ו נ רק - ז זוב - א רח - מן - ה תל - כ
 פו - חש - רו שם אי קים - שן - ב - ו פק - א - מ עים - רו כי שיי רח - מן - ה תל - כ
 Fm Fm G7 Fm Cm
 א - ב - ו תה - ש מק - ע - ו הר על תו - מ - קו - רן - א' - ה תה - ז מה - ש
 א - ב - ו פת - נ - ט - ו פת - ל - ו אה - חל - ו שם צוף - ו פק - ד' - ה עם -
 Bbm G7 1. Cm 2. Cm C7
 על
 - ש - מ - ו ציל - ליל - ת גון - נ ים - ה גן -
 - ש - מ - ו ציל - ת - לט - ס ים - ה גן -
 Fm Cm C7 Fm
 הוא ד - ש' צה - תך לא או צה - תך כף או כף לי מר - או לב - ב מק - ע הו -
 Ebm Bbm Eb C7 Fm
 לי מר - או לב - ב מק - ע הו - ש - מ - ו רח - מן - ה תל - כ
 Cm C7 Fm G7
 עד - ל ד - ש' צה - תך לא או צה - תך כף או כף
 Cm
 רח - מן - ה תל - כ על

"כְּתֵל הַמִּזְרָח" הוא הקיר המזרחי של בית הכנסת. לקיר זה יש חשיבות יתרה, מכיוון שהתפילה היהודית נערכת לכיוון ירושלים, ולגבי רוב המקומות שבהם ישבו יהודים במשך ההיסטוריה, ירושלים הייתה בצד מזרח. מקובל, שעל יד כותל המזרח יושבים מכובדי הקהילה, כגון הרב והגבאים. כן נהוג, שעל קיר זה מופיעים ציורים ועיטורים של סמלים יהודיים. בבתים יהודיים רבים נתלה על הקיר המזרחי סימן כלשהו, למשל: הפסוק "מִמִּזְרַח-שֶׁמֶשׁ עַד-מִבּוֹאֵי מָהָל שֶׁם ה'" (תהילים קי"ג, ג'), המסמן את צד מזרח, כדי שגם המתפלל היחיד יוכל למצוא את הכיוון לירושלים בנקל. "כותל המזרח" הוא, בהשאלה, דבר יקר וחשוב.

דודו ברק

דודו ברק הוא משורר ופזמונאי ישראלי. הוא נולד בירושלים, ב-6 בפברואר, 1948, וגדל בה. בנעוריו למד בחולון, אך לאחר שחרורו מהצבא למד באוניברסיטה העברית ושב לגור בירושלים. לדודו ברק זיקה הדוקה אל ירושלים, ועליה כתב גם כמה שירים, כמו "שובי בת ירושלים". הוא החל לפרסם שירים ופזמונים לאחר מלחמת ששת הימים, ביניהם פזמונים ללהקות צבאיות ולזמרים ידועים, כמו אילנית ובועז שרעבי. הוא מזוהה בעיקר עם שירי ארץ ישראל שכתב, כמו "ארץ ישראל יפה", "פרחים בקנה" שנכתב בעקבות הניצחון במלחמת ששת הימים, "סיירת אגוז", "לצפון באהבה", "אחיי גיבורי התהילה" שהקדיש לחבריו שנפלו במלחמת יום הכיפורים, "אהבת איתמר בן אבי"י", "בצל כפות תמר", "ארץ שבעת המינים", "היום היום", "זמרת הארץ" ועוד. הוא כתב גם שירים בסגנונות אחרים, בהם שירי פופ, כמו "חיך וחיי" ו"חופשי ומאושר"; שירים בסגנון מזרחי, כמו "כותל המזרח" ושירי ילדים. דודו ברק אהב במיוחד את הזמרת שושנה דמארי, ולה כתב כמה שירים, כמו "שובי בת ירושלים". לכבוד זכייתה בפרס ישראל כתב את השיר "עגילי דמאר", שביצעה ירדנה ארזי. דודו ברק שימש כעורך מוזיקלי ברדיו, ברשת ג', במשך 35 שנה, ופרש בסוף שנת 2004. הוא פרסם ספרי שירה, ספרי ילדים וספר מפזמוניו ששמו "דרך ארץ השקד"; הוא ערך ספר פזמונים של הלהקות הצבאיות וספר שירי לאה גולדברג, וכתב את הספר "פולין בין פאר לאפר" – מסע שורשים לפולין, שם גדלו הוריו.

יוני רועה

יוני רועה נולד בשנת 1964 בנתניה. הוא מהיוצרים הבולטים בארץ בתחום המחבר בין מזרח למערב. בין 400 השירים שהלחין, החל מסוף שנות ה-80, בולטים להיטים כמו "פרי גנך", "איזו מדינה", "כותל המזרח" ועוד. בשנת 1998 הוא הקליט את אלבום הבכורה שלו, "זו אותה הרוח", בעידודם של דורון פיקר, ששימש בו כמפיק מוזיקלי, ושל חווה אלברשטיין, שהייתה היועצת האומנותית שלו. בשנת 2000 הוא הלחין לאלבומה של נורית גלרון, "להתראות מתוק", את השירים "תצלום שהצהיב" ו"עכשיו כמו פעם", שהקליטו בדואט. בשנת 2001 הוא הוציא את אלבום הסולו השני שלו, "טבק", שבו המשיך את הקו המוזיקלי האופייני לו, ושילב מקצבים ממזרח וממערב, עם חזרה ברורה אל שורשיו המשפחתיים – הבית, בית הכנסת, הריחות והמוזיקה שספג בבית הוריו. האלבום הוקלט חי באולפן, עם להקת הליווי של "הטברנה". השירים הבולטים בו הם "היא כל כך יפה", "אנה נ'חבק", "אם תבואי עכשיו", "חיטה" ו"אלה" שביצע עם דקלון.

על משמעות השיר

"כְּתֵל הַמִּזְרָח" ידוע לנו ככותל בבית הכנסת. ואולם, אני התייחסתי גם למיקומה של מדינת ישראל על פני האטלס שלנו. הנה כי כן, ספרד היא זו שתומכת את אגן הים התיכון ממערב ('לבי במזרח ואנוכי

בסוף מערב' מאת רבי יהודה הלוי, ב'תור הזהב', במאה ה-11 בספרד). בעוד אנחנו, ישראל, תומכים את כותל המזרח של האגן. מובן שזהו תרתי משמע. אנחנו שייכים ללבנט. אנחנו מוקפים בארצות קדם, בניחווחות האוריינט הרחוקים. כותל המזרח העטוף באזוב ובטחב, אח הוא לכותל המערבי, בעיני רוחו של המשורר. גם כאן קיימת קדושה 'רוח אלוהים מקדם שמה נחה', ממש כמו בגן העדן" (מתוך ריאיון שנערך עם דודו ברק, בתאריך 3.9.2007).

להלן התייחסותו של המשורר למילים המופיעות בשיר:

"הָאֶרֶץ הִירוּשָׁלַיִם, קוֹמָתוֹ שָׁחָה.

וּבִאֲגֵן הַיָּם הַתִּיכוֹן, נִשְׁמַע נִגְוֹנוֹ שֶׁל הַחֲלִיל, אוֹלֵי הַכֹּלִי הַמֵּאֲפִיין יוֹתֵר מִכּוֹל אֶת רוּעֵי הַצֶּאֱן הַמִּקְרָאִיִּים. הַשְּׁקִיָּים רוֹחֲשֵׁי אָדָם. וּבִצֵּד הַנֶּפֶת מִצְוִיָּה הַטֶּנֶפֶת. וְלֹא רֹחוֹק מִשֶּׁם מוֹגֵשׁ, אַחֵר כְּבוֹד, סֶלֶט חֲצִיל, אֲשֶׁר צִבְעוּ, נִיחוּחוֹ וְטַעְמוֹ מִשְׁקָפִים אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּסְבִיבוֹתֶיהָ.

לְטוֹב וּלְרַע, שְׁלִי וְשִׁלְךָ הוּא כְּתֹל הַמִּזְרָח.

וְעוֹד שֶׁם עַמִּים יַחְדָּיו יִשְׁכּוֹנוּ וּדְתוֹת. מִגֵּן דָּוִד - יִהְיוּ. פֹּכֵב וּלְבָנָה (הַסֵּהר) - הַאֲסֵלָאִם. צֶלֶב - נִצְרוֹת. וְלִידָם, עֵדִיין תְּלוּי כְּנוֹר דָּוִד, מֵעַל לְעֶרְבוֹת בְּכוֹת: "שֶׁם יִשְׁבְּנוּ גַם בְּכִינוּ בְּזוֹכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן" (תְּהִלִּים קל"ז).

וְהָרוּחַ הַיָּם תִּיכּוֹנִית טָסָה לָהּ בֵּין כָּל אֱלֹהִים.

וְהָאֶבֶק הָאֵין-סוּפִי.

הַשְּׁעָרִים וְהַבְּרִיחִים הַמֵּאֲפִיִּינִים אֶת הַפֶּתוּחַ וְהַסְגוֹר.

וְשׁוֹב שְׁבִים הַחֵזֶן הַיְּהוּדִי, הַכּוֹמֵר הַנוֹצְרִי, וְהַמּוֹאֲזִין הָעִרְבִי, מוֹל סִירַת הַמִּפְרָשׁ, הָרוֹגַעַת אִי שֶׁם בָּיִם הַתִּיכוֹן".

גִּישׁוֹר דִּיזְקָטִי

על המילים:

לשיר מסגרת ברורה ביותר. כל בית פותח באותן המילים: "על כותל המזרח..." ומסיים באותן המילים: "ובאגן הים...", וביניהן יוצק המחבר את תכניו.

חפשו את ההבדל בין הבתים לפזמון: בבתים מתואר משהו מוחשי, לעומת הפזמון שבו מתואר משהו רגשי "ומשהו עמוק בלב..."

על המנגינה:

- ♦ מנגינה סימטרית וברורה מאוד: א - ב - א - א - ב.
- ♦ המנגינה מורכבת בעיקר משמיניות. קיים דגש מסוים בתחילת הפזמון, בקפיצה של האוקטבה.
- ♦ בביצוע של הזמרת אביבה אבידן ניתן גם לשמוע סלסולים מזרחיים.
- ♦ לשיר חובר ריקוד עם ידוע ואהוב ביותר בהרקדות.

שְׁלֹחַ שְׁקֵט
קוֹל עֲנוּת קוֹל יִיסוּרִים, צֶעֶר,
כָּאֵב

לוֹ יְהִי

מִיָּלִים וְלַחַן : נֶעֱמִי שֹׁמֵר

עוֹד יֵשׁ מִפְּרֶשׁ לָבוֹן בְּאַפְּקֵי
מוֹל עֲנָן שְׁחֹר כְּבֵד
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ לוֹ יְהִי
וְאִם בְּחִלּוֹנוֹת הָעָרֵב
אוֹר יָרוֹת הַחֹג רוֹעֵד
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ לוֹ יְהִי

לוֹ יְהִי - לוֹ יְהִי - אֲנֵא לוֹ יְהִי
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ לוֹ יְהִי

מֶה קוֹל עֲנוּת אֲנִי שׁוֹמֵעַ
קוֹל שׁוֹפָר וְקוֹל תְּפִילָּה
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ - לוֹ יְהִי
לוֹ תִשְׁמַע בְּתוֹךְ כָּל אֱלֹהִים
גַּם תִּפְלֶה אַחַת מִפִּי
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ - לוֹ יְהִי

לוֹ יְהִי...

בְּתוֹךְ שְׁכוּנָה קִטְנָה מִצֵּלָה
בֵּית קֵט עִם גֵּג אָדָם
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ - לוֹ יְהִי
זֶה סוֹף הַקִּיץ, סוֹף הַדֶּרֶךְ
תֵּן לָהֶם לָשׁוּב הַלּוֹם
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ - לוֹ יְהִי

לוֹ יְהִי...

וְאִם פְּתֹאִים יִזְרַח מֵאֲפֶל
עַל רֹאשֵׁנוֹ אוֹר כּוֹכָב
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ - לוֹ יְהִי
אִז תֵּן שְׁלֹחַ וְתֵן גַּם כֹּחַ
לְכָל אֱלֹהִים שְׁנֹאֲהֵב
כָּל שְׁנִבְקֶשׁ - לוֹ יְהִי

לוֹ יְהִי...

Am Dm⁶

בִּד - כָּ - חוֹר - שֶׁ - נוֹ - עַ - מוֹל פֶּקֶד - אֶ - בָּ - בּוֹ - לָ - רֶשֶׁת - מִפֵּי יֵשׁ עוֹד

4 Am Dm⁶ E Am Dm Am

רֶב - עַ - הָ - נוֹת - לוֹ - חֵ - בִּ - אִם - וְ - הִי - לֹ - קֶשֶׁת - בָּ - נִ - שֶׁ - כָּל

7 Dm⁶ Am Dm⁶ E Am G⁷

וְ - לֹ - הִי - לֹ - קֶשֶׁת - בָּ - נִ - שֶׁ - כָּל עֵד - רוֹ - חֵג - הָ - רוֹת - גִּ - אוֹר

10 C F⁶ E⁷ Am G⁷

וְ - לֹ - הִי - לֹ - קֶשֶׁת - בָּ - נִ - שֶׁ - כָּל הִי - לֹ - נָא - אֶ - הִי - לֹ - הִי -

14 C F⁶ E⁷ Am

הִי - לֹ - קֶשֶׁת - בָּ - נִ - שֶׁ - כָּל הִי - לֹ - נָא - אֶ - הִי - לֹ - הִי -

על נעמי שמר ראו "ירושלים של זהב".

הסיפור שמאחורי השיר

סיפורו של השיר, כפי שסופר מפיה של נעמי שמר:

השיר 'Let it be' של 'הביטלס' נוגן ללא הפסקה בתחנות הרדיו בקיץ. תרגמו את שמו ליכך יהיה' וזה הרגיז אותי מאוד, מכיוון שמצאתי את התרגום לא מוזיקלי. החלטתי לכתוב לשיר מילים בעברית. באותה התקופה ביקשה ממני חווה אלברשטיין, חברתי הטובה, שאכתוב לה שיר, והעליתי בפניה את הרעיון, אבל הוא נזנח, עד שממש בראשית המלחמה חווה התבקשה להופיע בפני נשות טייסים. הימים היו ימים שבין יום כיפור לסוכות. כתבתי את המילים מתוך תחושה קשה של מועקה. היה לי ברור שזו תהיה מלחמה לא מהירה ולא חזקה כקודמותיה. כששרתי לחווה את המילים לצלילי השיר של 'הביטלס', מרדכי הורוביץ, בעלי, שחזר בדיוק מהמילואים, אמר לי 'אני לא אתן לך לבזבז את השיר על מנגינה של זרים, זו מלחמה יהודית, ותכתבי לה מנגינה יהודית'. במקביל פנו אלי מהערוץ הראשון, בבקשה לבצע שיר חדש בתוכנית האומנים שלהם. נסעתי לאולפני הרצליה ובדרך נולד הלחן. שהיה בו מעין אנחה שנמצאת גם במילים, בשל המועקה שהייתה בלבנו באותה התקופה. הקלטתי את השיר והוא שודר בערב סוכות. למחרת בבוקר הגיע טלפון מ'הגששים', ששמעו את השיר וסיפרו לי שזיקו גרציאני עשה לו עיבוד. הם ביקשו שאקליט אותו יחד אתם. הגששים הופיעו אז מול פצועים בחזית, ומצב הרוח של כולנו היה ירוד. הקלטנו את השיר כשאני שרה את הבית הראשון וכל אחד מהם שר בית. השיר פרש כנף. 'הגששים' שרו אותו בהופעות, גם חווה אלברשטיין שרה אותו. אני ו'הגששים' חזרנו לשיר אותו מאוחר יותר, כשחזרו השבויים מסוריה ונערכה בעבורם קבלת פנים בבסיס חיל האוויר ברמת דוד. אז באופן חד-פעמי שחזרנו את ההרכב...".

תמליל הביצוע המקורי

כפי שהושר בערב סוכות, תשל"ד, בתוכנית הטלוויזיה "מופע אומנים":

עוד יש מפרש לכן באפק
מול ענן שחור כבד
כל שנבקש - לו יהי
ואם בחלונות הערב
אור נרות-החג רועד
כל שנבקש - לו יהי

לו יהי, לו יהי, לו יהי
כל שנבקש לו יהי
לו יהי, לו יהי, לו יהי
כל שנבקש לו יהי

אם המבשר נצב בדלת
תן מלה טובה בפיו
כל שנבקש לו יהי
אם נפשך למות שואלת
מפריחה ומאסיר
כל שנבקש לו יהי

לו יהי, לו יהי, לו יהי
כל שנבקש לו יהי
לו יהי, לו יהי, לו יהי
כל שנבקש לו יהי

מה קול ענות אני שומע
קול שופר וקול תופים
כל שנבקש - לו יהי
לו תשמע בתוך כל אלה
גם תפילה אחת מפי
כל שנבקש - לו יהי

לו יהי, לו יהי, לו יהי
כל שנבקש לו יהי

בתוך שכונה קטנה מוצלת
בית קט עם גג אדום
כל שנבקש - לו יהי
זה סוף הקיץ, סוף הדרך
תן להם לשוב הלום
כל שנבקש - לו יהי.

לו יהי, לו יהי, לו יהי
כל שנבקש לו יהי

ואם פתאום בתוך האפל
על ראשנו אור כוכב
כל שנבקש - לו יהי
אז תן שלווה ותן גם כח

לְכָל אֱלֹהֵי שְׁנֵאֲהֶב
כָּל שְׁנֵבְקֶשׁ - לוֹ יְהִי

לוֹ יְהִי, לוֹ יְהִי, לוֹ יְהִי
כָּל שְׁנֵבְקֶשׁ לוֹ יְהִי
לוֹ יְהִי, לוֹ יְהִי, לוֹ יְהִי, לוֹ יְהִי
כָּל שְׁנֵבְקֶשׁ לוֹ יְהִי

טלילה אלירם, חוקרת בכירה בתחום הזמר העברי, התחקתה לאחרונה אחר ה"בית הנעלם" של השיר "לו יְהִי":

אִם הַמִּבְשָׁר נֶצֶב בְּדֶלֶת
תָּן מִלֵּה טוֹכָה בְּפִיו
כָּל שְׁנֵבְקֶשׁ לוֹ יְהִי
אִם נִפְשָׁךְ לְמוֹת שׁוֹאֵלֶת
מִפְּרִיחָה וּמֵאֶסִּיף
כָּל שְׁנֵבְקֶשׁ לוֹ יְהִי

בית זה אינו מופיע, לא בספר שיריה של נעמי שמר "הספר השני", ואף לא בקובץ שיריה "סימני דרך". זהו בית המדבר על הנקישה של אנשי קצין העיר בדלת, ועל הבקשה שתהיה זו בשורה טובה, והוא קשור למלחמה ולתחושה הקשה שליוותה את כתיבת השיר.

נעמי שמר ביצעה את השיר "לו יְהִי" במלואו, כולל הבית "המיוחד" כבית שני בשיר, בתוכנית הטלוויזיה "מופע אומנים" ששודרה בערב סוכות. יש לציין כי בביצוע זה של נעמי שמר, בפזמון אין מופיעה המילה "אנא". לעומת זאת, בהקלטה שעשתה זמן קצר לאחר מכן עם ה"גשמים", ובספריה, מופיעה המילה "אנא". טלילה אלירם סבורה שאפשר להסביר שוני זה, בכך שכאשר היא שרה את השיר ב"מופע האומנים" היה זה ביצוע הבכורה שלו, לאחר שזה עתה חובר. נראה שנעמי שמר שמה לב ששורה זו חסרה, מבחינת המקצב הפנימי, ויש להוסיף מילה, והיא הוסיפה את המילה "אנא".

שינויים נוספים: בביצוע המקורי בערב סוכות, שרה נעמי שמר בבית האחרון: "ואם פתאום בתוך האופל" ולא כפי שהיא עצמה שינתה בספרי השירה שלה: "ואם פתאום יזרח מאופל". כאשר חווה אלברשטיין שרה את הבית המיוחד, במקום המילה "ניצב" היא שרה "עומד". יש להתייחס לעובדה שהפזמון החוזר אינו זהה בכל הבתים. לעתים שרה אותו נעמי שמר רק פעם אחת, ולעתים פעמיים. לפעמים בפעם השנייה היא חוזרת ארבע פעמים על הביטוי "לו יְהִי", ולפעמים רק שלוש פעמים. בעניין "היעלמותו של הבית הנוסף", אחותה של נעמי שמר, רותיק נוסבאום מקבוצת כינרת, סבורה שהבית הושמט במודע על ידי נעמי עצמה, מכיוון שמשמעותן של המילים קשה מאוד, והשיר כולו הוא שיר של תקווה.

Let It Be

Lennon/McCartney

When I find myself in times of trouble

Mother Mary comes to me

Speaking words of wisdom

Let it be

And in my hour of darkness

She is standing right in front of me

Speaking words of wisdom

Let it be

Let it be, let it be x2

Whisper words of wisdom

Let it be

And when the broken hearted people

Living in the world agree

There will be an answer

Let it be

For though they may be parted there is

still a chance that they will see

There will be an answer

Let it be

Let it be, let it be x2

yeah, there will be an answer

Let it be

Let it be, let it be x2

Whisper words of wisdom

Let it be

Let it be, let it be x2

Whisper words of wisdom

Let it be

And when the night is cloudy

There is still a light that shines on me
Shine until tomorrow
Let it be
I wake up to the sound of music
Mother Mary comes to me
Speaking words of wisdom
Let it be

Let it be, let it be x2
There will be an answer
Let it be
Let it be, let it be x2
There will be an answer
Let it be

Let it be, let it be x2 Whisper words of wisdom Let it be

שאלות אמצע

1. השיר "לו יהי" הוא שיר תפילה. מצאו בשיר מילים המביעות תפילה:

2. בבית הראשון של השיר מופיעים שני ניגודים. מהם הניגודים, ומדוע, לדעתכם, בחרה המשוררת בניגודים אלה?

3. בבית השני המשוררת משתמשת בחוש השמיעה. הוכיחו מן השיר:

4. מיינו את הקולות המופיעים בבית השני, לקולות חזקים ולקולות חלשים:

קולות חזקים:

קולות חלשים:

5. בבית הרביעי שוב משתמשת המשוררת בניגוד. מהו הניגוד ומה הוא מסמל?

---

6. מהו הביטוי המופיע בשיר מספר רב של פעמים?

---

7. נסו לשיר את מילות השיר "לו יהי" לפי הלחן של החיפושיות לשיר "Let It Be".

8. על השיר נכתב: "יש בלחן מעין אנחה שנמצאת גם במילים, בשל המועקה שהייתה בלב כולם באותה התקופה". מה יש בלחן היוצר את תחושת האנחה והמועקה?

---

9. מדוע, לדעתכם, חלקו הראשון של השיר פותח בתנועה מלודית יורדת, ולעומתו חלקו השני של השיר (הפזמון) פותח בתנועה מלודית עולה?

---

10. מדוע, לדעתכם, חלקו הראשון של השיר פותח בסולם מינור וחלקו השני של השיר בסולם מז'ור?

---

11. ערכו השוואה קצרה בין המילים והלחן של השירים "לו יהי" ו-"Let It Be":

הָאָרֶץ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
לְזֶרַע צִדְקָה
תְּבוּאָתָהּ יְבוּלָהּ

לְדָ אֶתְנוּ

מילים: על פי ספר בראשית י"ג, ט"ו
ומתוך "ברכת השנים" בתפילת שמונה עשרה
לחן: משה מונה רוזנבלום

כִּי אֶת כָּל אֶת כָּל הָאָרֶץ
לְדָ לְדָ אֶתְנָנָהּ
וּלְזֶרַע עַד עוֹלָם

לְדָ אֶתְנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת
אֶת הָאָרֶץ, הָאָרֶץ הַזֹּאת
וּבְרַךְ כָּל מִינֵי תְבוּאָתָהּ לְטוֹבָה
וְתֵן בְּרַכָּה עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.

[illegible]

משה מונה רוזנבלום

משה מונה רוזנבלום גדל ברמת גן. מגיל צעיר "ינק" מניגוני החצר של חסידות גור. בשירותו הצבאי היה בלהקת הרבנות הצבאית, לאחר מכן למד מוזיקה באקדמיה למוזיקה בתל אביב. עד היום הוא משמש מעבד ומנצח של להקת הרבנות הצבאית. מונה רוזנבלום התחבר מאוד למוזיקה של חצרות הרבנים, ושל בעלי התפילה והחזנים. הוא מעבד את לחניהם ונחשב לגדול מעבדי הזמר החסידי. בד בבד עוסק מונה רוזנבלום בהלחנת שירים למילים מהמקורות. הוא מאמין ומקווה שהמוזיקה תחבר בין האנשים בארץ לבין המקורות היהודיים.

על הלהקות הצבאיות

בצה"ל התקיימו להקות צבאיות מאז הקמת מדינת ישראל. בשנות ה-50 וה-60 התבלטה בעיקר להקת חיל הנח"ל. מאוחר יותר הוקמה להקה צבאית בעבור כל חיל וחיל, וביניהן גם להקת הרבנות הצבאית. הלהקות זכו להצלחה בקרב החיילים ובקרב האזרחים כאחד. ללהקות הצבאיות תרמו מיטב יוצרי הזמר העברי: נעמי שמר, חיים חפר, יאיר רוזנבלום, יורם טהרלב ועוד. בלהקה הצבאית שרו חיילים וחיילות שנבחרו על פי כישוריהם המוזיקליים, ועל פי כישורים אומנותיים נוספים. בפניהם הוצבו שלוש משימות מרכזיות: לטפח ערכים שהצבא והמדינה זקוקים להם, לבדר את החיילים ולעודד את גאוות החיל. הלהקות הצבאיות היו מכשיר רב-עוצמה לטיפוח ערכי אהבת הארץ, נכונות להקרבה למען המדינה, בניין הארץ והתנדבות. רוב שירי הלהקות הצבאיות הפכו לחלק נכבד ובלתי נפרד מן התרבות הישראלית. בין שירי הלהקות הצבאיות נמנים השירים הבאים: "מה אברך", "הייתי נער", "גבעת התחמושת", "אחי הצעיר יהודה", "שיר לשלום" ועוד.

בשונה משאר הלהקות הצבאיות, שמבצעות שירים שמילותיהם טקסטים ישראלים חדשים, להקת הרבנות הצבאית מבצעת שירים שמילותיהם מן המקורות. הלחנים לשיריה הם בסגנון "מעורב ישראלי-חסידי". שירי הלהקה משמשים בעיקר את רפרטואר הזמרה של הקהילה הדתית-לאומית, בתנועות הנוער ובחיק המשפחה והקהילה. את השיר "לך אתן" ביצעה להקת הרבנות הצבאית בניצוחו של מלחין השיר, מונה רוזנבלום. להקת הרבנות הצבאית מופיעה מדי שנה באירועי חידון התנ"ך העולמי, ובכל שנה מלחין מונה רוזנבלום ללהקה שיר המוקדש לאירוע זה.

על השיר

בשנת 1990 פנתה הרבנית שולמית מלמד למלחין מונה רוזנבלום, וביקשה שילחין שיר המבוסס על הבטחת האלוקים לארץ ישראל. מונה רוזנבלום השיב לבקשה, ועם דדי גראוור הלחין את השיר "לך אתן". את השיר הקליט וביצע לראשונה הזמר דדי גראוור, ולאחר מכן ביצעה אותו להקת הרבנות הצבאית כמה פעמים, בניצוחו של מונה רוזנבלום, עד שהפך למפורסם.

מקורות השיר

- ❖ ספר בראשית פרקים י"ג ו-ט"ו, שבהם מתנהלת "ברית בין הבתרים".
- ❖ "ברכת השנים" מתוך תפילת שמונה עשרה.

ברית בין הבתרים - מהי?

בברית זו מבטיח ה' לאברהם שתי הבטחות:

א. שייצא ממנו גוי (=עם, זרע) גדול:

"וַיֹּאמֶר (ה' אֶל אַבְרָם) הֲבֵט נָא הַשְׁמִימָה וְסִפּוֹר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לִסְפּוֹר אוֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ (ה') כֹּה

יְהִי זֶרַעךָ" (בראשית ט"ו, ה')

ב. הבטחת ארץ ישראל:

"וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֹר כְּשָׂדִים לָתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ" (בראשית ט"ו, ז')

הבטחת הארץ לזרעו של אברהם:

"בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזֶרַעְךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר

הַגְּדוֹל נָהָר פָּרָת" (בראשית ט"ו, י"ח)

מדוע נקראת הברית "ברית בין הבתרים"?

מכיוון שבמהלך הברית אברהם ביתר (=חתך לשני חלקים) שלושה עגלים, שלוש עזים ושלושה איילים. אברהם לא ביתר תור וגוזל. מכאן למד רש"י: שהעגלים העזים והאיילים נמשלים לגויים, והתור והגוזל נמשלים לבני ישראל.

בימי קדם, כששני אנשים כרתו ברית, הם היו מבתרים (=מחלקים לשני חלקים) בהמות שנשחטו, ועוברים בין הבתרים (=בין חלקי הבהמות). ב"ברית בין הבתרים" רק ה' עובר בין הבתרים, כלומר - רק ה' מתחייב בברכות, ואברהם אינו מתחייב בדבר.

מקום הברית:

בגובה של 1,296 מ' מעל פני הים, בחרמון הישראלי, נמצא "מעמד ברית בין הבתרים". עולי רגל יהודיים האמינו כי במקום זה ערך אברהם את "ברית בין הבתרים", שבה הובטחה לו ולזרעו ארץ ישראל. הערבים קוראים למקום "משהד-א-טייר" (=המקום הקדוש של הציפור), לזכר הציפור שלא ביתר אברהם, או "מקאם אברהים אל-חליל" (=המקום הקדוש של אברהם האהוב).

ברכת השנים:

ברכה שבה אנו פונים אל האל, ומבקשים ממנו ששנה זו תהיה מבורכת, ושלא יחסר לנו דבר לקיומנו. ברכה זו היא הברכה התשיעית מתוך "תפילת שמונה עשרה", שבנויה מסדרה של שמונה עשרה ברכות ברצף, הנאמרות בעמידה, במהלך כל אחת משלוש התפילות: שחרית, מנחה וערבית.

נוסח אשכנז לברכת השנים:

בָּרַךְ עֲלֵינוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת הַשָּׁנָה הַזֹּאת וְאֶת כָּל מִינֵי תְבוּאָתָהּ לְטוֹבָה. וְתֵן (בְּקִיץ - בְּרִכָּה) (בְּחֹרֶף - טַל וּמָטָר לְבְרָכָה) עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וְשִׁבְעֵנוּ מִטוֹבָה. וּבָרַךְ שְׁנֵתָנוּ כְּשָׁנִים הַטּוֹבוֹת. בָּרוּךְ אַתָּה ה', מְבָרֵךְ הַשָּׁנִים:

לפניכם המקורות היהודיים שמהם שואב השיר את מילותיו:

❖ חפשו מילים מן השיר בכל אחד מן המקורות, והקיפו אותן בעיגול.

❖ עיינו במילים בארבעת המקורות הראשונים, וענו: מי מבטיח? למי הוא מבטיח? מה הוא מבטיח?

❖ עיינו במילים במקור החמישי. קטע זה הוא בקשה. מה מבקשים? ממי מבקשים?

❖ המלחין צירף שני מקורות מרכזיים: ספר בראשית וברכת השנים, ללחן אחד. מהי, לדעתכם, הסיבה לכך?

וה' אָמַר אֶל אַבְרָם אַחֲרֵי הַפֶּדָּה לוֹט מַעֲמוֹ שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׂם צִפְנָה וְנִגְבָּה וְקִדְמָה וַיֹּמַר. טו. כִּי אֵת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְנַנָּה וּלְזֶרְעֶךָ עַד עוֹלָם. טז. וְשִׁמַּתִּי אֶת זֶרְעֶךָ כְּעֶפֶר הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִם יוֹכַל אִישׁ לִמְנוֹת אֶת עֶפֶר הָאָרֶץ גַּם זֶרְעֶךָ יִמְנָה. יז. קוֹם הַתְּהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאַרְכָּה וּלְרַחֲבָה כִּי לְךָ אֶתְנַנָּה: (בראשית י"ג, י"ד-י"ז)
וַיֹּצֵא אוֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִבֵּט נָא הַשְּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זֶרְעֶךָ: (בראשית ט"ו, ה')
וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׁדִּים לָתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ: (בראשית ט"ו, ז')

בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזֶרְעֶךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פָּרָת: (בראשית ט"ו, י"ח)
בָּרַךְ עָלֵינוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת הַשָּׁנָה הַזֹּאת וְאֶת כָּל מִינֵי תְבוּאָתָה לְטוֹבָה. וְתֵן (בְּקִיץ) בְּרָכָה (בַּחֲרוֹף) טַל וּמָטָר לְבְרָכָה עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּשְׂבַעְנוּ מִטוֹבָה. וּבָרַךְ שְׁנַתְנוּ כְּשָׁנִים הַטּוֹבוֹת. בָּרוּךְ אַתָּה ה', מְבָרַךְ הַשָּׁנִים: ("ברכת השנים" מתוך תפילת העמידה)

ב"ברית בין הבתרים" מבורך אברהם בזרע ובארץ. בברכת השנים מבקשים ברכה לפיריון האדמה.

❖ הציעו ברכה משלכם לעם היהודי, לארצו ולאדמתו:

מזנה מוזיקלי

השיר בנוי משני חלקים גדולים. סמנו ✓ ליד המשפטים הנכונים:

- ☐ כל אחד מן החלקים בנוי ממשפט מוזיקלי אחד, החוזר פעמיים במדויק.
- ☐ כל אחד מן החלקים בנוי משני משפטים מוזיקליים שונים.
- ☐ כל אחד מן החלקים בנוי ממשפט מוזיקלי אחד, החוזר פעמיים עם שינוי בסיומו.
- ☐ מנעד הצלילים של החלק הראשון גבוה מן המנעד של החלק השני.
- ☐ מנעד הצלילים של החלק השני גבוה ממנעד הצלילים בחלק הראשון.
- ☐ המנגינה בחלק הראשון בנויה מצעדים מלודיים וממעט קפיצות מלודיות.
- ☐ המנגינה בחלק הראשון בנויה ממעט צעדים מלודיים ומהרבה קפיצות מלודיות.
- ☐ המנגינה בחלק השני בנויה מצעדים מלודיים וממעט קפיצות מלודיות.
- ☐ המנגינה בחלק השני בנויה ממעט צעדים מלודיים ומהרבה קפיצות מלודיות.

לְלַכֵּת שְׁבִי אַחֲרֶיךָ לַלֵּכֶת
מִסְנוּר
לְשֹׂאֵל בְּאַבְיָבֶיךָ נְחֻמָּה לַחֲפֹשׁ
עִידוּד
פְּדִינֵנוּ מֵהַצִּלְחָנוּ לַצְבוּר
לִזְכוּתֵנוּ
מִתִּי סִכֵּת שְׁלוֹמֶךָ עָלֵינוּ תִּגְלָה
מִתִּי תִשְׁכֵּן בְּאַרְצֵנוּ שְׁלוֹם

לְלַכֵּת שְׁבִי אַחֲרֶיךָ

מילים : אהוד מנור | לחן : נורית הירש

לְהוֹלִיד כָּל בִּקֹּר מִחֶדֶשׁ
עִם כָּל מִלַּת פְּרִידָה לְמוֹת מָעֵט
וּלְהִבִּיא אֶל הָעוֹלָם עוֹד בֶּן וּבֵת
בְּאַרְץ שֶׁל חֶלֶב מְרוֹר וּדְבֶשׁ

לְלַכֵּת שְׁבִי אַחֲרֶיךָ
לְנִשְׁם אֶת הַשֶּׁמֶשׁ הַצּוֹרֵב
לְחַלֵּם אוֹתְךָ מוֹל שְׁמִיךָ
לְכָאֵב אוֹתְךָ - וְשׁוּב לְהִתְאַהֵב

לְשֹׂאֵת חֲלוֹם מִבֶּטֶן מִדְּוָרוֹת
לְשֹׂאֵל בְּאַבְיָבֶיךָ נְחֻמָּה
לְחִיּוֹת עַל פְּנֵי וּבִתּוֹכֵי הָאֲדָמָה
הַנוֹרָאָה וְהִיפָּה הַזֹּאת

לְלַכֵּת שְׁבִי אַחֲרֶיךָ...

עִם עָרֵב הַד קוֹלְנוּ יַעֲלֶה
מִבִּקֹּר יוֹם אֲלֵינוּ הוּא יָבוֹא
וּפְדִינֵנוּ יִרְאֶה עִם בּוֹא עָרְבוֹ
מִתִּי סִכֵּת שְׁלוֹמֶךָ עָלֵינוּ תִּגְלָה

לְלַכֵּת שְׁבִי אַחֲרֶיךָ...

מִן מוֹת - לְ דָה-פְּרִי לֵת - מִ כָּל עִם דָּש - חֵ - מִ קָּר - בִּי כָל לֵד - וְ - הֵ - לְ

רָץ - אֶ - בִּי בֵת - וְ בֵן עוֹד לָם - עוֹ - הֵ אֶל בֵּיא - הֵ - לְ - וְ עֵט -

לֵן - נָד - כֵּ - הֵ - אֶ בִּי - שֵׁ כֵת - לְ - לְ דָבֵשׁ - וְ רוּר - מִ לֵב - הֵ שֵׁל

שֵׁ - מוֹל תִּדָּ - אִו לֵם - לֵךְ רֵב - צוֹ - הֵ מֶשׁ - שֵׁ - הֵ אֶת שֵׁם -

לוֹם - הֵ שֵׁאת - לְ הֵב - אֶ - הֵת - לְ שׁוּב - וְ תִדָּ - אִו אֵב - לֵךְ נָד - מֵ

* יֵשׁ שְׁנוֹי בְּשׁוּרָה: מִתִּי סוֹכֵת שְׁלוֹמֶךָ עֲלֵינוּ תִּיגַלָּה

לֵה - גְּ - תִי נוֹ - לִי - עֵ דֵ - שְׁלוֹמֶךָ כֵּת - סֵ תִי - מֵ

אהוד מנור (1941-2005)

חתן פרס ישראל בתחום הזמר העברי לשנת 1998. מגדולי כותבי השירים העבריים, עסק גם בתרגום ובכתיבה לתיאטרון ולמופעי בידור. אהוד מנור נולד בשנת 1941, וגדל במושבה בנימינה. רבים משיריו מוקדשים למושבה ולבית הוריו. לאחר שירותו הצבאי למד פסיכולוגיה וספרות אנגלית באוניברסיטה העברית בירושלים, ומשנת 1962 שימש עורך ומגיש של תוכניות תרבות ומוזיקה ב"קול ישראל". בקיץ 1968, במלחמת ההתשה, נהרג אחיו יהודה בתעלת סואץ, ולזכרו כתב אהוד מנור כמה שירים, הידוע שבהם הוא "אחי הצעיר יהודה".

בשנת 1970 החל אהוד מנור לעבוד בתיאטרון. בעקבות ההצלחה הגדולה של מחזמר הרוק האמריקני "שיער", שאותו תרגם לעברית, תרגם מנור עוד עשרות מחזות זמר והצגות שהועלו על במות הארץ, כמו "קברט", "אחים בדם", "סיפור הפרברים" ו"שיקגו". בשנות ה-70 וה-80 כתב אהוד מנור מילים לשירים בעבור רוב אומני התקופה בתחום הזמר, ושיתף פעולה עם מיטב המלחינים: מתי כספי, נורית הירש, יאיר רוזנבלום ואחרים. שיריו הפכו ללהיטים ונכנסו לקלאסיקה של הזמר העברי, כמו: "אין לי ארץ אחרת", "ללכת שבי אחרייך", ברית עולם", "בשנה הבאה" ועוד. עם אשתו עופרה פוקס הקליט אהוד מנור את האלבום "שפה משותפת", ובו שניהם שרים משיריו. למעשה, בעשרות שנות פעילותו כתב אהוד מנור מאות שירים, תרגם וכתב עשרות מחזות ויצירות שונות. השירים בוצעו על ידי טובי הזמרים והפכו לנכסי צאן ברזל בתרבות הישראלית. בצד הכתיבה עסק אהוד מנור בהנחייה ובעריכה של תוכניות ב"קול ישראל" והגיש תוכניות בטלוויזיה.

בשנת 1995 זכה אהוד מנור בפרס אקו"ם על מפעל חיים בפזמונאות, ובשנת 1998, שנת היובל למדינה, זכה אהוד מנור להיות חתן פרס ישראל בתחום הזמר העברי. בשנת 2005 החליטה אוניברסיטת בר אילן להעניק לו תואר דוקטור של כבוד.

נורית הירש (נולדה ב-1942)

מוזיקאית ומלחינה ישראלית, שקנתה לה אחיזה בולטת בזמר העברי, בזכות יותר מאלף לחנים לטובי הפזמונאים והמשוררים. נורית הירש היא בוגרת "האקדמיה למוזיקה ע"ש רובין". היא השתלמה גם בהלחנה באוניברסיטת קליפורניה, בתחומי מוזיקה לסרטים ומוזיקה אלקטרונית. את שירותה הצבאי עשתה בלהקת גייסות השריון. לאחר שחרורה החלה בהלחנת שירים. שירה הראשון, בשנת 1965, היה "פרח הלילך" למילותיו של אורי אסף. שיר זה התפרסם בביצוע הזמרת חווה אלברשטיין. בין כותבי המילים שעמם הרבתה נורית הירש לשיתף פעולה נמנה אהוד מנור. היא הלחינה את שיריו "הבתים שנגמרו ליד הים", "בשנה הבאה", "כבר אחרי חצות", "ללכת שבי אחרייך" ועוד עשרות שירים, שהפכו ללהיטים גדולים. חלקם הגדול בוצעו על ידי הזמרות אילנית, עפרה פוקס ורבקה זוהר. גם עם יורם טהרלב יצרה נורית הירש להיטים גדולים, כמו "מלאך מסולם יעקב", "בפרדס ליד השוקת" ו"אתה לי ארץ".

נורית הירש הגיעה להישגים עולמיים, כאשר שיריה זכו להצלחה באירופה ויזיון. בשנת 1973 הגיע השיר שהלחינה, "אי שם", למקום הרביעי. בשנת 1978 הגיעה לשיא הצלחתה כשזכתה במקום הראשון, עם ביצועו של הזמר יזהר כהן לשיר "אבניבי", למילותיו של אהוד מנור. בעקבות הזכייה תורגם

השיר לשפות רבות והיה ללהיט עולמי. נורית הירש מוכרת גם בעולם היהודי, בזכות לחנה ל"עושה שלום במרומיו", שהולחן במקורו לפסטיבל הזמר החסידי הראשון, שנערך בשנת 1969. בבתי כנסת ובקהילות יהודיות רבות הכלילו אותו כלחן תפילה.

נורית הירש זכתה להישגים בפסטיבלי הזמר והפזמון וכן בפסטיבלי הילדים. כמו כן, הלחינה נעימות ופזמונים לסרטי קולנוע ישראליים, כשהבולט ביניהם הוא "בלדה לשוטר", מתוך הסרט "השוטר אזולאי" של אפרים קישון, שבוצע על ידי אושיק לוי. הירש כתבה גם את הלחנים למחזמר "סאלח שבתי", אף הוא של אפרים קישון, ואחד השירים במחזמר, "אח יא ראב", הפך ללהיט גדול שהושר על ידי כוכב ההצגה, זאב רווח.

משיריה הנודעים: "פרח הלילך", "מלאך מסולם יעקב", "בוא בשלום", "כבר אחרי חצות", "אל הדרך", "מקהלה עליזה", "זמר שכזה", "עושה שלום", "בשנה הבאה", "בן יפה נולד", "בדרך חזרה", "נחמה", "בפרדס ליד השוקת", "בעקבותייך".

הסיפור שמאחורי השיר

במלחמת יום הכיפורים, העביר אהוד מנור מסר ברור מאוד: בעיצומה של המלחמה, בשיאו של הכאב, כתב אהוד מנור את שירו "ללכת שבי אחרייך", שבו התחייב "להביא אל העולם עוד בן ובת, בארץ של חלב, מרור ודבש". אחרי המלחמה היה גל גדול של ירידה מהארץ, הגל שהביא את ראש הממשלה דאז, יצחק רבין, לגנות את היורדים ולכנותם "נפולת של נמושות". לעומתם, ביטא אהוד מנור מחויבות מוחלטת לדבוק בארץ. "לשאת חלום מבטן, מדורות, לשאול באביבייך נחמה, לחיות על פני ובתוכי האדמה, הנוראה והיפה הזאת".

על מלחמת יום הכיפורים, ועל השיר, סיפרה הזמרת אילנית:

"המלחמה תפסה אותי ברחוב בתל אביב, בדרך לחברים. התיישבנו במקלט, מנותקים לגמרי מכל מה שקורה. אז לא היו פלאפונים, ותחושה כללית של חוסר ידיעה ליוותה רבים במהלך המלחמה. היה לי בזמנו חבר רופא, ששירת בחטיבת ה-101 ליד התעלה. גם אחי שירת אי שם בסיני, והדאגה הזו לקבל מכתב, אות חיים, ובו-זמנית לשמור על פנים מחויכים ולנסות לעשות טוב לחיילים - זה דרש מאבק פנימי והתגברות על המערבולת שהשתוללה בפנים. לאורך כל המלחמה, בעיקר בימים הראשונים, היה בלאגן, וכל מה שאני זוכרת זה התרוצצויות מצפון לדרום, הופעות לאורך התעלה ובסיני. אחת התמונות הכי משמעותיות שמלוות אותי עד היום, ואני משערת שימשיכו ללוות אותי הלאה בנפש ובזיכרון, הייתה תמונה של פצוע ששכב בחדר הטראומה בבית החולים רמב"ם. הסתובבתי בין החדרים ושרתי לפצועים. שאלו אם אני מוכנה לשיר לחיילים עם כוויות קשות. הסכמתי. הלבישו אותי בחלוק והעמידו אותי ואת שלמה צח, שליווה אותי בזמנו בצמד 'אילן ואילנית', בכניסה לחדר. הפצועים שכבו במעין אמבטיות מחומר רך. זו הייתה תמונה נוראה, כמעט סוריאליסטית. היה בחור אחד ששכב שם, מחובר בכל גופו לצינורות ולמוניטורים. שרתי להם, וברגע מסוים הוא הרים את ידו ולחש לאחות שניגשה אליו, שתבקש ממני לשיר את 'כבר אחרי חצות'. הדמעות חנקו לי את הגרון, היה קשה מאד לשיר אבל שרתי... 'אהוד מנור כתב את השיר באותה התקופה והבית השלישי בשיר, ששואל 'מתי סוכת שלומך עלינו תיגלה?' מסביר את המקום הרגשי שבו היינו כולנו. השיר הוא תרגום של תפילה דתית, שנוגע בתחושת

הכאב המעורבת באהבה למדינה. זו תחושה שלצערי קיימת גם היום, אם כי היום אני יכולה לומר, שלמרות שהמלחמה היא הייתה קשה, קשה עוד יותר להתמודד עם המלחמה היום-יומית שאותה אנחנו חיים היום. אני חשה היום כעס על כל מה שקורה כאן – על זה שאזרחים תמימים נהרגים, על תחושת חוסר הביטחון ועל כך שגורלנו כל כך לא ברור.

מקורות השיר

שירו של אהוד מנור נוגע בליבת התפיסה הציונית. המוטיבים, הדימויים והמטאפורות המופיעים בו חוזרים בשירי מולדת רבים: אהבה ארוטית כאובה לארץ אכזרית ולאדמתה הנחשקת, תוך חיפוש אחר נחמה ועוגן השואבים מחלום דורות. האוהב את המולדת שבוי בקסמה הנורא, והוא "בשר מבשרה", "אדם מאדמתה". אלא שהיא רבת ניגודים וקשה: אווירה צורב אל מול שמים של תכלת, אדמתה נוראה ויפה – מקור חיים ומוות גם יחד. הסכנה הטמונה באהבת המולדת גלומה במילים: "מרור", "נחמה", "האדמה הנוראה", ומרמזת על נוכחותו של עם נוסף המתחרה על אותה כברת ארץ.

מן המקורות:

❖ ט וַיֵּשְׁבוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-נָשִׁי מִדִּין, וְאֶת-טָפָם; וְאֶת כָּל-בְּהֶמְתָּם וְאֶת-כָּל-מִקְנֵהם וְאֶת-כָּל-חִילָם, בְּצֹזוֹ. וְאֶת כָּל-עֲרֵיהֶם בְּמוֹשְׁבֹתָם, וְאֶת כָּל-טִירָתָם--שָׂרְפוּ, בָּאֵשׁ. יִיא וַיִּקְחוּ, אֶת-כָּל-הַשָּׁלָל, וְאֶת, כָּל-הַמִּלְקָח-בְּאֶדָם, וַבְּבִהֶמָּה. יִיב וַיָּבֹאוּ אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַלְעָזָר הַכֹּהֵן וְאֶל-עֵדֻת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, אֶת-הַנְּשִׁי וְאֶת-הַמִּלְקָח וְאֶת-הַשָּׁלָל-אֶל-הַמַּחֲנֶה: אֶל-עֶרְבַת מֹאָב, אֲשֶׁר עַל-יַרְדֵּן יְרֵחוֹ. (במדבר ל"א).

האימפריות הגדולות לאורך ההיסטוריה, עקרו את התושבים שנכבשו ממקומם, והפכו אותם לכוח עבודה לבניית הערים החדשות ולשירות הצבא הכובש. ההולכה בשבי היה דבר שבשגרה. חלק מן השבויים אף הובלו ערומים או קשורים, כדי לבייש אותם. מכאן בא הביטוי "ללכת שבי אחריך".

❖ וְהָיָה כִּי-יָבִיֵּאךָ יְהוָה אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִי וְהַיְבוֹסִי, אֲשֶׁר נִשְׁבְּעָה לְאַבְרָהָם לָתֵת לָךְ, אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב, וְדִבְשׁ; וְעַבְדָּתָ אֶת-הָעֶבֶדָּה הַזֹּאת, בַּחֲדָשׁ הַזֶּה. (שמות י"ג, ה').

כאשר נדדו בני ישראל ארבעים שנה במדבר, ה' הבטיח להם להגיע לארץ כנען, שבה ישבו כל מיני עמים. הוא חוזר על ההבטחה שנתן לאבות, אברהם, יצחק ויעקב, לתת לבניהם את ארץ כנען, והוא מכנה אותה "ארץ זבת חלב ודבש". הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" במקורות מתאר אזורים שאינם מעובדים בידי אדם, והם מכוסים צמחיית בר. ביטוי זה סימל בעיני לבני ישראל את שפע הטוב (בארץ גושן ובארץ ישראל), בכל עת שעיקר מחייתם היה על גידול צאן. אולם לאחר בירוא היערות וההתנחלות החקלאית, הפך ביטוי זה עצמו לסמל של הרס האזורים המעובדים, ולאובדנו של עובד האדמה. הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" מיוחס בעיקר לארץ ישראל, בהקשר חיובי, כדי לשבח אותה, אולם יש הרואים בכך את ההיפך: ביטוי לחורבן הארץ, כאשר הטבע ישלוט בכול, כי עם ישראל לא ימצא כאן כדי לעבד את האדמה.

♦ תפילה לשלום המדינה:

אבינו שבשמים, צור ישראל וגואלו, ברך את מדינת ישראל, ראשית צמיחת גאולתנו. הגן עליה באברת חסדך, ופרוש עליה סוכת שלומך, ושלח אורך ואמתך לראשיה, שריה ויועציה ותקנם בעצה טובה מלפניך. חזק את ידי מגיני ארץ קודשנו, והנחילם אלוהינו ישועה ועטרת ניצחון תעטרם, ונתת שלום בארץ ושמחת עולם ליושביה. ואת אחינו כל בית ישראל פקוד-נא בכל ארצות פזוריהם, ותוליכם מהרה קוממיות לציון עירך ולירושלים משכן שמך, ככתוב בתורת משה עבדך: אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך יהוה אלהיך ומשם ייקחד: והביאך יהוה אלוהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך, וירשתה והיטיבך והרבך מאבותיך: הופע בהדר גון עווד על כל יושבי תבל ארצך, ויאמר כל אשר נשמה באפו: יהוה אלוהי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה, אמן סלה.

הרמן כהן: "אין שנאה במקום שהשלום פרש את סוכתו בלב האדם. משום כך נאמר בזו הלשון 'סוכת שלום' בתפילה. והיא הסוכה שהגיעה לידי משמעות סמלית עמוקה כל כך, עד שהוקדש לה מועד. השלום עושה את כל החיים לחג. השלום מביא את שלום הטבע לתוך עולם האדם, את הלך הנפש היסודי של תום אל תוך ההתבוננות בעולם".

מאפיין הלחן

- ♦ הלחן בסולם דו מינור במשקל 4/4 עם קדמה של שלוש שמיניות.
- ♦ ללחן שני חלקים: בית (תיבות 1-8), פזמון (תיבות 9-16).
- ♦ משפטים מוזיקליים סימטריים המסתיימים בצליל ארוך (חצי או שלושה רבעים).
- ♦ מנעד רחב ביותר (סול נמוך-רה באוקטבה השנייה).
- ♦ הקפיצה הגדולה ביותר, בתחילת הפזמון, אוקטבה ואחריה ירידה בסקונדות במשפט "ללכת שבי אחריך".
- ♦ יש להתייחס לדמיון בין הלחן ובין המנון "התקווה", בתחילת השיר ובחלקו השני של השיר.
- ♦ ניתן להוסיף קונטרפונקט לשיר. ראה דוגמה:

- ♦ נורית הירש מספרת, שהיא כתבה שיר אהבה לארץ אחרי מלחמת יום הכיפורים. תחילה היא כתבה את הלחן לפזמון, ורק אחר כך שמה לב שהמנגינה דומה מאוד לחלק השני של המנון "התקווה", ויכולה לשמש לו קול שני. נסו בעצמכם.

נגונים

מילים: פניה ברגשטיין | לחן: דוד זהבי

נגון מנגינה, בהשאלה: מנגינות
של חסידים ביהדות אשכנז
מזמור שיר, זמר, כל אחד
מפרקי ספר תהילים
פארות ענפים, מיתרים
שיר ערש שיר שקט להרדמת
התינוק
אלי מילת יחס המורה על כיוון,
על ייעוד, אל
איכה אחת המגילות
זמר שיר עם מנגינה
הגה קול
יתם יבוא אל קצו
יאלם ישתק, לא יישמע
יהום הומה, נרעש, נסער,
משמיע קול
חשכת אפלה, חושך, צער
תהום מקום עמוק ומסוכן,
הבדל רב
דפקי דופק, פעימה

שתלתם נגונים בי אמי ואבי,
נגונים מזמורים שכוּחים.
גרעינים גרעינים נשאם לבבי -
עתה הם עולים וצומחים.
עתה הם שולחים פארות
בדמי,
שרשיהם בעורקי שלובים.
נגוניך אבי, ושיריך אמי,
בדפקי נעורים ושבבים.

הנה אאזין שיר ערשי הרחוק,
הביע פי אם אלי בת.
הנה לי תזהרנה בדמע ושחוק
"איכה" וזמירות של שבת.
כל הגה יתם וכל צליל יאלם -
בי קולכם הרחוק כי יהום.
עיני אעצם והריני אתכם
מעל לחשכת התהום.

Andante con moto

Cm Fm Cm Cm Cm⁷
 תָּם - תֵּל - שׁ גִּי - גִּי - בִּי אֶ - מִי - אֶ - בִּי גִּי - גִּי - גִּי - מוֹ - מִן - גִּי - גִּי - גִּי -

6 Fm Cm Cm Cm⁷ Fm G⁷ A^b
 חִים - כּוֹ - שׁ חִים - עִי - גֵּר גִּי - עִי - גֵּר אֶם - שׁ - בִּי - לֵךְ -

12 B^b7 Cm Fm G^ø Cm
 בִּי - עֵ - חִים - צוּמִי - לֵךְ - עוֹ - הֵם - תָּה - עֵ -

17 Cm Fm B^b7 E^b B^bm⁶/D^b C⁷
 תָּה - חִים - שׁוּלֵךְ הֵם פֶּא - רֹת - בִּי - מִי - שִׁי - שֵׁךְ הֵם - שִׁי - עוֹרֵךְ -

22 Fm B^b7 E^b G⁷ Cm Fm Cm⁷
 קִי - בִּים - לִי - שׁ גִּי - גִּי - גִּי - אֶ - בִּי - אֶ - שִׁי - אֶ -

28 Fm Cm/G G^ø Cm
 מִי - קִי - דָּךְ - עוֹ - חִים - שׁ - בִּים -

פניה ברגשטיין

נולדה בשנת 1908, בעיר שצ'וצ'ין שבבלארוס. אביה היה מורה לעברית, והקנה לה את ידיעת הלשון העברית וספרותה. פניה ברגשטיין נדדה עם משפחתה בעקבות מקומות העבודה של האב. לאחר מהפכת אוקטובר נאסרה הוראת השפה העברית ברוסיה, והמשפחה עברה לעיירה אבגוסטוב שבפולין. בעודה לומדת בבית הספר התיכון, הצטרפה פניה לתנועת "החלוץ הצעיר" (תנועת הנוער של "החלוץ"). בגיל 18, לאחר שהשתתפה בסמינריון ראשון של "החלוץ" שנערך בוורשה, הצטרפה להכשרה בצ'רלונה. כאן נודע לה על מחלת הלב שממנה סבלה כל חייה. היא החלה לפרסם שירים ורשימות בעיתוני התנועה. על שירה הראשון "חלומי", חתמה בשם העט "בת אור".

בשנת 1930 עלתה לארץ ישראל עם חברה לחיים, אהרון וינר, והתיישבה בקיבוץ גבת. לזוג נולד בן יחיד, גרשון. בקיבוץ קיוותה למצוא חיים שלווים, אך מחלת הלב שבה לקתה גברה, ושנים רבות היא נאלצה להישאר רתוקה לביתה או לבית החולים. בקיבוץ עבדה פניה ברגשטיין בעבודות אריזה. בנוסף, עבדה בתחום החינוך והייתה מדריכת נוער של ילדי גבת בתנועת "הנוער העובד". בתחום התרבות ערכה את יומן המשק של גבת, ניהלה חוג לספרות והרצתה בנושאי ספרות. היא נבחרה כנציגה לוועידות הקיבוץ המאוחד וההסתדרות. בחמש שנות חייה האחרונות היא נותרה רתוקה למיטתה, וכמחצית מתקופה זו שהתה בבית החולים "העמק" בעפולה. בשנת 1950 נפטרה בבית החולים בעפולה, בהיותה בת 42 בלבד, והובאה לקבורה בקיבוץ גבת.

פניה ברגשטיין כתבה בעיקר שירי ילדים. שירים אלה נכתבו מנקודת מבטם של הילדים, ועוסקים בחוויות שעוברות על ילדים בחיי היום-יום בקיבוץ; בהתייחסות שלהם לטבע או בחיות הטבע והמשק. בין שיריה: "בוא אלי פרפר נחמד", "האוטו שלנו גדול וירוק", "יש בדיר טלה קטן", "לפרה האדומה", "ניגונים".

על דוד זהבי ראו "הליכה לקיסריה".

אליהו הכהן מספר:

שיריו של דוד זהבי הושרו תחילה בטיולים ובמסעות, בצריפי תנועות הנוער ובחבורות שישבו מסביב למדורה, בחגיגות עם כפריות ובעצרות מועד. דוד זהבי היה, כנראה, המלחין ה"צבר" הראשון. את צעדו הראשון בשדה ההלחנה עשה בשנת 1927, בהיותו בן 17. נתגלגלה לידי חוברת של הירחון לבני הנעורים "מולדת", שהחל לצאת ביפו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, ובה מצא את שירו של יעקב פיכמן "אורחה": "עירום וחול, ימין ושמאל". הוא ברר לו פסוקים מן השיר, הוסיף פה, גרע שם, וכבר יצא מתחת ידיו בכור לחניו. הוא נטל את חלילו, והלך לצריף "הנוער העובד", כדי להשמיע לראשונה את השיר בלי לרמוז על מחברו. השיר, שהיה חלוץ שירי ה"הו-הו" בישראל, נתקבל בהתפעלות ובהתלהבות. שלהי שנות ה-20 היו ימי אופנת שירי הגמלים בזמר העברי. החלו בכך יחיאל הלפרין ויואל אנגל, ב"שיר הגמל", והמשיכו ידידיה בורוכוב (אדמון) בשיר "גמל גמלי", ועוד רבים. כל שיר גמלי חדש הפך בן-לוויה קבוע לשיירות מובילי הזיפיץ על חולות תל אביב, במיוחד אם היה בצליליו

הד לשירת המדבר. כך הלך והתפשט השיר "אורחה במדבר" בפי העם, גם אם רחק במרוצת השנים ממקורו, בעיקר במילים, אך פה ושם גם בלחן. לשיריו החדשים היה נוהג להציב מבחני כושר. כשהשלים מנגינה חדשה לשיר, עדיין לא היה בטוח בה. מה עשה? היה מביא אותה עמו לאחת מנקודות היישוב שבהן היה מארגן שירה בציבור. לאחר שתמה השירה בציבור, היה מלמד את השיר החדש. כעבור זמן היה חוזר לאותו היישוב, כדי לשמוע מה נותר מן השיר וכיצד נקלט. במקום שגילה שינויים בלחן, הבין שיש לו בעיה. לא פעם קיבל בברכה את השינוי, ואפילו ראה בו תיקון או שיפור והשלים עמו. כך לימד את השיר "אדמה" בשלושה נוסחים שונים, כדי לבחון איזה מהם כשיר יותר לזמרה, וכך שינה את שיר הפלמ"ח, לאחר שמצא שגרסתו הראשונה נשמעה בלתי מלהיבה דיה.

ישראל גילי מקיבוץ נען מספר:

"פעם אני מעז ושואל: 'איך זה, דוד, לחבר מנגינה?' ואתה עונה: 'זה בא לי', זה מתחיל להתנגן ואז אני מתחיל לזמזם, לשרוק. ואחר כך זה משתתק, ולאחר זמן, בפתאום, אני מרגיש שאני יכול לרשום בגיליון של תווים. אני אוהב לזמר לעצמי מנגינה לשיר שאני אוהב, ואין לך מושג כמה אני מתוח כשאני מחלל או מלמד את המנגינה לראשונה באוזני החברה".
דוד זהבי הלך לעולמו בט"ו בחשוון תשל"ח, והוא בן 67.

על השיר

בשיר יש השאלה של מושגים חקלאיים, הבאים להראות את השתרשות "מנגינות בית אבא" אצל המשוררת. ההורים "שתלו" ניגונים, כפי שזרעים גרעינים וזרעים. הגרעינים נשתלו בלב המשוררת והחלו לצמוח. הם מצמיחים ענפים ושורשים בעורקיה ובדמה, כפי שעושים זאת הצמחים, באדמה ובאוויר.

הדפיקות - פעימות הלב - מעוררות את הניגונים, והמשוררת נזכרת בהם. ברגע זה המשוררת שומעת רק את הניגונים. כל דבר אחר משתתק, רק קולם הרחוק של ניגוני הוריה נשמע, הומה. היא עוצמת את עיניה ונמצאת עמם מעבר לחשכת התהום, לריקנות ולעצב.

דימוי העץ:

שורשים - מסורת, מטען מהבית

גזע - המאפיינים המהותיים של האדם

ענפים - אמונות, דעות, ערכים

פרי - תקוות, מחשבות לעתיד

מהו יחס המקורות לעץ?

פגישתו הראשונה של האדם עם הבריאה הייתה עם העץ: "וַיִּטֶּע ה' אֱלֹהִים גֶּן בְּעֶדֶן מִקְדָּם וַיִּשֶׁם שָׁם אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר" (בראשית ב', ח'). ימיו הטובים ביותר של האדם היו כאשר ישב בגנו של עדן, בצל העצים הטובים למראה ולמאכל.

גם פגישתם הראשונה של בני ישראל עם ארצם הייתה עם העץ: "וְכִי תָבֹאוּ אֶל-הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶם כָּל-עֵץ מֵאֵכָל" (ויקרא י"ט, כ"ג). זוהי המצווה הראשונה שנצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ. העם היהודי מצווה לשמור על העצים לא רק בתקופת שלום, אלא גם בשעת חירום ומלחמה. וכך, כאשר הם יוצאים למלחמה, מוזהרים בני ישראל בראש ובראשונה לא להשחית עצים: "כִּי תִצְוֶה אֶל עֵיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֵם עָלֶיךָ לְתַפְשָׁהּ, לֹא תִשְׁחִית אֶת-עֵצָה לְנִדַּח עָלָיו גֶּרְזֵן, כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכַל, וְאַתָּה לֹא תִכְרֹת; כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לְבָא מִפְּנִיךָ בְּמִצּוֹר" (דברים כ', י"ט).

מבנה השיר

מבנה השיר הוא של ארבעה בתים: בכל אחד מהבתים ארבע שורות, וכל שתי שורות משלימות משפט טקסטואלי.

החריזה היא במבנה א-ב-א-ב בכל הבתים.

פסיולוגיה לקראת איחוד השיר

❖ הקיפו את המילים הנוגעות לחקלאות: שתלתם, גרעינים, עולים וצומחים, פירות, שורשים.

❖ הקיפו את המילים הקשורות לגוף האדם: לבבי, דמי, עורקי, דפקי.

❖ אילו מושגים קשורים ליהדות? איכה, זמירות שבת. הסבירו את המושגים.

❖ תנו כותרת משלכם לשיר.

אָבואַ בָּם אַבואַ בהם, בתוכם
נָכָה פֹּה שָׁרֵשׁ נַעֲמִיק אֶת
שׁוֹרְשֵׁנוּ
עוֹד לֹא תִמּוּ עוֹד לֹא הִסְתַּיִּמוּ
בָּלֶאֱט בִּשְׁקֵט, חֲרִישִׁי
נִפְסָעָה נִצֵּעַד, נִלְךְ
אוֹדָה יְהִי אוֹמֵר תּוֹדָה לֹאל

עוֹד לֹא תִמּוּ כָּל פְּלֶאֱיָךְ

מילים: יורם טהרלב | לחן: רמי קלינשטיין

אַרְצֵנוּ הַקִּטְנִטָּנֶת, אַרְצֵנוּ הַיָּפָה
מוֹלֶדֶת בְּלִי בִּתְנָת, מוֹלֶדֶת יַחֲפָה
קִבְּלִינִי אֶל שִׁירְךָ, כְּלָה יִפְהַפְּיָה
פִּתְחִי לִי שְׁעֶרְךָ אָבואַ בָּם אוֹדָה יְהִי.

עוֹד לֹא תִמּוּ כָּל פְּלֶאֱיָךְ
עוֹד הַזְמַר לוֹ שֵׁט
עוֹד לְבִי מִכָּה עִם לִיל
וְלוֹחֵשׁ לָךְ בִּלְאֵט:
אַתָּה לִי, רַק אַתָּה הָאֲחֵת
אַתָּה לִי אַתָּה, אִם וּבֵית
אַתָּה לִי אַתָּה הַמַּעַט
הַמַּעַט שְׁנוֹתֶר.

בְּצֵל עֲצֵי הַחֹרֶשׁ, הִרְחַק מֵאוֹר חֲמָה
יַחְדּוֹ נָכָה פֹּה שָׁרֵשׁ אֶל לֵב הָאֲדָמָה
אֶל מַעֲיִנוֹת הַזֶּהָר, אֶל בְּאוֹרוֹת הַתֵּם
מוֹלֶדֶת לֹלֵא תֵאָר וְצוֹעֲנִי יְתוֹם.

נְבִיאָה בְּבִגְדֵינוּ אֶת רֵיחַ הַכִּפָּרִים
בְּפַעֲמוֹן לִבֵּנוּ יָפוּ הָעֲדָרִים,
יִשְׁנָה דְּמָמָה רוֹגֶעַת
וְקָרֵן אוֹר יָפָה,
וְלֵאוּרָה נִפְסָעָה בְּרָגֶל יַחֲפָה.

עוֹד לֹא תִמּוּ כָּל פְּלֶאֱיָךְ...

Am Am⁷ Em B⁷sus⁴ Em

נָתַן - ט' - קָטַן - ה' - נו - צ' - אָךְ פָּה - י' - ה' - נו - צ' - אָךְ בְּ בָלִי דָת - ל' - מו

5 Am Am⁷ Em B⁷sus⁴ Em Am Am⁷

נָתַן - ת' פָּה - ח' - י' דָת - ל' - מו יָד - נ' - שִׁי אֶל נִי - לִי - קָב

10 D⁷ Gmaj⁷ Cmaj⁷ F[♯]m⁷ Bm⁷

נָתַן - ה' - ב' - פָּה - י' - לָה - ב' יָד - נ' - ע' - שִׁי לִי חֵי - פָּת דָּה - אוּ בָם בּוֹא - א'

15 Em⁷sus⁴ Em Am Am⁶ Em B⁷sus⁴

נָתַן - ח' - ח' - ה' - צִי - ע' - צֶל - ב' מָה - ח' אוֹר - מ' חֶסֶד - הָךְ

20 Em Am Am⁷ Am⁶ Em B⁷sus⁴ Em

נָתַן - ח' - ח' - ה' - צִי - ע' - צֶל - ב' מָה - ח' אוֹר - מ' חֶסֶד - הָךְ

25 Am D⁷ Gmaj⁷ Cmaj⁷ F[♯]m⁷(no⁵)

נָתַן - ח' - ח' - ה' - צִי - ע' - צֶל - ב' מָה - ח' אוֹר - מ' חֶסֶד - הָךְ

30 Bm⁷ E⁷sus⁴ E Am⁷sus⁴ Am⁷ Bm/D

נָתַן - ח' - ח' - ה' - צִי - ע' - צֶל - ב' מָה - ח' אוֹר - מ' חֶסֶד - הָךְ

35 Gsus⁴ Gmaj⁷ C⁶ F[♯]m⁷sus⁴ F[♯]m⁷ B⁷ Em

נָתַן - ח' - ח' - ה' - צִי - ע' - צֶל - ב' מָה - ח' אוֹר - מ' חֶסֶד - הָךְ

40 E E⁷ Am⁷sus⁴ Am⁷ Bm⁴/D G⁴ Gmaj⁷

נָתַן - ח' - ח' - ה' - צִי - ע' - צֶל - ב' מָה - ח' אוֹר - מ' חֶסֶד - הָךְ

44 C⁶ Em/B B⁷sus⁴ B⁷ Em

נָתַן - ח' - ח' - ה' - צִי - ע' - צֶל - ב' מָה - ח' אוֹר - מ' חֶסֶד - הָךְ

יורם טהרלב

יורם טהרלב נולד בשנת 1938, בקיבוץ יגור. הוא גדל והתחנך בקיבוץ, וחותר הרעיונות שעליהם התחנך טבוע בפזמוניו. את שירותו הצבאי עשה ככתב צבאי של ירחון "במחנה גדנ"ע". אחרי שחרורו היה עורך "במחנה נח"ל", ולאחר מכן בחר בקריירה של סופר. יורם טהרלב כתב ספרי ילדים רבים, חלקם מבוססים על סיפורים מתולדות הארץ, ואחרים הכוללים שירים משעשעים וסיפורים בחרוזים לילדים. לפרסום רב ביותר זכה יורם טהרלב ככותב פזמונים. הוא חיבר מאות פזמונים ללהקות הצבאיות ולמופעי בידור אזוריים, לילדים ולמבוגרים. רבים מפזמוניו זכו בתחרויות זמר, היו ללהיטים כשהושרו לראשונה, ועודם אהובים עד עצם היום הזה. המנגינות למילותיו נכתבו בידי טובי המלחינים של הזמר העברי, ביניהם: משה וילנסקי, נחום היימן, נורית הירש, מתי כספי, מוני אמריליו, שלום חנוך ואפי נצר.

בפזמוניו תיאר יורם טהרלב אירועי עבר תנ"כיים וציוניים למיניהם, וזאת גם בשל הזדהותו האישית. נושאים מגוונים ביותר: הוא עוסק בעבר התנ"כי, הציוני וההתיישבותי; ביהודי הגלותי ובהווה הפורח של המדינה וצבאה. השינויים שחלו בטקסטים שכתב ביטאו גם את השינויים שחלו בתפיסות האידיאולוגיות של כלל החברה הישראלית.

רמי קלינשטיין

רמי קלינשטיין נולד בארצות הברית, בשנת 1962, ועלה ארצה בגיל 8. עוד טרם התפרסם עסק במוזיקה, ובתיכון הקים להקה עם ירמי קפלן. בשנת 1980 התגייס לצה"ל, והיה למנהל המוזיקלי של הלהקה הצבאית "צה"ל 80". פרסומו הגדול הגיע בשנת 1985, כאשר הלחין את שירו של יורם טהרלב "עוד לא תמו כל פלאיך", אשר הפך ללהיט גדול בביצועה של להקת פיקוד הצפון. לקראת סוף שנות ה-80 הפיק, עיבד והלחין את אלבומה של בת זוגו ריטה, שנמכר ביותר מ-120 אלף עותקים. בו-זמנית הוציא את אלבומו השני "על הגשר הישן". בשנת 1990 הקים את להקת "המועצה" ושנתיים אחר כך הלחין, עיבד והפיק מוזיקלית את המחזמר "מלך היהודים". בין אלבומיו: "ביום של הפצצה", "על הגשר הישן", "אהבינו", "במסיבה אצל גידו", "תפוחים ותמרים", "האוסף", "כל מה שתרצו" ו-"תגידי את זה". במהלך הקריירה ארוכת השנים שלו, הפיק, עיבד והלחין יותר מ-17 אלבומים לאומנים שונים, ביניהם: דני בסן, ריטה וגידו גוב.

הסיפור שמאחורי השיר

השיר חובר בשנות ה-80. יורם טהרלב הסביר: "ריחה וצבעיה של ארץ הילדות נשארים חרותים לנצח בלבו של כל אדם. נוף מולדתי שלי הוא ריח הכפרים ופעמון העדרים. בילדותי היה אבי רועה צאן, והיה לוקח אותי אתו אל שדות המרעה, שם ראיתי איך נולדים טלאים וגדיים". "עוד לא תמו כל פלאיך" הוא שיר אהבה למולדת, לארץ. השיר מלא התפעמות ורוך; ועם זאת גם חרדה, עצב וגעגועים לזמנים שחלפו, לימים של טוהר ותום ביחסים שבין העם למולדתו. הארץ מואנשת כדמות אישה. בבתים הראשונים היא מתוארת באמצעות רמיזות ודימויים ארוטיים כאהבה וככלה, ואילו בפזמון החוזר היא אם ובת. על פי התיאור היא יפיפייה, אך גם דלה: יחפה, בלי

כתונת, ללא תואר, היא רבת פלאים, אך פלאיה נתונים בסכנה. הדובר בשיר הוא לפעמים המשורר הפרטי, המדבר בגוף ראשון יחיד על אהבתו; ולפעמים הוא נוקט לשון רבים, המייצגת את העם כולו. הדימוי העצמי כ"צועני יתום" מביא אל השיר את המוטיב של היהודי הנודד. הכמיהה להתחברות עם הארץ מקבלת בשיר ביטויים סמליים רבים: פתיחת שערים, הכאת שורשים, לחש אינטימי הנשמע כשבועת אמונים ("את לי את האחת..."). כמו כן, מבוטאת בשיר כמיהה ליציאה משותפת אל הטבע האידילי, הבלתי נגוע, הצבוע בצבעי שיר השירים, או: חזרה אל תקופת התום הרומנטית של "הציונות העובדת" בימיה היפים. הפתיחה לפזמון, המופיעה גם בשמו של השיר, מחזיקה בתוכה מתח רב שבין שני ניגודים: מצד אחד יש פלאים רבים בארץ האהובה, אבל ההקדמה "עוד לא תמו כל..." מצביעה על תהליך שלילי, שבו הפלאים הללו הולכים ואוזלים.

חומרי תשתית - רמיזות

שמואל פישר: השיר "ארצנו הקטנטונת"
יחזקאל ט"ז: "ואת ערום ועריה ואומר לך: בדמיך חי! בדמיך חי!"
שלם שבזי: "כלה יפהפייה", "קריה יפהפייה"
תהילים ק"ח, י"ט: "פתחו לי שערי צדק אבוא בם אודה יה"
שיר השירים: "גן נעול", "אחותי כלה"
יצחק שנהר: "שיר השתיל": "זה היום ניטע ונשתול ונכה פה שורש"
חיים נחמן ביאליק: "הכניסיני תחת כנפך" - אהובה, אם ואחות
שיר השירים ז', י"ב: נופי שיר השירים: נלינה בכפרים/עדרים

מאפייני הלחן

- ♦ הלחן בסולם רה מינור עם דגש יתר על צליל הדומיננטה - לה.
- ♦ קיימות כמה תבניות ריתמיות החוזרות על עצמן מספר רב של פעמים.
- ♦ בבית א' יש שני חלקים: קדמה-תיבה 7, תיבות 8-15. בחלק הראשון המשפטים סימטריים וחוזרים על עצמם בצורה מדויקת, ובחלק השני עם שינויים קלים. תיבות 12-13 משמשות סקוונצה לתיבות 8-9, תיבות 10-11 הן משפט פותח ותיבות 14-15 הן משפט סוגר.
- ♦ בית ב' הוא חזרה על הלחן בבית א', אולם כאן בחר המלחין לערוך שינויים קלים ומדי פעם לעלות אוקטבה: לעתים בחלק מהמשפט (השווה בין תיבות 6-7 לתיבות 22-23), ולעתים כל המשפט (השווה בין תיבות 8-9 לתיבות 24-25).
- ♦ הפזמון מורכב מכמה סקוונצות של תבנית ריתמית החוזרת על עצמה.

❖ המרווח הבולט ביותר בשיר הוא הסקונדה הן בעלייה והן בירידה. כמו כן, בולטות מאוד הקפיצות כלפי מעלה, בסקסטה או קווינטה, בתחילת התיבות (בקדמה, בתיבות 2, 4, 6).

❖ כל הפרזות בשיר מסתיימות בצליל ארוך, היוצר תחושה של נשימות בין משפט למשפט. אין פרזה מוזיקלית ארוכה, הכול קטוע. השיר מלא הרהורים, לבטים, מחשבות והתלבטויות.

שאלות אשיון ואשיון

1. האם זהו שיר אהבה? אהבה למי (מיהי הנאהבת)? איך אפשר להוכיח זאת?
2. הסבירו את המושג "האנשה" (פרסוניפיקציה). כאן יש האנשה של ארץ. האנשת ארץ ישראל או האומה הישראלית וההתייחסות אליה כאל נערה, כאל אישה אהובה, היא מסורת עתיקה ועשירה בתרבות ישראל (דוגמאות נוספות: ישעיהו ס', א'; "קומי אורי כי בא אורך"; ירמיהו ב', ב'; "זכרתי לך חסד נעורייך"; מגילת איכה; שירי רבי יהודה הלוי; קינות לציון; שלם שבזי: "קריה יפהפייה"; דוליצקי: "ציון חמדתי... יפתי לך מרחוק נפשי הומייה"; וגם בשירים בני זמננו).
3. תארו את דמות הארץ-הנערה, כפי שהיא מופיעה בשיר.
4. איך אתם מבינים את התיאור "בלי כתונת", "יחפה"? (ביחזקאל ט"ז, ז' - בקטע שנמצא גם בהגדה של פסח - תיאור האומה כ"ערום ועריה", ולאחר מכן הציווי, שנשמע כיום אקטואלי כל כך, "בדמיך חייל בדמיך חייל")
5. מיהו הדובר בשיר? המשורר? העם כולו? (המשורר מעמיד עצמו כמי שנותן ביטוי לחוויה הקולקטיבית, אך יש לו גם בקשה אישית: "קבלני אל שיריך").
6. "פתחי לי שערייך" (המקור בתהילים קי"ח, י"ט). מהו ההקשר התרבותי, הסמלי של השער/השערים? (פתיחת השערים - להגיע אל הדבר הנכסף - גאולה - הרמז הארוטי).
- א. שערי צדק; שערי רחמים; שערי תשובה; נעילת שערים; "פתח לנו שער בעת נעילת שער".
- ב. "גן נעול אחותי כלה" - שיר השירים.

7. "יחדיו נכה פה שורש אל לב האדמה" - מהי המשמעות הסמלית של הכאת שורשים? לאן שואפת להגיע הכאת השורשים? (הכאת שורשים היא גאולה: א. במובן הפיזי - השתרשות במולדת; ב. במובן הרוחני - שיבה אל מעיינות הזוהר ובארות התום - מקורות מים חיים).
8. "מולדת ללא תואר וצועני יתום" - הסבירו את התיאור של בני הזוג (ארץ נטושה, שוממת, ענייה ועם נודד חסר מולדת - הארכיטיפ של היהודי הנודד - יתום - בניגוד ליהודי הדתי, שהייתה בו אמונה ב"אבינו שבשמים", ביחד נגאל וניגאל).
9. "עוד לא תמו כל פלאיך" - זה השם שהמשורר בחר לשירו. הביאו דוגמאות ל"פלאי הארץ", כל אחד וחוויותיו מן הקשר האישי שלו עם המולדת.
10. "המעט שנותר" - נותר ממה?
11. בבית האחרון מתוארים מחוזות התום והזוהר שהוא מבקש לחזור אליהם, כדימויים חושניים: נופי כפרים, טבע נקי, רגוע, טהור, ריחות, צליל פעמון, קרן אור, נופי שיר השירים. אל איזו תקופה בהיסטוריה של יחסי החיזור בין העם ובין הארץ הוא מבקש לחזור?
12. מה מבטא התיאור: "רגל יחפה"? (טבעיות - מגע ישיר עם האדמה, עם הדברים עצמם: בלי מחיצות, מסכות, זיופים).
13. מדוע, לדעתכם, הלחן בנוי ממשפטים קצרים? מדוע אין רצף מוזיקלי? מה הייתה כוונתו של המלחין? איזו תחושה מעורר לחן כזה אצל המאזין?
14. השווה בין תיבות 8-15 לתיבות 14-27. מדוע בחר המלחין להעלות חלק מהצלילים לאוקטבה גבוהה יותר? האם יש קשר בין הלחן לטקסט?
15. מה אופיו של הלחן? האם יש קשר בין אופיו של הלחן ובין התבניות הריתמיות החוזרות על עצמן מספר רב של פעמים?

אֶרֶץ חֲמֻדַּת אֲבוֹת הָאָרֶץ
שֶׁאֲבוֹתֵינוּ אָהָבוּ
תִּתְגַּשְׁמְנָה יִתְקַיֵּמוּ בְּמִצִּיאוֹת
נִיצוֹר נַעֲשֶׂה מַחֲדָשׁ
דָּרוֹר חוֹפֵשׁ
הַשְׂכִּינָה רוּחַ הָאֱלוֹהִים
שׁוֹכֶה נִמְצָאת
נִירוֹ נִיר תַּחֲרֹשׁוּ בַשְּׂדוֹת
גִּיל גִּיל תִּשְׁמַחוּ
הִנְצוּ נִצָּנִים הַתְּחִילוּ לַפְּרוּחַ

פַּה בְּאֶרֶץ חֲמֻדַּת אֲבוֹת

מילים: ישראל דושמן | לחן: חנינא בן יצחק קרצ'בסקי

פַּה בְּאֶרֶץ חֲמֻדַּת אֲבוֹת
תִּתְגַּשְׁמְנָה כָּל הַתְּקוּוֹת
פַּה נִחְיָה וּפַה נִצֹּר,
חַיֵּי זֶהָר, חַיֵּי דָרוֹר.
פַּה תִּהְיֶה הַשְׂכִּינָה שׁוֹכֶה
פַּה תִּפְרַח גַּם שְׂפַת הַתּוֹכָה.

נִירוֹ נִיר נִיר נִיר
שִׁירוֹ שִׁיר שִׁיר שִׁיר
גִּיל גִּיל גִּיל גִּיל
כָּבֵד הִנְצוּ נִצָּנִים.

נִירוֹ נִיר נִיר נִיר
שִׁירוֹ שִׁיר שִׁיר שִׁיר
גִּיל גִּיל גִּיל גִּיל
עוֹד יְבוֹאוּ זִרְעוֹנִים.

♩ = 116

Cm Fm⁶ G⁷ Cm B^b7/D E^b A^b B^b7 E^b

וֹת - תִּקְ-הַּ כָּל - נָה - שָׁמַ - גַּ - תִּתְּ בּוֹת - אֶ - דֶּת - חֶמֶךְ - אֶ - בָּ - פֶה

5 E^b B^b7/D B^bm⁶/D^b C Fm B^b7 E^b G⁷

תְּ- פֶה דְּרוֹר יִי - חַ הַר - יִי - חַ צֹר - נִּי פֶה - וִי - נָה - נָה פֶה

9 Cm C⁷ Fm Cm A^b G

רוֹ - נִי כָה - תּוֹ - הַ שְׁפֹת גַּם כַּח - תִּתְּ פֶה כָה - שׁוֹ - נָה - שְׁכִי - הַ הִי

13 Fm⁶ Cm D[♭] G⁷ Cm

רוֹ - נִי נִים - צִי - צוֹ - נִי הַ קְבֹר גִּיל גִּיל גִּיל לֹו - גִּי שִׁיר שִׁיר שִׁיר רוֹ - שִׁי נִיר נִיר נִיר

17 A^b B^b7 E^b Cm Fm D[♭] G⁷ Cm

נִים - עוֹ - נִיר אוֹ - בּוֹ - נִי עוֹד גִּיל גִּיל גִּיל לֹו - גִּי שִׁיר שִׁיר שִׁיר רוֹ - שִׁי נִיר נִיר נִיר

"הגימנסיה העברית" הוקמה ביפו בשנת 1905. בשנת 1909 עברה הגימנסיה מיפו לרחוב הרצל, וקיבלה את שמה החדש "גימנסיה הרצליה", על שם חוזה המדינה, בנימין זאב הרצל. הגימנסיה שימשה כמרכז החינוך והתרבות של השכונה החדשה, ולאחר מכן של העיר תל אביב. בשנות ה-60 נהרס בניין הגימנסיה ובמקומו נבנה מגדל שלום.

ישראל דושמן (1884-1947)

משורר עברי, פזמונאי, סופר, מתרגם ומורה. ישראל דושמן היה ילד מוכשר מאוד, ובעת לימודיו ב"חדר" ובישיבה, נחשב ל"עילוי". הוא למד גם לימודים כלליים, ולימים נטש את הדת. הוא עלה ארצה בשנת 1905, והיה בין ראשוני המורים שלימדו בבתי הספר בעברית. הוא לימד בגליל, במושבות ראש פינה ומטולה, וכשנוסדה הגימנסיה העברית הראשונה בארץ, "גימנסיה הרצליה", היה בין המורים הראשונים שלה, במקצועות העברית, הלשון והספרות. הוא שימש כמורה בגימנסיה עד ימיו האחרונים. ישראל דושמן תרם מכוחו גם לתיאטרון העברי, היה בין מייסדי אגודת "חובבי הבמה העברית", תרגם כ-50 מחזות מספרות העולם, בעיקר מרוסית, וזכה לראותם מועלים על הבימה. הוא נמנה עם מייסדי ספרות הילדים העברית החדשה בארץ, והרבה ליצור שירים, סיפורים מחורזים, מעשיות ותרגומים. שיריו, שהפכו לימים לשירי זמר, התפרסמו מאוד והם מושרים בארץ עד היום. ביניהם התפרסמו במיוחד: "פה בארץ חמדת אבות", "החלוצים" ו"השקדייה פורחת". הוא נחשב בין חלוצי מחדשי הזמר העברי בארץ. סיפוריו ושיריו נדפסו ברובם בעיתונות הילדים העברית: "דבר לילדים", "אלומות" ו"עיתוננו". הוא הוציא בעצמו כמה סדרות של ספרות לילדים, כגון "רימונים לילדים", "רימונים לנוער" ו"ספרייה לילדים". גם תרגומו ל"פינוקיו", אחד מתוך תרגומים רבים של כתבי הסופר האיטלקי קרלו קולודי, התקבל באהבה רבה על ידי דורות של קוראים עבריים צעירים.

חנינא בן יצחק קרצ'בסקי (1877-1926)

בילדותו למד חנינא קרצ'בסקי ב"תלמוד תורה". עוד כשהיה ילד צעיר הצטיין בקול ערב ובאוזן מוזיקלית. מורו, מר שכנובסקי, ששימש גם כחזן, נתן דעתו על כישוריו המוזיקליים של הילד, והחל ללמדו קריאת תווים ונגינה על פסנתר; אך שאיפתו העיקרית של חנינא קרצ'בסקי הייתה לשיר במקהלה של בית כנסת. כאשר הגיע לגיל 22 נסע לוורשה, שם המשיך בלימודיו וזכה לתואר מנצח מקהלה ותזמורת. זמן מסוים שימש גם כמנצחה של תזמורת צבאית, אך רצונו היה להיות מוזיקאי יוצר ולהקדיש את יצירתו לעמו היושב בארץ ישראל. כאשר עלה ארצה, קיבל משרת מורה ב"גימנסיה הרצליה", ומיד ניכר רישומו בחיים המוזיקליים בבית הספר ובתל אביב הקטנה. בעוד חיי המוזיקה לפניו בואו היו בעיקר "שירה בציבור", הוא החל להורות לתלמידים קריאת תווים ויסודות המוזיקה. המקהלות שהקים שרו בארבעה קולות שירי עם ומיטב הרפרטואר הקלאסי, ותל אביב שמעה לראשונה מוזיקה מבוצעת באיכות גבוהה. אליהו הכהן כותב בספרו "בכל זאת יש בה משהו", כי "השכונה הקטנה שהיו בה בסך הכול שני רחובות וחצי, הצמיחה מתוכה תוך זמן קצר ארבע תזמורות, שלוש מקהלות. אין ספק ביכולתו הרבה של חנינא קרצ'בסקי להגיע להישגים בהוראת המוזיקה ובעיצוב חייה המוזיקליים של הגימנסיה, אך עיקר פועלו היה בכתיבת לחנים רבים לשירים שסיפקו לו חבריו לעבודה, סופרים ומורים לספרות". שירים אלה היו בחזקת יש מאין, משום שלא הארץ בלבד הייתה שוממה, אלא גם

חייה המוזיקליים. כל שיר חדש הפך ללהיט, עבר מפה לאוזן ותוך זמן קצר נודע בארץ כולה. סגנונו המוזיקלי של קרצ'בסקי היה רוסי-יהודי וכן מערב-אירופי, והוא לא הושפע כלל מהמוזיקה המזרחית, שנשמעה בארץ באותם הימים. ברור שאין בכך משום הפחתה בערכו, שכן סגנון זה היה המאפיין העיקרי של הזמר העברי בשנים שבהן פעל בגימנסיה הרצליה, להוציא את הזרם הירושלמי המזרחי. משיריו הנודעים: "אל ראש ההר", "בשדמות בית לחם", "אגדה" ("על שפת ים כינרת"), "תנו לנו יד ונלך" ועוד.

הסיפור שמאחורי השיר

אחד משיריה המפורסמים של הגימנסיה אינו פרי עטו של חנינא קרצ'בסקי, אך קשור בו. וכך מספר אליהו הכהן: "היה זה בחופשת פסח תרע"ב (1912). תלמידי הגימנסיה עמדו לצאת לטיול האביב לגליל העליון. לקראת היציאה החליטו המורה לזמרה חנינא קרצ'בסקי, והמחנך ישראל רושמן, להכין שיר לכת מעודד שיהיה כעין המנון לטיול. קרצ'בסקי, שכבר נודע אז כמלחין מחונן, העדיף שלא לנסות את כוחו בכתיבת לחן חדש, שיצטרך לעמוד במבחן, ובמקום זאת ביקש לאלתר מנגינה קיימת ובדוקה שקליטתה תהיה מובטחת, ובכך תשרת את המטרה. באותה עת נפוץ בעולם היהודי השיר 'מצעד הגלות' שאת מילותיו כתב המשורר היהודי מוריס רוזנפלד. עשרות מנגינות הולחנו לשיר זה בעקבות תחרות, שזם כתב עת יהודי בוורשה. לאחר שנתפרסמו תוצאות התחרות ונקבעו הזוכים, הסתבר, כפי שקרה פעמים רבות אחרי כן, שדווקא מנגינה שלא זכתה בתחרות - פרי עטו של מלחין בשם ריכטר שזהותו המדויקת טרם התבררה - כבשה לבבות והחלה להתפשט ברחבי הגולה. במנגינה זו בחר קרצ'בסקי לשיר הטיול". שיר זה מושר עד היום ומוכר בשם "פה בארץ חמדת אבות", וכולו תהילה לארץ ישראל המתחדשת ולגימנסיה העברית הראשונה ששפתה עברית. "פה בארץ חמדת אבות", אשר לחנו הגיע מן הגולה כ"שיר הגלות", חזר אליה בלבוש חדש ואופטימי ובשינוי קל. בגולה שרו "שם בארץ...", וכאן "פה בארץ".

הצגת אפסילון

שלב א' - במליאה:

המורה יספר לתלמידים את סיפורו של השיר וישמיע את השיר.

שאלות לדיון:

- ♦ האם לדעתכם השיר רלוונטי גם היום? במה כן? במה לא?
- ♦ בשיר מופיעה השורה **תתגשמה כל התקוות**. מהן, לדעתכם, התקוות שאליהן התייחס כותב השיר בשנת 1912?
- ♦ כאשר אנחנו קוראים היום את השיר, לאילו תקוות אנחנו מתכוונים?

- ♦ האם התקווה ליצור **חיי אשר חיי דרור** רלוונטית גם היום? למה הכוונה במילים: חיי דרור?
- ♦ **פה תהא השכינה שורה פה תפרח גם שפת התורה**. מדוע השפה והתרבות הן, לדעתכם, חלק מהגשמת ההתיישבות בארץ?
- ♦ מהי משמעות השורה **כבר הנצו ניצנים**? האם היא מתייחסת לעולם הצומח, או ניתן לראות בשורה זו גם משמעות נוספת?

שלב ב' - בקבוצות:

למורה: לפניך מגוון משימות שאותן ניתן לחלק בין הקבוצות:

- ♦ "לשכתב" את השיר ולהתאימו לתקופתנו מבחינת האווירה, הלך הרוח והתרבות בארץ.
- ♦ ליצור כרזה המשקפת את מימוש התקוות בשיר אז, בעת כתיבתו, והיום.
- ♦ "לתרגם" את השיר לשפה עכשווית, בלי לשנות את תוכנו.
- ♦ לכתוב איגרת מחורזת למחברי השיר, שבה תעדכנו אותם כיצד מתממשות תקוותיהם, 95 שנים לאחר כתיבת השיר (השיר נכתב ב-1912).
- ♦ לכתוב שיר המתאים למדינת ישראל היום, ברוח השיר "פה בארץ חמדת אבות".

שלב ג' - במליאה:

כל קבוצה מציגה את תוצריה.

שאלות לדיון:

- ♦ איזו משימה התאימה לשיר יותר מכול?
- ♦ מהי ה"רוח" הנושבת מן השיר?
- ♦ באיזו מידה היא תואמת/אינה תואמת את הרוח היום?

מסיימים בהשמעה חוזרת של השיר.

צַל וּמִי בָּאֵר

מילים: יורם טהרלב | לחן: לוי שער

בַּמִּדְרוֹן מַעַל הַנָּאֲדִי
עַץ הַשְּׂקֵדִיָּה פוֹרֵחַ
בָּאֵנִיר נִיחוּחַ הַדָּסִים
זֶה הַזְּמַן לִפְנֵי הַקִּיץ

שְׁעָרָיו הֵלֵב פּוֹתֵחַ
וְתַמִּיד בְּרוּכִים הַנִּכְנָסִים

בְּיָמִים אֲשֶׁר כָּאֵלָה
מַחֲפִים עַד בֹּא הַלֵּיל
מַחֲפִים לְצַעֲדִים קְרָבִים
לֹא סוּגְרִים אֶת הַבְּרִיחַ
לֹא עוֹצְמִים אֶת הָעֵינִים
בְּיָמִים כָּאֵלָה מְקַשְׁיָבִים

מִי שֶׁרָעַב יִמְצָא אֶצְלָנוּ פֶת שֶׁל לֶחֶם
מִי שֶׁעִיף יִמְצָא פֹה צַל וּמִי בָּאֵר
מִי שֶׁסָּכְתוּ נוֹפֶלֶת
חֶרֶשׁ יִפְנֹס בַּדָּלָת
חֶרֶשׁ יִפְנֹס וְעַד עוֹלָם יוּכַל לֵהֲשֹׂאֵר

מִדְרוֹן שיפוע, מורד, שטח נטוי
ומשופע
וְאֲדִי נחל או גיא
נִיחוּחַ ריח טוב, ריח בושם
בָּרִיחַ מוט או קנה בתוך טבעת
קבועה בדלת
פֶת פרוסה, חתיכת לחם קטנה
בָּאֵר בור שעומקו מגיע עד שכבת
מים במעמקי האדמה
שְׂקֵדִיָּה עץ השקד. עץ פרי נשיר
ממשפחת הוורדניים. עץ השקד
נחשב למבשר האביב בשל
פריחתו המוקדמת.

מִי שֶׁרָעַב יִמְצָא אֶצְלָנוּ פֶת שֶׁל לֶחֶם
מִי שֶׁעִיף יִמְצָא פֹה צַל וּמִי בָּאֵר
מִי שֶׁסָּכְתוּ נוֹפֶלֶת
חֶרֶשׁ יִפְנֹס בַּדָּלָת
וְתַמִּיד יוּכַל לֵהֲשֹׂאֵר

זֶה הַבֵּית שֶׁבָּנִינוּ
זֶה הָאֶרֶץ שֶׁנִּטְעָנוּ
זֶה הַשְּׂבִיל וְזוֹהִי הַבָּאֵר
מִי שֶׁבָּא לָפֹה - אַחֲנִינוּ
מִי שֶׁבָּא - יִסֹּב אֶתָּנוּ
וְהַשְּׁעָר שׁוֹב לֹא יִסָּגֵר

מִי שֶׁרָעַב יִמְצָא...

זֶה הַבֵּית שֶׁבָּנִינוּ
זֶה הָאֶרֶץ שֶׁנִּטְעָנוּ
וְתַמִּיד יוּכַל לֵהֲשֹׂאֵר

Am Dm Am Dm

ח - נ - פו - יה - ד - ש - ק - ה - עץ
די - נא - ה - על - מ - רון - מד - ב
נו - טע - נ - ש - כן - א - ה - זה
נו - ני - ב - ש - ית - ב - ה - זה

5 Am Dm⁶ B^{7(b5)} E⁷

ס - ים - ד - ה - חו - ני - גיר - א - ב
אר - ב - ה - הי - זו - נ - ש - ביל - ה - זה

9 Am Dm Dm F

ח - ת - פו - לב - ה - כיו - ע - ש
יץ - ש - ה - גי - לפ - זמן - ה - זה
נו - ת - א - סב - נ - בא - ש - מי
נו - חי - א - פה - ל - בא - ש - מי

13 Dm Am E⁷ Am B^ø E⁷

ס - ים - נ - נכ - ה - כים - ברו - מיד - ת - ו
בים - שי - מק - לה - א - ב - מים - נ - ב

17 Dm⁷ Dm⁷ G⁷ C

חם - ל - של - פת - נו - ל - א - צא - ימ - עב - כ - ש - מי

21 Dm Dm⁷ G⁷ E^ø A⁷

אר - ב - מי - ו - צל - פה - צא - ימ - גי - ע - ש - מי

25 Dm Dm Am E^ø A⁷ Dm

ל - ת - ד - ב - נס - ב - ? רש - ה
ל - ת - ג - פ - נו - תו - ב - ס - ש - מי

29 Am G⁷ C F B⁷ E⁷

1. אר - ש - ה - ל - כל - יו - לם - עו - עד - ו - נס - ב - ? רש - ה

33 Am/E D^{#dim} E⁷ Am

2. אר - ש - ה - ל - כל - יו - מיד - ת - ו

על יורם טהרלב ראו "עוד לא תמו כל פלאיך".

לוי שער

מלחין, מעבד ומורה. נולד באודסה שברוסיה בשנת 1933. בשנת 1972 עלה לישראל והוא בן 39. גר בעפולה, לימד מוזיקה ונגינה בבתי הספר, הקים תזמורות כלי נשיפה ותזמורת חליליות ופרסם חוברות נגינה בשיטת תיווי חדשה ומיוחדת. כתב את ספרו "המנורה", המתאר, לעתים בכאב, את קורותיו בארץ. עוד משיריו הידועים הוא "שי", למילותיה של המשוררת רחל.

הסיפור שמאחורי השיר

9 באוקטובר, 1945. שעת צהריים בקיבוץ יגור. צלצול פעמון מזעיק את החברים. הימים ימי מאבק על העלייה. ספינות מעפילים עושות דרכן לארץ ונתפסות, המעפילים נכלאים במחנה המעצר בעתלית ומחכים שישלחו אותם לקפריסין. בלילה שלפני ההפלגה לקפריסין פורץ כוח של הפלמ"ח למחנה המעצר, משחרר את העולים ומנסה לפזרם ביישובי האזור, כדי שיסתתרו. הבריטים עורכים חיפושים, והמעפילים מגיעים רק עד יגור. לקול הפעמון מוזעקים החברים, כל חברי המשק ממהרים לעבר הכרמל, ואנחנו הילדים בעקבותיהם. והנה אנו רואים כי במדרון שמעל הוואדי יורדים אנשים תשושים, כשהם נתמכים זה בזה. אלה מעפילי כלא עתלית, שאנשי הפלמ"ח הבריחו אל החופש. המעפילים טיפסו בשעות החשכה, ברגל, מעתלית לראש הכרמל אל קיבוץ בית אורן, אך בבוקר נתגלו על ידי הצבא הבריטי, ונאלצו להמשיך ללכת בחום אל צדו השני של ההר, אל קיבוץ יגור. הם הגיעו אחרי מסע קשה, עייפים, רעבים ומותשים. מחסן הבגדים נפתח ולבאים ניתנו בגדי עבודה כחולים. מחדר האוכל הגיע לחם טרי, והעולים נשלחו אל חדרי החברים לקראת חיפוש אפשרי של הבריטים. אז גם ניתנה ההוראה: על כל שאלה שתישאל יש רק תשובה אחת: 'אני יהודי מארץ ישראל'. במשך שנים היה שב ועולה לנגד עיניי המראה הקשה של אנשים היורדים במדרון, בחפשם מקלט. מראה זה ליווה אותי כשכתבתי את השיר, מספר כעבור שנים המשורר יורם טהרלב, על 'הבית שבנינו' הפתוח לכל 'מי שסוכתו נופלת'.

הורתו של השיר בשנת 1945, ולידתו בשנת 1983. השיר התחיל כשירורם טהרלב היה ילד בן שבע, בקיבוץ יגור, וצפה במאורעות. ההמשך התרחש 40 שנה לאחר מכן, כשהגיע אליו הלחן. רביעייה שהורכבה מצמד הפרברים וצמד הדודאים אספה חומר לתקליט. בני אמדורסקי פנה אל המלחין לוי שער, וביקש ממנו שיר. לוי שער כתב את הלחן, והתווים נשלחו ליורם טהרלב, ובתוך שבועיים הוא כתב את מילותיו הנפלאות של השיר.

על התקופה - עלייה והעפלה

בשיר "צל ומי באר" שנכתב בשנות ה-80 על ידי יורם טהרלב ולוי שער, לא נזכר אפילו אירוע העפלה אחד, אולם נסיבות כתיבתו קשורות באירוע הקשור להעפלה, כפי שמספר כותב השיר יורם טהרלב. העלייה הבלתי חוקית לארץ ישראל החלה בסוף המאה ה-19, אך בשנת 1939, עם פרסום "הספר הלבן" של מקדונלד על ידי הבריטים, הוגבלה עליית היהודים לארץ. זאת, כדי למתן את כעסם של

הערבים, וכדי לרסן את פעילות היישוב היהודי נגד הבריטים. המושג "עלייה בלתי-חוקית" מבטא את הגישה הבריטית לעלייה לארץ. בשנות ה-30, עם השתלטות המשטרים הפשיסטיים באירופה, במיוחד עם עליית המשטר הנאצי בגרמניה, גדל מספר היהודים שניסו לעלות לארץ בניגוד לחוקים הבריטיים. בשנת 1938 הוקם על ידי מוסדות הנהגת היישוב וההגנה "המוסד לעלייה ב'", שהמשיך לנסות ולהעלות יהודים לארץ. עם פרוץ מלחמת העולם, בשנת 1939, הצטופפו אלפי יהודים בנמלי אירופה, ושיירות של אוניות "מעפילים" (=הכינוי שניתן לעולים בלתי-חוקיים) החלו מגיעות לחופי ארץ ישראל. הבריטים תפסו חלק גדול מהאוניות והעבירו את נוסעיהן למחנות מעצר בעתלית ובצריפין. בתקופה זו החלה עלייה יבשתית מארצות האסלאם. עלייה זו החלה לאחר פראות שנעשו בבגדד, בבנגאזי, בטהרן ובטריפולי. בתום מלחמת העולם השנייה התחדש ביתר שאת המאבק על זכות העלייה. ההעפלה הייתה לנתיב העלייה העיקרי של ניצולי השואה. ההעפלה הוכיחה את נחישות היישוב להביא יהודים לארץ בכל מחיר. היישוב היהודי ראה בהעפלה ביטוי שיא של המאבק נגד הבריטים. את הזדהותם ביטאו תושבי הארץ בהפגנות, בהסתרת מעפילים ובנהירה אל החופים כדי לקדם את פני העולים ולהתערב ביניהם.

על המקורות

ספר בראשית, פרק י"ח, פסוקים א'-ה':

וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאֵלֵי מִמְרָא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֵהָל כַּחַם הַיּוֹם: וַיֵּשָׂא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עָלָיו וַיֵּרָא וַיֵּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֵהָל וַיִּשְׁתָּחוּ אֶרְצָה: וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אִם נָא מְצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֵל נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדְּךָ: יֵקַח נָא מִעֵט מִיָּם וְרֹחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ: וְאַקְחָה פֶתַח לָחֶם וְסַעֲדוּ לַבָּכֶם אַחֵר תַּעֲבְרוּ כִּי עַל כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל עַבְדְּכֶם וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַעֲשֶׂה כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ:

"גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה"

מנהג הכנסת אורחים מתואר בסיפורי האבות כחובתו של האדם. אברהם אבינו מלמד מהו סודה של נתינה וקבלה. הכנסת אורחים והטבה לבירות היו אצל אברהם חלק בלתי נפרד מהווייתו וממציאותו. הם אלה שנתנו לו חיים, ומילאו את כל שאיפותיו בעבודת ה'. אברהם בחר כדרך חיים את מנהג הכנסת האורחים, ועם ישראל לדורותיו למד וירש מאברהם ושרה את מצוות היסוד של הבית היהודי - הכנסת אורחים וגמילות חסדים, ועל כך אמרו חז"ל: "גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה".

♦ אצל אברהם נאמר: "וירוך לקראתם" וכן "וימהר אברהם". יורם טהרלב מספר כי למשמע צליל הפעמון מוזעקים החברים וממהרים לקראת האנשים היורדים מן ההר.

♦ "מהרי שלוש סאים" - אברהם אינו מכין את הסעודה לבדו. שותפים לו שרה והנער. מהפסוקים עולה זריזות, מהירות ושיתוף פעולה. יורם טהרלב מדגיש את הפעולות הזריזות של בני הקיבוץ במתן בגדי העבודה, במתן לחם טרי ובשליחת העולים לחדרי החברים. כל אחד מהעולים הפך בבת אחת "יהודי מארץ ישראל". כל זאת, תוך שיתוף פעולה של חברי הקיבוץ, שבאמצעות מצוות היסוד של הכנסת האורחים וגמילות החסדים שקיימו - ניצלו חייהם של אנשים רבים.

"צל ומי באר"

"מי שרעב ימצא אצלנו פת של לחם"

"מי שעייף ימצא פה צל ומי באר"

בראשית י"ח, פסוקים ד'-ה':

"יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם והישענו תחת העץ"

"ואקחה פת לחם וסעדו לבכם"

בהשוואה זו, באמצעות המוטיבים הזוהים, ניתן לראות את חשיבותן של מצוות הכנסת האורחים וגמילות חסדים. כך ניצלו חיים מאז ועד היום.

מאפייני הלחן

תיאור נופיה הייחודיים והאופייניים של ארץ ישראל מופיע בשיר באמצעות הביטויים הבאים: המדרון, הוואדי, עץ השקדייה פורח, ניחוח ההדסים, הבית שבנינו, האורן שנטענו, צל ומי באר. טקסט זה, המהול בזיכרונות מן העבר, חבר יחד ללחן מלודי בסולם מינורי, במנעד של לא יותר מדצימה, במהירות בינונית ומתונה ובהרמוניה נפלאה שהלחין ועיבד המלחין לוי שער.

השיר בעל מבנה סטרופי (בית + פזמון). הבתים בעלי מבנה סדיר של שש שורות קצרות בעלות אורך דומה. הפזמון בן חמש שורות, המתאפיינות באורכים שונים. ממד נוסף של צורת הטקסט בשיר הוא החרیזה, שאינה קבועה וסכמטית בבתים של השיר:

בית א': שורות 1-4, 2-5, 3-6

בית ג': שורות 1-2, 3-6, 4-5

פזמון: שורות 2-5, 3-4

הבית של השיר כתוב בסולם מינורי - לה מינור, והפזמון נע בין השדות ההרמוניים של המז'ור והמינור: דו מז'ור עובר לרה מינור, חוזר שוב לדו, ומסיים בלה מינור מלודי.

♦ האינטונציה הריתמית של תבנית המקצב: "ב - מד - רון - מעל - ה - וא - די", "עץ - ה - שק - די - יה - פו - ר - ח" חוזרת על עצמה באופן מדויק בשורות 1-2, 4-5 ובשורות 3-6 עם וריאנטים קלים.

♦ הפזמון מורכב משתי שורות ראשונות כמעט רציטיביות (דיבוריות). שורות 3-4 ומחצית משורה 5, מתאפיינות במהלכים סיקוונציאליים עוקבים בסקונדות בעלייה ובסקונדות בירידה, והתבניות הריתמיות זהות לחלוטין.

♦ "עד עולם יוכל להישאר" (שורה 5) מתאפיינת בצלילים ארוכים ובמהלך סולמי חצי כרומטי (חצאי טונים).

פסיאוויוט אקראט אינאז השייר

- ❖ על פי הסיפור שקראתם, מתי התרחש האירוע המתואר בשיר?
- ❖ ציינו את שמות המקומות המצוינים בשיר של יורם טהרלב.
- ❖ טיול עם שיר - מעתלית עד יגור - מסלול משותף של התלמידים בעקבות המעפילים, דרך המקומות והאתרים המצוינים בסיפור שמאחורי השיר.
- ❖ סמנו את המילים המתארות את נופיה הייחודיים של ארץ ישראל, וציירו אותן.

רוכלים מוכרים בשוק
מור סוג של בושם
קנמון סוג של תבלין
מואזין הכרוז במסגד
גלביה מעין שמלה שלובשים
גם הגברים וגם הנשים בעולם
הערבי

קול פֶּעֶמוֹנִים

מילים ולחן: קובי לוריא

קול פֶּעֶמוֹנִים קורא בְּעִיר הָעֵתִיקָה
קול רוכלים מְכַרִּיז עַל כָּל מִינֵי הַמִּתִּיקָה,
רֵיחַ תְּבַלִּינִים נֶשֶׂא מְשׁוּק הַבְּשָׁמִים
מור וְקֶנְמוֹן וּפְלָפְלִים וְיֶסְמִין.

גְּיוֹמָעָה כָּאֵן זֶה יוֹם שְׁשִׁי וְשֶׁאֲבָס הוּא שַׁבָּת
אֵי אֶפְשָׁר לַצֹּאת מִזֶּה, הַכֹּל כְּמוֹ סֵלֶט,
מִהִשְׁיבָה עוֹלָה תְּפִילָּה אֲשֶׁכְּנִזִּית,
עַל הַצָּרִים מְמוּלָּה קוֹרָא הַמוֹאֲזִין.

חֲלִיפּוֹת, כֹּאפִיּוֹת, גְּלַבִּיּוֹת וּמִדֵּים
חוֹגְגִים בְּמִסְעָדָה שֶׁל אֲבוֹ אֲבֵרָהִים.
כָּל הַבְּעִיּוֹת אוֹלֵי בָאוֹת עַל פְּתָרוֹן
רַק צָרִיךְ לְשַׁבֵּת מִסָּבִיב לְשִׁלְחוֹ.

יָא לַיִל, יָא לַיִל בִּבְקָר וּבַלַּיִל,
הַזְמַר מִתְגַּלְגֵּל וְהוֹכוֹחַ מִסְתַּלְסֵּל.
מְשַׁרְדַּד הַפְּנִים, מְשַׁרְדַּד הַבֶּטֶחֹן
אַחֲרֵי הַכֹּל כִּלְנוּ בְּמִזְרַח הַתִּיכוֹן.

קול פֶּעֶמוֹנִים קורא בְּעִיר הָעֵתִיקָה
קול רוכלים מְכַרִּיז עַל כָּל מִינֵי
הַמִּתִּיקָה,
חֵי זְקֵנוֹ שֶׁל הַנְּבִיא וְחֵי אֶמוּנוֹתַי
פָּקַח עֵינָיִים וְתִרְאָה הֵיכָן אַתָּה חֵי...

יָא לַיִל...

A Dm A

מי כל על ריז-מך לים-רוך קול קה-תי-ע-ה עיר-ב-רא-קו-נים-מו-ע-פ-קול

4 Dm A⁷ Dm

מים-ש-ב-ה שוק-מ-שא-גי-נים-לי-תב-ח-כי קה-תי-מ-ה-גי-

7 Gm⁶ A A

ן-שי-ש-יום-זה-באן-עה-מוג' מין-נס-ן לים-פ-פל-ו-מון-נ-ק-ן-מור

10 Dm A Dm

לט-ס-מו-ב-כל-ה זה-מ-צאת-ל-שר-אפ-אי בת-ש-הוא-בס-שא-

13 A⁷ Dm Gm⁶

קו-לה-מו-מ-ח-רי-הצ-על זית-נ-ב-אש-לה-תפי-לה-עו-בה-שי-ן-ה-מ

16 A A⁷ Dm

ה-ליל-ב-ו-קר-ב-ב-ליל-נא-ליל-נא זין-א-מו-ה-רא-

19 A⁷ Dm A⁷

מש-נים-הפ-כד-מש-סל-תל-מס-ח-כו-וי-ה-ן גל-גל-מת-מר-ז-

22 Dm A Dm E^b Dm

כוו-תי-ה-ח-מן-ב-נו-ל-ב-כל-ה-רי-אח חון-ט-בי-ה-כד-

קובי לוריא

נולד בשנת 1950 בתל אביב. מלחין, מוזיקאי וכותב מילים, מזרחן בהשכלתו. חוקר את הפן ההיסטורי של המוזיקה, איש רדיו – זוכה פרס מפקד גלי צה"ל לשנת 2006 על סדרת תוכניות ברדיו. בשנת 1984 כתב לוריא את המילים לחמישה מהשירים שהלחין סשה ארגוב לאלבומו המשותף עם מתי כספי, הנושא את השם "מתתיהו ואלכסנדר". השיר הבולט ביניהם היה "הם בזמר הזה". משנת 1985 כתב שירים רבים ללהקות הצבאיות המתחדשות, וביניהם "יא ליל" ללהקת פיקוד המרכז, "שיר הסלנג" ו"אמן אמן" ללהקת הנח"ל; כתב את המילים לשיר "כנפיים" ששרה להקת חיל האוויר ללחן של קובי אשור, את השיר "בוא שיר עברי" ועוד. הוא מרבה בכתיבת דברי קישור וטקסטים למופעים, לטקסים ולתוכניות טלוויזיה, וכן ג'ינגלים. כתב את הפארודיה הסטירית "עם אחד, שיר אחד" שביצע החקיין טוביה צפיר. קובי לוריא הגיש בגלי צה"ל סדרת תוכניות על תולדות הזמר העברי, "השירון עשה היסטוריה".

על השיר

"יא ליל" היא קריאה שמופיעה בשירים בערבית. זהו ביטוי נפוץ, הפותח שירים בחתונות ובכלל. נוהגים גם לאלתר עליו. המושג המוזיקלי לאלתור קולי בערבית נקרא: ליאלי לילי – צורה ווקאלית, שהזמר חוזר בה על המילים "יא ליל" או "יא עין", והיא מובילה למקוואל.

השיר מתאר את ירושלים ואת העיר העתיקה, על מרכיביה השונים:

❖ ריחות וטעמים: ריח תבלינים נישא, מור וקינמון, פלפלים ויסמין.

❖ קולות וצלילים: קול פעמונים קורא, קול רוכלים מכריז, עולה תפילה, קורא המואזין, הזמר מתגלגל, הויכוח מסתלסל.

❖ מראות: שוק הבשמים, ישיבה אשכנזית, הצריח.

❖ תלבושות: חליפות, כאפיות, גלביות, מדים.

❖ מצבים: חוגגים במסעדה של אבו אברהם, רק צריך לשבת מסביב לשלחן.

❖ תיאורים המצליחים לעורר לחיים את הססגוניות המיוחדת של העיר העתיקה.

נקודות לדיון ואחשבה

ניתן למיין מושגים ומילים מן השיר בטבלה, וממנה להקיש על הרכב האוכלוסייה המגוון:

מראות	קולות וצלילים	ריחות וטעמים	תלבושות	מצבים

❖ לחפש את ההקבלה בין המאפיינים של הדתות השונות.

❖ מקצב השיר - מצמדִי כִּבִּיר - תורם את חלקו לאווירה של השיר. ניתן ללוות את השיר בדרבוקות.

❖ בתיבה האחרונה מופיעה דרגה שנייה מונמכת - אלמנט מזרחי.

❖ השיר מביא את המורכבות והצבעוניות של ירושלים, אך גם רומז ומזמן התייחסות לתקווה, כפי שנאמר בשיר: "אחרי הכול כולנו במזרח התיכון... כל הבעיות אולי באות על פתרון, רק צריך לשבת מסביב לשולחן".

כְּלֵתָהּ רוּצָה מְאוּד, מִצַּפָּה
נִכְרִיָּה זָרָה
פְּאֵתַי קִצּוֹת
הוֹלֵם נִרְגָּשׁ
אֲחוּנִן אֲנִשְׁק
אֲגַמְעָה אֶשְׁתָּה
רוֹנִן שִׁמְח

קִרְיָה לְמִלְךָ רָם

מילים ולחן: ברק עמרני

קִרְיָה יִפְהַפְיָה קִרְיָה לְמִלְךָ רָם
לְךָ כְּלֵתָהּ נִפְשִׁי צִמְאָה לְשִׁמְךָ
מֵאֶרֶץ נִכְרִיָּה מִפְּאֵתַי עוֹלָם
בְּלֵב הוֹלֵם הִגַּעְתִּי אֶל דְּלֵתְךָ

אֶקִּיפָה חוֹמוֹתֶיךָ נֶאֱבִנֶיךָ אֲחוּנִן
וּבְעֵינַי יִפְנֶיךָ אֲגַמְעָה כְּחוֹלָם
אָבוֹא בְּשַׁעְרֶיךָ וּבִתְפִלָּה בְּלֵב רוֹנִן
יְהִי שְׁלוֹם בְּחִצְרֶיךָ עִיר שְׁלָם

[illegible]

ברק עמרני

נולד בתל אביב, בכרם התימנים, למשפחה אוהבת שירה, שבכל חג ובכל אירוע הייתה מתכנסת ושרה. ברק עמרני גדל על השירה התימנית שספג בבית ובבית הכנסת, וכמו כן על שירי ארץ ישראל, שהיו חלק מההוויה בביתו. ברק ואחיו שלום הקימו את צמד ה"עמרנים". הם הופיעו ושרו מפיוטי תימן ומן הזמר העברי, בארץ ובעולם, החל משנות ה-60 ועד לפני כמה שנים. בשנת 1966 יצא התקליט הראשון שלהם, שכלל שירי ארץ ישראל, ובתוכם השיר "דרור יקרא" בלחן תימני, שהפך לנכס צאן ברזל בארץ בעקבות פרסומו על ידם. ה"עמרנים" הרבו להופיע בטקסים ובאירועים ממלכתיים. בשנות ה-70 הופיעו ה"עמרנים" פעמים רבות בעיר ירושלים. כמו כן, עבר ברק עמרני קורס מורי דרך, והעמיק במיוחד את היכרותו עם העיר ירושלים. בתקופה זו כתב והלחין את השיר "קריה למלך רם". ברק עמרני מאמין שכתובת השיר הושפעה מהפיוטים של שירת ספרד, מספרי התנ"ך שמוזכרת בהם העיר ירושלים, ומאוסף הפיוטים של יהודי תימן הנקרא "דיוואן"; אך הוא מציין כי בכתובת השיר הוא לא נצמד לפיוט זה או אחר. המילים השזורות בשיר מתוך הפיוט "קרייה יפיפיה" הן, למעשה, מטבעות לשון השגורים בפיהם של יהודים רבים, בלי לדעת במדויק מהם המקורות הראשוניים שלהם. נוסף על השיר "קריה למלך רם", מוכרים בין היתר שלושה משיריו: "שיר החתונה", "כל הנשמה תהלל יה", "עומדות היו רגלינו".

כדי להמחיש עד כמה הייתה טבועה חוויית השירה במשפחתו, סיפר ברק עמרני את הסיפור הבא: "באחד החגים בשנות ה-50 ישבה המשפחה המורחבת על גג בית המשפחה בכרם, ושרה במשך זמן ארוך משירי החג ומשירי ארץ ישראל. באותה התקופה לא היה נהוג לסגור ולנעול את הדלתות. תוך כדי השירה עלה לגג בחור, והזמנו אותו לשבת. כשעשינו אתנחתא בשירה ניסינו לברר אורח של מי מאתנו הוא, ואז התברר לנו שהוא תייר יהודי אמריקני, שחשב שמדובר באיזשהו מועדון, והזמין את עצמו להיכנס פנימה" (מתוך ריאיון עם המלחין בתאריך 4.9.2007).

סיינן זמרים אשיר

- ♦ את מי מפאר המשורר בשיר?
- ♦ מי היא, לדעתכם, הקריה היפיפייה?

האזינו לאוזיקה אשיר

- ♦ איזו תחושה אתם מרגישים כאשר אתם שומעים אותה?
- ♦ האם, לדעתכם, הלחן לשיר מבטא את תוכנו/מתאים לתוכנו?

בשיר "קריה למלך רם" בגרסתו הישראלית שזורות מילים מן הפיוט "קריה יפיפייה", שכתב המשורר רבי זכריה אלצ'אהרי בתימן, במאה ה-16. את הפיוט "קריה יפיפייה" כתב זכריה אלצ'אהרי בהשראתו של פיוט קדום יותר, ששמו "יפה נוף", שכתב על ידי רבי יהודה הלוי במאה ה-12. שני הפיוטים "קריה יפהפייה" ו"יפה נוף" הם שירי געגועים וכיסופים לירושלים.

לפניכם המילים לשני הפיוטים:

קריה יפהפיה / רבי זכריה אלצ'אהרי

משוש שמחה
יפעת יופי
צבאיך בניך
כלתה רוצה מאוד, מצפה
אחון אנשק
אפיל תחנתי אתחנן מאוד
דבריך בית המקדש
ירב ירבה

נוף ענף גבוה בעץ
משוש שמחה
מלך רב עיר מלוכה
נכספה מתגעגעת
מפאתי נצרב, מתחמם
נכמר מרחם
קדם ימים מהעבר
נוף בית מקדשך
כנפי נשרים דימוי
ליציאת מצרים
ארוה אשקה, ארטיב
יתערב ייספג, יתערבב
דרשתך רציתי אותך
מאוד
צרי גלעדך שרף מרפא
הנמצא בגלעד
אחונן אנשק
רגביך אדמתך, עפרך
יערב טוב

עיר נאמנה את למלךך ושריך
לך כלתה נפשי לשכן חצריך
אשק אבניך אחון עפרריך
מיזם גלות בנים מבית מגורריך
יקים שערריך יבנה דבריך
עת בוא ישועתך לבנות גדרריך
ירב שלום בניה מכל עברריך

קריה יפהפיה משוש לעריך
יום אזכרה יפעת רבת צבאריך
מי יתנני נא אעוף כמו יונים
לא שקטה נפשי מיזם נדוד רעיה
אפיל תחנתי לפני אדון עולם
נראה בשמחתך כימי שנות עולם
אז תשמחי לעד ובטח תשבי

יפה נוף / ר' יהודה הלוי

לך נכספה נפשי מפאתי מערב
כבודך אשר גלה ונור אשר חרב
ארוה בדמעותי עפרך ויתערב
צרי גלעדך נחש שרף וגם עקרב
וטעם רגבך לפי מדבש יערב

יפה נוף משוש תבל קריה למלך רב
המון רחמי נכמר כי אזכרה קדם
ומי יתנני על כנפי נשרים עד
דרשתך ואם מלךך אין בך ואם במקום
הלא את אבניך אחונן ואשקם

סיינן זמרים של שני הפיוטים

- ♦ מתחו קו מתחת למילים שמופיעות גם בפיוטים וגם בשיר הישראלי.
- ♦ במה דומה השיר הישראלי לפיוטים, ובמה הוא שונה מהם? התוכלו להסביר מדוע?

האזינו אלחנים של שני הפיוטים

- ♦ האם לדעתכם הלחנים לפיוטים מבטאים את תוכנם/מתאימים לתוכנם?

זכריה אלצ'הרי

רבי זכריה אלצ'הרי (נקרא גם: יחיא בן סעיד) נולד בתימן, בשנת 1519 בקירוב. כשהיה בן 20 עזב את ארץ מולדתו ויצא לתור בעולם. רבי זכריה ביקר בהודו, בפרס ובעיראק, משם המשיך אל גולת הכותרת של מסעו - ארץ ישראל. בארץ התעכב במיוחד בערים צפת וטבריה. בצפת ביקר בישיבתו של רבי יוסף קארו. בצפת של אותם הימים היו חכמים רבים שעסקו בתורת הקבלה (תורת הנסתר ביהדות). זכריה אלצ'הרי ספג לתוכו את אווירת המסתורין של העיר, וקלט את תורת הנסתר מרבי יצחק לוריא (האר"י) ומתלמידיו. לאחר שהתבשם מתורת ארץ ישראל בנגלה ובנסתר, חזר לתימן והיה ממנהיגי הקהילה של עיר הבירה צנעא.

בשנים 1568-1573 התנהלה מלחמה בין התימנים לבין הטורקים, ובמהלכה הדפו התימנים את הטורקים מארצם. בתום המלחמה, תפסו התימנים את מנהיגיה היהודיים של העיר צנעא והשליכו אותם לבית הסוהר. היהודים הואשמו בסיוע לטורקים, אויבי תימן. במהלך שנות ישיבתו הארוכות בכלא התימני חיבר זכריה אלצ'הרי את ספרו הגדול "ספר המוסר", המונה 45 מחברות ובהן נושאים שונים: סיפורי עם, משלים וחיזות, פרקי תוכחה ומוסר וכן פרקים בעלי חשיבות וערך היסטוריים ובהם תיאור מאורעות שאירעו ליהודי תימן בזמנו וסיפור מסעותיו לארצות המזרח התיכון. משום כך משמש ספרו מקור מידע חשוב על תולדות הקהילות היהודיות, אז, בעיקר בארץ ישראל.

ר' יהודה הלוי

רבי יהודה הלוי (ריה"ל) נולד בעיר טודלה שבספרד, למשפחה עשירה ומשכילה, וזכה לחינוך מקיף גם בתחום היהדות וגם בתחום ההשכלה הכללית-הערבית. שנות ילדותו היו שנים של שלוה ליהודים באזור מגוריו, אבל בהיותו בן 20 פלשו המוסלמים לספרד, והחלו מלחמות ביניהם לבין הנוצרים. רבי יהודה הלוי נאלץ לנדוד מאזור לאזור, כדי להימלט הן מסכנת המוסלמים והן מגזרות הנוצרים. רבי יהודה הלוי היה משורר ופילוסוף, וכתב את "ספר הכוזרי". לפרנסתו עסק במסחר וברפואה. בשנת 1140 החליט רבי יהודה הלוי לעזוב את ספרד ולעלות לארץ ישראל, אבל הגיע רק עד מצרים, ושם כנראה נפטר. רבי יהודה הלוי נודע כגדול המשוררים העבריים בימי הביניים. כיום מצויים בידינו 750 שירים מפרי עטו, ובהם שירי קודש - פיוטים לשבת ולחגים - וכן שירי חול רבים - שירי חתונה ויין, שירי שבח וידירות, שירי ציון ועוד.

מזנה מוזיקלי

האזינו למוזיקה ובצעו את המשימות הבאות:

♦ סמנו בגוף הטקסט את המבנה המוזיקלי של השיר.

♦ מכמה חלקים גדולים מורכבת היחידה המוזיקלית החוזרת על עצמה בשיר?

♦ השלימו: היחידה המוזיקלית מורכבת מ _____ חלקים. החלק ה _____ משמש כמנגינת ה _____ והחלק ה _____ משמש כמנגינת ה _____ המבנה ה _____ חופף למבנה ה _____ (פזמון, שני, מוזיקלי, ראשון, שני, ספרותי, בית)

סמנו 1 ליד המשפטים המתארים את מנגינת הבית ו-2 ליד המשפטים המתארים את מנגינת הפזמון (שימו לב, ייתכן שאותו המשפט יתאים לשתי המנגינות):

- ☐ המנגינה מורכבת מארבעה משפטים מוזיקליים.
  - ☐ המשפט השני והרביעי במנגינה מסתיימים בצליל ארוך במיוחד.
  - ☐ כל אחד מהמשפטים במנגינה מסתיים בצליל ארוך במיוחד.
  - ☐ רוב הצלילים במנגינה הם צלילים קצרים.
  - ☐ המנגינה מורכבת לסירוגין מצלילים קצרים ומצלילים ארוכים.
  - ☐ המנגינה בנויה מחלק מוזיקלי אחד החוזר פעמיים ברצף עם שינוי בסיומו.
  - ☐ המנגינה מורכבת לסירוגין מצעדים מלודיים ומקפיצות מלודיות.
  - ☐ המנגינה מורכבת בעיקר מצעדים מלודיים.
  - ☐ מנעד הצלילים במנגינה זו רחב יותר.
  - ☐ מנעד הצלילים במנגינה מצומצם יותר.
  - ☐ המנגינה מורכבת מצלילים נמוכים יותר.
  - ☐ המנגינה מורכבת מצלילים גבוהים יותר.
- ♦ כיצד, לדעתכם, משרת השוני בין שני חלקי המוזיקה את השוני בין תוכנו של הבית ובין תוכנו של הפזמון?

פסיכויז'נאוס

- ♦ ציירו את העיר ירושלים.
- ♦ אלתרו בקול, בגוף ובכלי נגינה נוספים צלילים שמתארים את יופייה ואת קדושתה של העיר ירושלים.
- ♦ המציאו שיר משלכם על העיר ירושלים.
- ♦ "ירושלים שלי" - האם ביקרתם בעיר ירושלים? אילו מקומות בעיר אתם זוכרים במיוחד? האם אתם חשים הרגשה מיוחדת כשאתם נמצאים בעיר ירושלים?
- ♦ כתבו על "ירושלים שלכם".

שְׁבַחִי הַלֵּלִי, רוֹמְמִי, דְּבָרִי טוֹבוֹת
הַלֵּלִי פֹאֲרִי, רוֹמְמִי, שְׂבַחִי
חֲזַק בִּיסָס, בִּיצֵר
בְּרִיחֵי שְׁעָרֶיךָ מִנְּעוּלֵי הַשְּׁעָרִים
בְּקֶרֶבךָ בְּתוֹכְךָ, בְּתוֹךְ לִבְךָ

שְׁבַחִי יְרוּשָׁלַיִם

מילים: תהילים קמ"ז, י"ב-י"ג | לחן: אביהו מדינה

שְׁבַחִי יְרוּשָׁלַיִם אֶת אֲדֹנָי
הַלֵּלִי אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן.
כִּי חֲזַק בְּרִיחֵי שְׁעָרֶיךָ
כֶּרֶךְ בְּנִיךָ בְּקֶרֶבךָ
הַלֵּלִי, הַלֵּלִי אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן.

Am Am C Dm

ש - ב - ח י - ש - ר - ו - י - אֶת יָם - ד' - אֶ

6 Dm G C B^b Am

ה - ל - לִי - אֶל - ה - יָד - צ - יוֹן ש - ב -

10 G C C B^b Am Am

2. לִי - אֶל - ה - יָד - צ - יוֹן כִּי ה -

14 F C B^b Am Am

זָק - חִי - רִי - ב - ש - ע - יָד - כִּי ה -

18 F C B^b Am G C

זָק - חִי - רִי - ב - ש - ע - יָד - כִּי ה -

22 G C Dm Dm C

זָק - חִי - רִי - ב - ש - ע - יָד - כִּי ה -

26 B^b Am G Am G Am

זָק - חִי - רִי - ב - ש - ע - יָד - כִּי ה -

31 C B^b Am G Am G Am

זָק - חִי - רִי - ב - ש - ע - יָד - כִּי ה -

35 C B^b Gm Am

זָק - חִי - רִי - ב - ש - ע - יָד - כִּי ה -

על המילים

השיר "שבחי ירושלים" מורכב משני פסוקים, מתוך מזמור תהילים קמ"ז, המתמקדים בירושלים ופונים אליה. הם מושרים בכל מיני אירועים, בין היתר ביום ירושלים, כ"ח באייר. השיר פופולרי ביותר וזכה למגוון מבצעים, ביניהם גם הזמרות היווניות גליקריה וחריס אלקסיו. הפסוקים המושרים בנויים משתי תקבולות: התקבולת שבפסוק הראשון היאסטיית, כלומר סדר אבריה משוכל - הפנייה אל העיר מופיעה באמצעה של הצלע הראשונה (ירושלים), ובסופה של הצלע השנייה (ציון). בפסוק זה חוזר ה' בשני כינויו, שכן הוא מושא ההלל. לעומת זאת, בתקבולת שבפסוק השני, המנמקת את הקריאה להלל במעשיו של ה', אין שמו או כינויו מופיעים כלל. מתוארים בו מפעליו ביחס לעיר ולבניה. מזמור קמ"ז הוא אחד המזמורים הכלולים בחטיבת מזמורי ההילולים החותמת את ספר תהילים. התפרצות קריאותיו של המשורר להלל את ה' נובעת ממבטיו, הנעים בין השתאות לנוכח מפעלי ה' בטבע (דאגה לבעלי החיים, שליטה בגרמי השמים ובמשקעים), לבין התייחסותו הפרטיקולרית ליראיו, לירושלים ולעמו.

אביהו מדינה

זמר ויוצר בולט בזמר המזרחי והים-תיכוני בישראל. תרם רבות בשיריו ובמאבקיו ללגיטימציה התקשורתית של הזמר המזרחי, שנהפך עם השנים לחלק בלתי נפרד מהזמר העברי. אביהו מדינה נולד בשכונת שבזי בתל אביב, ב-19 באוגוסט, 1948. אביהו מדינה החל את הקריירה המוזיקלית שלו כמבצע שירים עוד בשנת 1981. בין יצירותיו של אביהו מדינה כלולים להיטים כמו "הפרח בגני" (מקום ראשון בפסטיבל הזמר המזרחי לשנת 1982, בביצועו של זוהר ארגוב), "לבד יושבת", "להיות אדם", "סוד המזלות", "למה אל", "שבחי ירושלים", "אבי" ו"תן לזמן ללכת". שירים אלה בוצעו על ידי הזמרים זוהר ארגוב, חיים משה ושימי תבורי.

אביהו מדינה ויתר על שאיפתו המקורית להיות זמר-יוצר, והפנה את כל האנרגיה שלו בתחום העשייה האומנותית לטובת הרחבה והעמקה של הסגנון הישראלי הים-תיכוני. הוא עשה זאת בכתיבה, בהלחנה, בהפקה ובעידוד יוצרים ומבצעים צעירים ומוכשרים, בתחום הזמר הישראלי הים-תיכוני, בראשית דרכם, וביניהם: אורי שבח, משה הלל, בועז שרעבי, עופרה חזה, שימי תבורי, מרגלית צנעני, אבנר גדסי, דקלון, זוהר ארגוב, אייל גולן, חיים משה, ציון גולן, ישי לוי ועוד. את מרבית זמנו הפנוי הקדיש אביהו מדינה למלחמה על מקומו של הסגנון הישראלי הים-תיכוני בתקשורת ובהוויה התרבותית הממסדית, מתוך אמונה כי הסגנון הים-תיכוני הוא סגנון ישראלי לגיטימי, הנובע מתוך שורשים יהודיים מסורתיים ותרבותיים, ומתוך ההוויה הישראלית המגוונת.

הסיפור שמאחורי השיר

על "גלגולו של השיר", ריאיון שנערך עם המלחין אביהו מדינה ביום 24.8.2007: "בשנת 1976 פנה אלי החזן יגאל בן חיים בבקשה להלחין פיוט מן המקורות, פיוט שיבוצע באחד מפסטיבלי החזנות בארץ. הופתעתי מן הבקשה, שכן אינני מלחין פיוטים, אלא מלחין וכותב שירים, אך הלה התעקש, בנימוק כי מבחינתו לחניי הם פיוטים. עברו כמה ימים עד שניגשתי למלאכת היצירה, ותוך זמן קצר הלחנתי את הפסוק 'שבחי ירושלים' מתוך ספר תהילים (קמ"ז, י"ב-י"ג). בימי המתנה

אלה נותק הקשר עם החזן בן חיים, והקלטת הונחה באחת מן המגירות, במקום שבו מונח אוסף סקיצות של כל השירים שלא נסתיימה כתיבתם. בשנת 1985 עבדתי על אלבום שירים של להקת 'צלילי הכרם' ונתבקשתי להוסיף שיר שיחתום אלבום זה. חיפוש עקשני של הזמר דקלון אחר שיר מולחן קיים, באוסף הסקיצות שבביתי, העלה את השיר 'שבחי ירושלים'. במהלך עשר השנים הבאות נוגן השיר באירועים שונים והתפרסם בשיטת 'מפה לאוזן', עד אשר הגיעה לארץ הזמרת היוונית גליקרייה, וביצעה אותו מול קהל גדול בהיכל התרבות בתל אביב. הופעה זו צולמה, הוקלטה ושודרה ברשות השידור, בטלוויזיה וברדיו. מאז פרץ השיר אל הקהל, והפך ללהיט בארץ ובארצות העולם. כיום מושר השיר ביוון, בטורקיה, בבולגריה ובארצות אחרות, בשפה העברית ובשפות אחרות.

מאפייני הלחן

♦ המוזיקה הפולקלורית בעדות ישראל מבוססת בדרך כלל על טיפוס נעימות וסולמות טבעיים. השיר "שבחי ירושלים" מבוסס על טקסט תנ"כי המאזכר את ירושלים, לכן נמצא בחלקיו השונים של השיר פסוקים מוזיקליים המעידים על הטעמת הקריאה בתורה, על פי עדות ספרד (מזרח), קרי המודוס "הפריגי" המאפיין את המנגינה בשיר זה. מילת הפתיח - "שבחי" היא הגרעין התוכני החשוב בטקסט, והיא טומנת בחובה גם את הגרעין המוזיקלי - המוטיב המוזיקלי הבולט במנגינה - מרווח הקווינטה - במקצב תרועתי ובהטעמה מלרעית:

ש-ב-חי

הקווינטה התרועתית רבת ההוד וההדר, יש בה כדי להעיד על הפנייה השמורה רק לרוזנים, למלכים ולמלך מלכי המלכים, מאז התקופות הקדומות ביותר בהיסטוריה.

♦ "כי חזק": הצליל החד והקשיח של העיצור ק' בתוספת ההפסקה של השמינית יוצרים אונומטופיאה (חיקוי הצליל הטבעי במילים), המדגישה את הרצון לחזק ולהגן על שערי העיר גם מבחינה מוזיקלית.

♦ בבית הכנסת המזרחי, סידור הישיבה הוא בצורה שבה הקהל רואה איש את רעהו. בכל מהלך התפילה יש שיתוף והתייחסות הדדית, והקהל משתתף פעיל בתפילה, הן בשירה עם שליח הציבור, הן כסולנים, כל אחד בתורו. ההבדל במנהגי התפילה בקרב העדות הוא ניכר, ומוצא את ביטוייו גם בהקשרים המוזיקליים - קרי "שירת מענה", המבוססת בשיר זה הן על החזרות שבהן הקהל הופך לעתים לסולן, והן על הלחן הרציניטיבי של המילה "הללי", שאליה נלווית הפסקת השמינית. תבנית ריתמית מלודית זו מזמנת את האפשרות לקהל המתפללים לענות לשליח הציבור.

הללי-הללי

סולן-קהל

♦ את השירה המזרחית מאפיינים הסלסולים - המליסמות - סגנון מוזיקה קולית שבו כמה צלילים מושרים על הברה אחת. בשיר "שבחי ירושלים" מתקיימת המליסמה על המילים הבאות: "ירושלים", "הללי" ו-"אלוהייך".

המקאם

המקאם, כמרכיב מרכזי במסורת המוזיקלית המזרחית, הוא אחד האלמנטים הבסיסיים והחיוניים לביצוע ולהבנת המוזיקה של עולם התפילה והפיוט בקהילות המזרח. התייחסות ראשונה למונח המקאם בהקשר לעולם הפיוט קיימת כבר בשיריו של ר' ישראל נג'ארה (המאה ה-16), שנהג לציין מעל למילות הפיוט את שם המקאם של הלחן שעל פיו נכתב. מתקופה זו ואילך השתרש נוהג זה בקרב רוב פייטני המזרח. בקהילות יהודי חאלב וספרד-ירושלים תפס המקאם עם השנים מקום מרכזי אף יותר, כאשר לכל שבת וחג נקבע מקאם שבו יש להתפלל את תפילת השחרית, וכן מקאם קבוע לתפילות השבת הנוספות. מקומו של המקאם כגורם מרכזי ומחייב בביצוע שירת הפיוטים והתפילות נשמר לאורך השנים, ובחלק מבתי הכנסת מקפידים על סדרים אלו עד היום.

מקאם כורד

סולמו של מקאם כורד (הראשי) זהה לסולם "פריגי" המערבי. מקאם כורד השתלב במוזיקה הערבית ובמסורת הפיוט החלאבית-ירושלמית במאה השנים האחרונות. רוב הפיוטים, המופיעים בספר הפיוטים החלאבי-ירושלמי במקאם זה, מושרים בלחנים ערביים-מצריים, שהולחנו במהלך המאה ה-20. מקאם כורד אינו נפוץ במוזיקה הערבית הקדומה ואינו מופיע בסדר המקאמים לשבתות השנה ולמעט פיוט אחד, גם אינו קיים ברפרטואר הבקשות לשבת, הנחשב קדום יותר מרפרטואר הפיוטים לכל עת, המסודרים בספר הפיוטים על פי המקאמים השונים.

מקאם כורד

נהונו

כורד

מקאם טרז - נאוין

כורד

חיג'אז

מקאם שהנז כורדי

כורד

חיג'אז

משפטי מפתח

בריחי שעריך: שערי ירושלים היו נעולים בברחים, מנעולים חזקים נגד אויבים.

מצודת דוד על תהלים קמ"ז, פסוק י"ג:

❖ כי חיזק - ולא יוכל האויב לכבשה מעתה.

❖ בירך - הוא בירך את הבנים אשר בקרבך, רוצה לומר שיהיו הבנים מרובים ויתגברו על האויב.

מצודת ציון על תהלים קמ"ז, פסוק י"ג:

❖ בריחי - כעין מטה ישימו אותו ברוחב השער לסגרו.

רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל על תהילים קמ"ז, פסוק י"ג:

❖ כי חִזַּק בְּרִיחֵי שַׁעֲרֵיךְ - בל יוכל האויב לקרב אלייך, וגם בִּירַךְ בְּנִיִּךְ בְּקִרְבְּךָ - שלא תצטרכו לא לגבורת הסוס למלחמה, כי לא יימצא מי שיילחם אתכם, ולא לבקש מזון במרחקים, כי בְּנִיִּךְ ימצאו ברכה הגם שיהיו בקרְבְּךָ.

על המקורות (המשורר דוד המלך)

תהילים, פרק קמ"ז:

- א הָלֹלוּ-יְהוָה: כִּי-טוֹב, זְמִרָה אֱלֹהֵינוּ-כִּי-נָעִים, נֶאֱוָה תְהִלָּה.
ב בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם יְהוָה; נִדְּחֵי יִשְׂרָאֵל יִכְנָס.
ג הָרָפָא, לְשִׁבְרֵי לֵב; וּמַחְבֵּשׁ, לַעֲצָבוֹתָם.
ד מוֹנֵה מִסְפָּר, לַכּוֹכָבִים; לְכָל־שָׁמַיִם יִקְרָא.
ה גָּדוֹל אֲדוֹנֵינוּ וְרַב-כֹּחַ; לַתְּבוֹנָתוֹ, אֵין מִסְפָּר.
ו מַעֲדָד עֲנֹוִים יְהוָה; מִשְׁפִּיל רִשְׁעִים עַד־אָרֶץ.
ז עֲנֵנוּ לַיהוָה בְּתוֹדָה; זָמְרוּ לֵאלֹהֵינוּ בִּכְנֹור.
ח הַמְכִּסֶּה שָׁמַיִם, בְּעָבִים - הַמְכִּין לָאָרֶץ מָטָר; הַמַּצְמִיחַ הָרִים חֲצִיר.
ט נֹתֵן לַבְּהֵמָה לַחֲמָה; לַבְּנֵי עֹרֵב, אֲשֶׁר יִקְרָאוּ.
י לֹא בִּגְבוּרַת הַסּוֹס יִחַפֵּץ; לֹא-בְשׁוֹקֵי הָאִישׁ יִרְצֶה.
יא רוּצֵה יְהוָה, אֶת-יִרְאָיו - אֶת-הַמִּיַּחֲלִים לַחֲסִדּוֹ.
יב שֹׁבְחֵי יְרוּשָׁלַם, אֶת-יְהוָה; הַלְלֵי אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן.
יג כִּי-חִזַּק, בְּרִיחֵי שַׁעֲרֶיךָ; בִּרְךָ בְּנִיךְ בְּקִרְבְּךָ.
יד הַשֵּׁם-גְּבוּלֶךָ שָׁלוֹם; חֵלֶב חֲסִים, יִשְׂבִּיעֶךָ.
טו הַשְׁלַח אֲמָרְתוֹ אָרֶץ; עַד-מִהֲרָה, יָרוּץ דְּבָרוֹ.
טז הַנָּתַן שִׁלְג כָּצֶמֶר; כָּפֹר, כָּאֶפֶר יִפְזֹר.
יז מְשַׁלֵּיךְ קָרְחוּ כַּפְתִּים; לִפְנֵי קִרְתּוֹ, מִי יַעֲמֹד.
יח יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וַיִּמָּסֶם; יֵשֶׁב רוּחוֹ, וַיְזַלּוּ-מֵיִם.
יט מִגִּיד דְּבָרוֹ לַיעֲקֹב; חֲקִיו וּמִשְׁפָּטָיו, לְיִשְׂרָאֵל.
כ לֹא עָשָׂה כֵן, לְכָל-גּוֹי - וּמִשְׁפָּטִים בָּל-יִדְעוּם: הָלֹלוּ-יְהוָה.

שיאו לז אמשחק המילים

בריחי שערייך - ברך בנייך:

- ❖ שערי ירושלים משולים במזמור לקרבה - לרחמה של האִישה.
❖ חִזֹּק השערים - הברחתם, הם בהשראת משחק המילים מקור הברכה של מתן חיים לבנים... וכן ההגנה על שלומם.
❖ הדיאלוג בין השערים לקרְבְּךָ - רחם האם, מדגיש את היות ירושלים "טבורו של עולם". לפרשנות זו ניתן למצוא ביטוי אומנותי גם בגוף הלחן.

הוֹדָה הבעת תודה
רָגַב גוש עפר
מוֹלֶדֶת ארץ הלידה של אדם או
של אומה
נָכַר ארץ זרה שאינה מולדת
רַבְבוֹת עשרות אלפים
מְרַחֵב מקום מרווח, אין-סוף
רַחֲבִי מרחקי, מרחבי

שִׁיר הַהוֹדָה

מילים ולחן: מרדכי זעירא

לְוִית אוֹתִי, אֶרֶץ, בְּלֶבֶן שְׂקִדָּה
בְּזֶהַר חֲמַתֶּךָ וּמְרַחֲבֵי שְׂדוֹתֶיךָ,
וְשִׁיר נְתַתְּ בְּפִי, הוּא שִׁיר הַהוֹדָה
לְהַשְׁמִיעוֹ הַרְחֵק הַרְחֵק מִגְבוּלוֹתֶיךָ.

וְהוּא שְׁמוֹר בְּלֵב, זֶה שִׁיר הַרְגָּבִים,
וּבְרַחֲבֵי נָכַר מוֹלֶדֶת יַעֲטִפְנוּ
וּרְבָבוֹת אֲחִי, בְּנִיךָ הַטּוֹבִים
יִקְשִׁיבוּ לוֹ דוֹמָם וַיִּרְגְּעוּ מִמֶּנּוּ.

וְעַתָּה נָשׁוּב, אֶרֶץ, שְׂבָעִי גִעְגּוּעִים
צִמְאִים לְחֲמַתֶּךָ, לְשִׁפְעַת טוֹבוֹתֶיךָ,
יִחְזֹר לָךְ אִזּוֹ הַשִּׁיר מִלֵּב בְּנִים גָּאִים
וְטוֹב יִהְיֶה לְצַעֵד בְּרַחֲבֵי שְׂדוֹתֶיךָ.

♩ = 72

Am Am⁷ D Dm⁶ Am

ל - וית - או תי - אר צי - אר ל - ל - קו - ש - ק יח - ד - יח - א

3 C A/C[#] Dm G⁷ C E⁷ F

הוא פי - א תת - נ שיר - נ נד - ת - שדו בי - ח - מר - ו תד - מ - ח הר - ו -

6 G C A⁷ Dm Am/C E⁷/B E⁷ Am

נד - ת - לו - גבו - מ חק - חק חק - עו - מי - הש - ל יח - ד - הו - ה שיר

מרדכי זעירא (1905-1968)

מלחין ומשורר, מאבות הזמר העברי. השכלתו המוזיקלית הסתכמה בצפייה בכמה שיעורי פסנתר של אחותו, שלאחריהם זכה בפרס על כך ש"ישב בשקט". מגיל 10 ועד לבר המצווה התלווה אל אביו לבית הכנסת בשבתות ובחגים, והאזין לניגוני קריאת התורה ולסלסולי החזנים. בביתו שמע שירה חסידית ושירים ציוניים. לאחר שסיים את לימודיו התיכוניים התמחה בתפירת נעליים, והצטרף ל"קומונת יצרני הנעליים", שבה עבד למחייתו. בד בבד התמסר לפעילות ציונית בתנועת "השומר הצעיר", שהייתה אסורה ברוסיה. כעבור זמן נאסר עם חבריו והעמידו בפניו שתי אפשרויות: לשתף פעולה ולהיות מודיע, וכתמורה לכך לזכות במלגת לימוד בקונסרבטוריון של קייב, או לעזוב את רוסיה. הוא בחר באפשרות השנייה, ובסוף שנת 1924 עלה לארץ, והוא בן 19. בהגיעו ארצה הצטרף מרדכי זעירא לקיבוץ ססס"ר (לימים אפיקים), שהתמקם אז בבית גן שליד יבנאל. הוא וחבריו העלו הצגת אופרה בשם "כרמלה", על הווי השומרים בארץ. על המוזיקה סיפר מרדכי זעירא, שלקחו מנגינות מוכנות וקצת גם חיברו. את ההצגה ליוותה תזמורת, שכללה נגני קונצרטינה ולהקת נגני מסרקים, בניצוחו של מרדכי זעירא.

כינויו של זעירא בקיבוץ היה "מיטיה מסרק", גם משום שהיה אשף בנגינה במסרק, וגם משום ששם משפחתו המקורי "גרובן" פירושו "מסרק" ברוסית. הוא החזיק בכיסו תמיד מסרקים בגדלים שונים, היה עוטף אותם בנייר סיגריות דק ומפיק מהם צלילי כינור, צ'לו ואף חצוצרה. לאחר חודשים עברה הקבוצה לעפולה, ולכבוד חנוכת צריף הקיבוץ העלו החברים הצגה נוספת בשם "חולצה כחולה", סאטירה על מוסדות הפועלים בארץ.

באותה העת נוסד תיאטרון "האוהל", והמייסד משה לוי הסתובב במחנות העבודה ובין סוללי הכבישים, וחפש כישרונות. הוא נפגש עם מרדכי זעירא, והלה הסכים להצטרף לתיאטרון ועבר לתל אביב. בסופו של דבר לא זכה לשחק ב"אוהל", אך תפר נעליים לשחקנים. יתרונו היחיד היה - היכרותו הקצרה עם יואל אנגל, המלחין שהקים את מקהלת ה"אוהל" וכתב את המוזיקה להצגות הראשונות. יואל אנגל מת לפתע, בתחילת 1927, כשנה לאחר מותו של חנינא קרצ'בסקי, שהיה אף הוא ממעצבי הזמר והחינוך המוזיקלי בארץ. בתקופה זו התרוקנה הארץ ממלחיני שירי הזמר העברי: אברהם צבי אידלסון עזב בראשית שנות ה-20, יוסף מילט חזר לוונייה, פואה גרינשפון יצא ללמוד באיטליה וידידיה בורוכוב-אדמון, שרק החל אז לסלסל מנגינות בסגנון בדואי, שהה באמריקה. על רקע החלל שנוצר החל מרדכי זעירא לסלול דרכו כמלחין.

בשנת 1929 צץ בתל אביב תיאטרון חדש בשם "החרטום", ומרדכי זעירא התבקש להלחין לתיאטרון זה שיר בסגנון תימני, לסצנה על העלייה התימנית בארץ, למילותיו של הלל אביחנן. השיר נפוץ בכל הארץ, בשם "פקד ה'". שמו המקורי היה "בשערי מולדת". לאחר שנים אחדות כתב נתן אלתרמן שיר חדש ללחן של מרדכי זעירא, שנקרא "אל תפחדי, תמר". משה וילנסקי שינה את סופו המקורי של הלחן והוסיף סיום שונה. שיר זה בישר את תחילתו של "הגל התימני" בפזמוני הארץ. מרדכי זעירא היה הראשון בין מלחיני הארץ שהלחין מנגינה מקורית לשיר על עולי תימן.

בשנת 1935, לאחר שהתבסס בעבודתו בחברת החשמל, החליט מרדכי זעירא, שעד כה הלחין באמצעות מסרק, לרכוש פסנתר. אולם כשלא עמד בתשלומים הוא נלקח ממנו. בערב מלחמת העצמאות הביא פרופסור חיים הלפרין אל מרדכי זעירא שירים להלחנה, והופתע לראות כי אין לו פסנתר. הוא פנה לאברהם לוינסון, מנהל המרכז לתרבות, וסיכם אתו שהמרכז החקלאי וההסתדרות ישתתפו בקניית הפסנתר, ומרדכי זעירא ישלם את חובו בסיבוב הרצאות ובארגון שירה בציבור ברחבי הארץ. הפעם הוא שילם את חובו עד תומו.

מרדכי זעירא התמסר לתיעוד מוזיקלי של האקטואליה בארץ. בזה אחר זה החל להלחין שירים המתעדים את המתרחש בארץ, והחל לשמש כדובר המוזיקלי של היישוב. מרדכי זעירא ראה עצמו כמלחין לאומי. על יצירתו המוזיקלית כתב המוזיקאי והמבקר מנשה רבינא: "לזעירא מתאים תואר הכבוד טרובדור (כינאי למשורר וזמר נודד בימי הביניים). גם הוא עבר את הארץ לאורכה ולרוחבה, כמותם האזין למתרחש בדורו, וכמותם מצא ניב צלילי לחוויות תקופתו". מרדכי זעירא אמר שהוא מסוגל להלחין רק מילים בעברית. הלשון העברית לא הייתה רק שפה, אלא גם צלילים. הוא הביע את המשאלה שמלחיני הארץ ישאבו השראה ממעיינות המוזיקה היהודית, וישתמשו ביצירותיהם בחומרים מהמקורות המגוונים של מנגינות העדות והשבטים ממזרח וממערב, בין שאלה ניגוני תפילה או טעמי המקרא, זמר חסידי או זמרת תימן.

בשיר שהלחין שבועות אחדים לפני מותו כתב:
ימים גולשים לתהום, לילות שוקעים בתוהו,
מילות חיבה גוועות מבלי להיאמר,
הלב עוד פועם, פועם מנגינתו הוא,
עוד שיר אחד, עוד שיר אחד, רוצה הוא לזמר."

על השיר

משירי מלחמת העולם השנייה. מרדכי זעירא התגייס לצבא הבריטי בזמן מלחמת העולם השנייה, ושירת בבריגדה (החטיבה היהודית הלוחמת - החי"ל). השיר נכתב ב-1942, תוך כדי נסיעה של מרדכי זעירא ברכבת, שהובילה את חיילי הבריגדה מארץ ישראל לקהיר. שורת הפתיחה נכתבה בהשראת השקדיות הפורחות בצדי הדרך, ומאז מתקשר השיר הזה גם עם ט"ו בשבט. על נייר התווים של השיר, ששלח זעירא לרעייתו, כתוב: 19.2.45, קהיר.

ט"ו בשבט

יום ט"ו בשבט נחשב "ראש השנה לאילנות", ועיקרו קביעת יום, המבדיל בין שנת מעשר אחת לחברתה. על פי ההלכה, חייב יהודי להפריש מיבולו תרומות ומעשרות, אלה הם המסים שחויבו בהם אבותינו בזמן שבית המקדש היה קיים, כדי לפרנס את הכוהנים ואת הלויים, ששירתו בבית המקדש, וכדי לכלכל בהם את עניי העם. ראש השנה לאילנות הוא, איפוא, היום הקובע לראשית שנת המס: תשלום מעשרות מפירות האילן.

חג לציונות

כשגלה עם ישראל מארצו, הפך ט"ו בשבט לחג המקשר את העם עם טבע ארצו. בתפוצות הגולה התפשט המנהג להרבות בט"ו בשבט באכילת פירות של ארץ ישראל, במיוחד משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ככתוב: "אַרְץ חֵטָה וְשֶׁעֶרָה וְגֶפֶן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן, אֶרֶץ-זֵית וְדִבְשָׁ" (דברים ח', ח'). בשוב עם ישראל להתיישב בארץ, נערכו נטיעות. הנטיעות היו סמל להתיישבות קבע ולהיאחזות בארץ. הנטיעה הראשונה של האילנות בט"ו בשבט התקיימה במושבה יסוד המעלה, בשנת תרמ"ד (1884). בט"ו בשבט תר"ן (1890) לקח זאב יעבץ, ששימש כמנהל בית ספר בזיכרון יעקב, את תלמידיו, ונטע שתילי עצים בחוצות המושבה. כשכל תלמיד אוחז בידו שתיל, הם צעדו ושרו. שנים אחדות לאחר מכן, באלול תרס"ו (1906), הציע המורה ח"ל זוטא, באספה הכללית של הסתדרות המורים העבריים ביפו: "...לחוג את ט"ו בשבט מפני שהוא חג האילנות, חג הטבע... אני מציע להטיל חובה לעשות נטיעות עצים בט"ו בשבט בכל בתי הספר..." ההצעה התקבלה.

השקדייה

חזיון זה, של השקד הפורח, הפך מאז ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל לדגלו של ט"ו בשבט. מטעי השקדים הגדולים שניטעו במושבות הראשונות ביהודה, ואחר כך בגליל התחתון, היו פורחים באחת סמוך לט"ו בשבט, וטבעו חותמם על החג המתחדש. גם מטעי הלוז (לוז השקד) בכפרי הערבים שימשו בפריחתם תפאורה נהדרת לחג. דומה, שהשיר על השקדייה הפורחת של ישראל דושמן (-1947 1884), הוא שהשריש בפי הילדים ואחר כך בפי הבוגרים את השם "שקדייה" לעץ שקד.

קראו את חילוק השיר

- ❖ הקיפו את המילים המתארות את הארץ ואדמתה. (ארצי, שדותייך, גבולותייך, רגבים, מולדת)
- ❖ שם השיר הוא: "שיר ההודיה". מצאו כותרות נוספות המתאימות לשיר. (שיר הרגבים)
- ❖ כיצד מתוארים הבנים בארץ? (רבבות אחיי, בנייך הטובים, בנים גאים)
- ❖ מהי מטרתו של שיר זה? (שיר געגועים לארץ, להשמיעו כשנמצאים הרחק מגבולות ארץ ישראל, בנכר; הקשר בין הבנים לארץ; שיר עידוד לחיילים)
- ❖ מדוע נהוג לשיר שיר זה בט"ו בשבט? (מזכיר את המילה שקדייה. נכתב בחודש פברואר, שלעתים מקביל לחודש שבט)

- ♦ קראו את התווים, ומצאו מהם שני הצלילים שבהם מסתיימים המוטיבים המוזיקליים.
מדוע, לדעתכם, השיר מסתיים דווקא בשני צלילים אלה?
- ♦ צליל הפתיחה וצליל הסיום של השיר (ושל הבתים) הוא אותו הצליל באוקטבות שונות. מדוע, לדעתכם?
(פתיחה - נמוך, בסיס, אדמה, שורשיות;
סיום - אוקטבה מעל - מרחק, גובה, געגוע)

שִׁיר הָעֵמֶק

מילים: נתן אלתרמן | לחן: דניאל סמבורסקי

בָּאָה מְנוּחָה לִיגֵעַ

וּמְרוֹגֵעַ לַעֲמֹל.

לִיזָה חֹנֵר מְשֻׁתָּרֵעַ

עַל שְׂדוֹת עֵמֶק יִזְרְעָאֵל.

טַל מְלֻמָּטָה וּלְבָנָה מַעַל,

מִבֵּית אֶלְפָּא עַד נְהַלֵּל.

מָה, מָה לִיזָה מְלִיל?

דְּמָמָה בִּיזְרְעָאֵל.

נוֹמָה עֵמֶק, אֶרֶץ תְּפֹאֶרֶת

אָנוּ לָךְ מְשֻׁמָּרֶת.

יָם הַדְגָן מְתַנוּעֵעַ,

שִׁיר הָעֵדֶר מְצַלְצֵל,

זוֹהִי אֶרֶץ וּשְׂדוֹתֶיהָ,

זֶהוּ עֵמֶק יִזְרְעָאֵל.

תִּבְרֹךְ אֶרֶץ וְתִתְהַלָּל

מִבֵּית אֶלְפָּא עַד נְהַלֵּל.

מָה, מָה...

אֶפֶל בְּהַר הַגְּלִבּוֹעַ,

סוֹס דּוֹהֵר מְצַל אֶל צֵל.

קוֹל זַעֲקָה עַף גְּבוּהָ,

מְשֻׁדוֹת עֵמֶק יִזְרְעָאֵל.

מִי יָרָה וּמִי זֶה שֵׁם נָפֵל

בֵּין בֵּית אֶלְפָּא וְנְהַלֵּל?

מָה, מָה...

יָגַע עֵינֶיךָ
מְרוֹגֵעַ מְנוּחָה, שְׁלוּוָה וּשְׁקֵט
עֵמֶל עוֹבֵד
מְשֻׁתָּרֵעַ מְשֻׁתָּטָח, מְתַפְשֵׁט
דְּמָמָה שְׂקֵט מוֹחֵלֵט
נוֹמָה הִירְדָם, שֵׁן
תִּתְהַלָּל תִּתְפַּאֵר
שִׁיר הָעֵדֶר מְצַלְצֵל פַּעֲמוֹנֵי
הָעֵדֶר הַמְשֻׁמִּיעִים אֶת קוֹלָם
אֶפֶל חוֹשֵׁךְ, עֲלֻטָּה
אָנוּ לָךְ מְשֻׁמָּרֶת אֲנַחְנוּ שׁוֹמְרִים
עֹלִיד, נִיתְּנוּ לָךְ כַּמְשֻׁמֶרֶת
יָם הַדְּגָן מְתַנוּעֵעַ יָם הַשִּׁיבּוּלִים
הַנְּעִים בְּרוּחַ

♩ = 88

Dm Am⁷ dm Am Em⁷ Am

מל - ע - ל - ע - גו - מר - ו - ע - ג - ז - ל - חה - מנו - אה - ב

5 Dm Gm Dm Am Em⁷ Am C⁷

עאל - ר - ין - מק - ע שדות על - ע - ת - ת - מן - נר - ח - לה - ל

9 F Gm/B^b C⁷ F Gm/B^b C⁷ F E[♭] A⁷ Dm

קל - ח - נ - עד - פא - אל - בית - מ - על - מ - נה - ב - ו - טה - מ - מל - ט

13 Dm Dm⁷ Gm Dm Dm⁷ Gm C⁷

עאל - ר - ין - ב - מה - דמ - ליל - מ - לה - ל - מה מה

17 F B^b F F A⁷ B^b Gm Dm/A Am⁷ Dm

רת - מ - מן - ל - נו - א - רת - א - תפ - ר - א - מק - ע - מה - נו

נתן אלתרמן (1910-1970)

נולד בוורשה ועלה ארצה בשנת 1925. את חינוכו היהודי קיבל בבית אביו, שהיה מראשוני המנהלים של גני הילדים. בבית אלתרמן הקפידו לדבר עברית רהוטה. בארץ למד נתן אלתרמן בגימנסיה "הרצליה" בתל אביב. בסיום לימודיו נסע לצרפת, ושם למד אגרונומיה, אם כי מעולם לא עסק במקצוע זה. נתן אלתרמן היה משורר שהתייחס ישירות לתרבות הישראלית. החל משנת 1934 הוא פרסם בעיתון "הארץ", ומשנת 1943 פרסם בעיתון "דבר" טורים פוליטיים. בשנת 1943, כרת נתן אלתרמן ברית עם תנועת העבודה, ובשנה זו הוא גם עבר לכתוב ב"מעריב" והפך לאחד מדובריה של ארץ ישראל השלמה.

נתן אלתרמן מצא דרך מיוחדת להתמודד עם לחץ המציאות הפוליטית, ופיצל את שירתו לכמה אגפים: אגף אחד כולל שירה שהשפעה סימבוליסטית ניכרת בה, שירה בלי מעורבות ישירה למציאות, בלי שימוש במילים לועזיות או במקומות קונקרטיים; שירה מופשטת, מסומלת ומוגבהת. אגף אחר הוא שירה קלה, פזמונים הומוריסטיים וסאטירות. אגף אחר בשירתו היה תגובה למאורעות הימים, שירים שפורסמו ב"טור השביעי". נתן אלתרמן לא חתם על יצירות אלה בשמו המלא, אלא "נתן א". נתן אלתרמן ליווה את התרבות הישראלית במאורעות קטנים וגדולים. הליווי השירי הפוליטי הבולט ביותר היה בתחום ההעפלה, ובתקופת הקמת המדינה. נתן אלתרמן היה גדול הפזמונאים של דורו. בפזמוניו הוא שילב ישן וחדש, עברית עם שפות זרות, רומנטיקה עם מחלות וצרות.

דניאל סמבורסקי (1909-1977)

מלחין בתקופת היישוב ולאחר קום המדינה. דניאל סמבורסקי נולד בגרמניה וגדל בבית ציוני, דובר עברית, להורים שהיגרו מרוסיה. הוא למד נגינה ותיאוריה של המוזיקה, והחל בלימודי רפואה. בשנת 1933, עם עליית הנאצים לשלטון, עלה לארץ. בארץ הלחין מנגינות לשירי מולדת ידועים, וכן מנגינות לשירי ילדים. עיקר יצירתו הייתה בתקופת טרום המדינה. בשנות ה-30 של המאה ה-20 עסק בהוראת המוזיקה בגימנסיה הריאלית "בלפור" בתל אביב. בשנת 1949 החל ללמד בסמינר למורים על שם שיין בפתח תקווה, ובסמינר על שם לווינסקי. בתחנת הרדיו המנדטורית "קול ירושלים" היה לדניאל סמבורסקי מדור שבו לימד בכל שבוע שיר עברי חדש. משיריו הנודעים: "זמר הפלוגות", שהיה המנון פלוגות השדה ("הפז"שים") בימי מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, "שיר העמק" ("באה מנוחה ליגע"), "שיר המולדת" ("בהרים כבר השמש מלהטת") - שלושתם למילים של נתן אלתרמן, וכן "שיר הכביש" ("הך פטיש"). סמבורסקי היה זה ש"המציא" את ערבי הזמר, ואותם ניהל בבית ברנר במשך 15 שנים רצופות, בכל ליל שבת. באותה התקופה ערך עם משה גורלי שלושה ספרי זמר לתלמיד, ספרים שעד היום הזה הם "אורים ותומים". דניאל סמבורסקי ערך בעצמו את ספר שיריו "אדמה ושמי שמים" אך לא זכה לראותו יוצא לאור.

הסיפור שמאחורי השיר

"שיר העמק" נכתב כקליפ לסרט "לחיים חדשים", שהוזמן על ידי "קרן היסוד" בשנת 1935, כסרט עלילתי באורך מלא, אולם עם סימנים של סרט תדמית. היה זה הסרט השלישי שנוצר בארץ, והראשון שהוצמד לו פס קול. הרעיון היה להציג את ארץ ישראל כמקום שבו מתקיימים חיים חלוציים חדשים,

בעיר ובכפר. השחקנים היו חברי קיבוץ גבעת ברנר, שגילמו את העם היהודי השב ובונה את פלסטינה. במהלך הסרט הזמינו החברים את הצלם לחדר האוכל, בעת ביקורו של המלחין דניאל סמבורסקי, המלמד אותם את "שיר העמק". "פיות טובות רבות נשקו, כפי הנראה, את דניאל סמבורסקי כאשר הלחין את לחנו למילים אלה, והמוזות אהבו אותו אז במיוחד", כך אמר כ-40 שנים מאוחר יותר הרצל שמואלי. לסרט נכתבו שלושה שירים, אך רק אחד מהם, "שיר העמק", הפך ללהיט גדול. השיר הכה גלים ופרש כנפיים, הגיע אל כל פינה בעולם היהודי ופרט על נימי אהבת הארץ והגעגועים אליה.

חוקרי שירה והיסטוריה ניסו להסביר את מילות השיר שכתב נתן אלתרמן. הם טוענים שנתן אלתרמן לא התכוון לעמק גיאוגרפי מסוים, אלא לעמק סמלי - העמק של סוף שנות ה-30, מרכז ראשון להתיישבות ציונית, פיסת ארץ ישראל שמקרינה שלוה ושקט: "מה מה לילה מליל? דממה ביזרעאל, נומה עמק, ארץ תפארת, אנו לך משמרת". יש החושבים כי זהו שקט מדומה. נתן אלתרמן משתמש בפסוק מספר ישעיהו "שומר מה מלילה שומר מה מליל" (כ"א, י"א), הרומז על בעייתיות הקיימת בשקט הזה. השיר נכתב כשיר ערש, המוקדש כאן לעמק, שכמוהו כילד, הזקוק לחיבה שמתקיימת ברגעי החדש שלפני השינה: "נומה עמק" בחיק הדממה, ויש דממה, "דממה ביזרעאל", אך הדממה מושגת בכוחה של שמירה: "אנו לך משמרת". המעגל נסגר בשאלת השומר התנכ"י מישיעיהו "מה לילה מליל?" שנענית ב"אנו לך משמרת" של שומרי חומה ומגדל.

"מי ירה ומי זה שם נפל?" - על מי מסופר בשורות אלה? בסוגיה זו חלוקות הדעות. חברי בית אלפא מספרים כי שורות אלה נכתבו על הסמל משה רוזנפלד, שנפל בנובמבר 1935, בעת שרדף אחרי כנופיות של פורעים ערביים בגלבוע (על שמו קרוי "מעין הסמל"). ואולי, כשם שהעמק הוא סמלי, גם כאן אין אירוע מסוים, אלא אירוע סמלי שכמוהו אז התרחשו רבים. יש הטוענים שהאיש שנפל הוא אלכסנדר זייד, שנרצח כשהותקף ממארב, בשעה שרכב מביתו, על גבעות שייך אבריק שליד טבעון, אל קיבוץ אלונים.

על המקומות בשיר

נהלל

ראשון מושבי העובדים בישראל. נוסד בח' אלול של שנת תרפ"א (11 בספטמבר, 1921). נהלל שוכן בצפון עמק יזרעאל, בצד כביש חיפה-נצרת עלית. שמו ניתן לו על שמה של העיר המקראית בנחלת זבולון (יהושע י"ט, ט"ו; כ"א, ל"ה), שנשמרה על פי חז"ל - בתלמוד הירושלמי "מהלול". שמה אף נשתמר בשמו של כפר ערבי סמוך, "מעלול". נהלל מפורסם בצורת העיגול שלו, כפי שנראית ממעוף הציפור.

בית אלפא

קיבוץ מזרם "הקיבוץ הארצי" - ברית קיבוצי השומר הצעיר בישראל. מיקומו במזרח עמק יזרעאל, בעמק חרוד לרגלי הגלבוע, ליד גן השלושה - "הסחינה", קרוב לכביש 71 (בית שאן-עפולה). גובהו כ-75 מ' מתחת לפני הים. הקיבוץ הוקם על ידי חברי גדוד השומר הצעיר א', הוא גדוד "שומריה". בשנת 1940 חל בו פילוג על רקע רעיוני, ובעקבותיו נערכו חילופי חברים עם קיבוץ רמת יוחנן. אנשי השומר הצעיר עברו לבית אלפא, ואנשי מפא"י לרמת יוחנן.

הר הגלבוע

הגלבוע הוא רכס הרים בישראל. רכס הגלבוע נמצא מדרום לעמק חרוד וממערב לעמק בית שאן, במקום החיבור של עמק הירדן ועמק יזרעאל. הגלבוע מוזכר בתנ"ך, בספר שמואל, בסיפור על נפילת שאול ובניו במלחמה נגד הפלשתים.

מאפייני הלחן

♦ הלחן כתוב במודוס דורי.

♦ הלחן מושתת על עקרון תבניות מלודיות בסיסיות: זרקא, פשטא והמרכא.

♦ חלקו הראשון של השיר (תיבות 1-8) מושתת על צירוף תבניות זרקא. הזרקא, המבוסס על טעמי המקרא, הוא עיטור הנועד "להחיות" מנגינה תוך כדי ביצועה. הזרקא הוא עיטור המורכב מארבעה צלילים: השני והרביעי הם הצליל המעוטר עצמו (הצליל הראשי). הראשון הוא הצליל הסמוך העליון והשלישי הוא הצליל הסמוך התחתון לצליל הראשי. תיבות 1-2 הן תבנית זרקא סביב הצליל רה (פה הוא צליל זר), ותיבות 3-4 סביב הצליל לה (דו הוא צליל זר). תיבות 5-8 הן חזרה מדויקת על תיבות 1-4. מכאן, שהצלילים רה ולה הם הצלילים המרכזיים של החלק הראשון של השיר. חלק זה מבוסס על תא הקווינטה.

♦ חלקו השני של הלחן מבוסס על תבנית המרכא (מטעמי המקרא). המרכא מופיע בתיבה 9 ובתיבה 11. מבנה המרכא: עלייה בטרצה קטנה מן הדרגה שמעל לדומיננטה, שלאחריה ירידה בקוורטה (לה-דו גבוה-סול). סול הוא צליל המטרה. הצליל סול מובלט הבלטה נוספת בתיבה 10, כצליל מרכזי בתבנית זרקא נוספת. מאחר שהצליל רה הוא הצליל המרכזי בתיבה 12 המסיימת את חלק ב', אזי חלקו השני של הלחן מבוסס על תא הקוורטה (רה-סול).

♦ חלקו השלישי של השיר מורכב מתבניות בסיסיות: מתבנית פשטא בתיבות 16-13, שזוהי תבנית המתאפיינת על ידי קפיצת קווינטה כלפי מעלה, מצליל היסוד ואחריו סקונדה גדולה כלפי מטה (רה-לה-סול), ומתבנית זרקא בתיבות 19-20.

♦ הדרגה הרביעית - הצליל סול - הוא למעשה צליל הדומיננטה בשיר והוא מקבל תוקף משנה.

♦ תבניות ריתמיות חוזרות המשלבות סינקופה בתחילת התיבה:

ב- אָה - מְנוּ - חָה - ל - י - ג - ע
עֵד - נ - ה - לָל
ב - יֵז - ר - עָאל
אָ - נוּ - ל - רַ

♦ בשיר מתקיים דיאלוג מוזיקלי בין משפטים. משפט פותח וסוגר, וכן משפטים של "שירת מענה", לדוגמה:

"בָּאָה מְנוּחָה לִיגַע" (משפט פותח על הטון המרכזי של המודוס) - "וּמְרָגוֹעַ לְעַמִּל"
(משפט סוגר על צליל הקווינטה של המודוס).

"לִילָה חוֹר מְשִׁתָּרַע" (משפט פותח על הטון המרכזי של המודוס) - "עַל שְׂדוֹת עֵמֶק
יִזְרְעָאל" (משפט סוגר על צליל הקווינטה של המודוס).

הדיאלוג בין הטון היסודי לקווינטה נשמר במהלך כל השיר, לדוגמה:

"מָה, מָה לִילָה מְלִיל"

"נוֹמָה עֵמֶק - אָנוּ לָךְ מְשִׁמֶרֶת"

♦ מרכיבים מוזיקליים האופייניים לשיר ערש:

התנהלות מלודית נינוחה בלי מעברים מלודיים פתאומיים וחריגים;

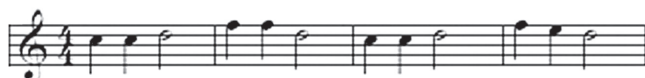
דינאמיקה אקסטנסיבית לרוב ברמת הפיאנו;

אין שינויים מרחיקי לכת באופי, במהירות ובמקצב;

המשקל לרוב זוגי;

קיימות חזרות מלודיות (תפקיד הפזמון בשיר רב-בתיים).

הצעה להוספת קונטרפונקט בחליליות

שִׁיר הַשּׁוֹמֵר

מילים : עמנואל לין | לחן : בנימין עמר

תִּגְמַע תְּבִלֶּעַ, תִּלְגּוּם
בְּדָמֵי הַלֵּיל דַּמְמַת הַלֵּיל
מֶה מְלִיל פֶּרֶק הַזְּמַן מִשְׁקִיעַת
הַשֶּׁמֶשׁ וְעַד זִרְיַחַתָּה
שְׁבִלֵי קָמָה תְּבוֹאָה שֶׁהִגִּיעָה
לְשִׁיעוֹר קוֹמָה נִיכָר מֵעַל הַקֶּרֶקַע
וְהִיא עוֹמֶדֶת לִפְנֵי קִצִּיר
עֶטָה מְכּוּסָה, לְבוּשׁ, אֲבֵל, נוֹגָה

מֵעַל הַמִּגְדָּל סָבִיב אֲשַׁקִּיפָה
עֵינֵי תִּגְמַע מְרַחֲקִים.
אַרְץ רוֹגַעַת בְּדָמֵי הַלֵּיל
הוּא שׁוֹמֵר, מֶה מְלִיל?

חֲלִיל רוֹעִים יָרֵן
גּוֹלָשִׁים עֲדָרֵי הַצֶּאֱן,
מֶה לִּי וּמִי לִי עוֹד, כְּנֻעַן?
רוּחַ מִיָּם הָמָה
בֵּין שְׁבִלֵי קָמָה,
מֶה לִּי וּמִי לִי עוֹד, כְּנֻעַן?

סֶהַר עָלָה מִן הַהָרִים
הָעֶמֶק עֶטָה עֲרֶפֶל
אֵי שָׁם נוֹגוֹת הַתֵּן מְלִל
הוּא שׁוֹמֵר, מֶה מְלִיל?

חֲלִיל רוֹעִים...

♩ = 72

Gm Dm⁷ G Dm Gm C⁷ F B^b6 C⁷

ח - ח - מֶרְמֶר - מַעַ - תֵּן - נִי - עֵי פֶה - קִי - אֶשׁ בֵּיב - סָ דָל - מֶרְמֶר - הָ עַל - מֶ

3 F Gm⁷ C⁷ F⁶ 3 Dm⁷ Gm

שׁוֹ הוּי לֵיל - הָ דָמִי - בָּ עַת - גִּי - רוֹ רָץ - אֶ - קִים -

♩ = 112

6 E[♭] Am⁷ Dm Dm Am⁷ Dm C

צֶאֱן - הָ הִי - עַד שִׁים - גּוֹלָ רֶן - ? עִים - רוֹ לֵיל - הָ לֵיל - מֶ מֶר -

9 F Gm Dm Dm Am⁷

מֶה - הָ קִים - מֶ חֶ - רוֹ עֶן - כֵּן עוֹד לִי מִי - וֹ לִי מֶה

12 Dm G⁷ C F E[♭] Am⁷ Dm

עֶן - כֵּן עוֹד לִי מִי - וֹ לִי מֶה קֶה - לִי - בִּין שִׁי

עמנואל לין

חבר קיבוץ משמר העמק.

בנימין עומר

בנימין עומר (חתולי) עלה לארץ ישראל מפולין בהיותו בן 16. היה מורה לזמרה ולמוזיקה בקיבוץ משמר העמק. בנימין עומר הוא אביו של המשורר ע' הלל.

על השיר

"מהסוס הדוהר - מצל אל צל" (שיר העמק) עד "מעל המגדל אשקיפה" (שיר השומר)

בתקופה שבה הלילה הפך למאיים ולצופן סכנה, חל גם שינוי באיש הלילה. "השומר" משנות העשרה והעשרים, הרוכב על סוסו, ניצב עתה בראש מגדל שמירה גבוה וצופה למרחק, כדי לקדם כל רעה. השיר המייצג זאת הוא השיר שלפנינו, "שיר השומר" ("מעל המגדל") שכתבו עמנואל לין ובנימין עומר ממשמר העמק, בשנת 1938. בשיר נראה המעבר מהסימבוליות ההרואית של אלכסנדר זייד, השומר על הסוס, ועד השומר הנמצא בראש מגדל שמירה גבוה.

השיר נכתב לצורך הצגת חנוכה שנערכה במוסד החינוכי במשמר העמק. אולם מחוץ לקיבוץ, היה לאחד מסמלי ההתיישבות בתקופת "חומה ומגדל" (1936-1939). בשנים אלה הלילה קיבל משמעות ציונית נעלה, ואל השומר שניצב על משמרתו יחיד נוספו חברי פלוגות הלילה שהקים וינגייט, ופלוגות השדה שהקים יצחק שדה.

יצחק שדה - מראשי "ההגנה" ומפקד הפלמ"ח (1890-1952). נולד בעיר לובלין שבפולין. בשנת 1920 עלה יצחק שדה ארצה עם ראשוני "העלייה השלישית", היה ממקימיו של "גדוד העבודה" על שם יוסף טרומפלדור, ונבחר לעמוד בראשו. יצחק שדה עמד בראש הדורשים "לצאת מן הגדר" ולעבור לפעולות יזומות. פעל להקמת כוח נייד, בפיקודה של המפקדה הארצית של "ההגנה". בשנת 1937 הקימה "ההגנה" את "פלוגות השדה" (פו"ש), ויצחק שדה עמד בראשו. כאשר הוקם הפלמ"ח, היה יצחק שדה, "הזקן" כפי שכונה בפי פקודיו, מפקדו הראשון. בשנת 1945 התמנה לראש המטה הכללי של "ההגנה".

החליל

כלי הנגינה המאוזכר בזמר העברי יותר מכול הוא החליל. השכיחות הרבה באזכורי החליל, והשירים הרבים שנכתבו עליו, מאפשרים לקבוע את מיקומו החשוב בתרבות העברית. החליל הוא חלק מצידור הרועה, ומרבית השירים שנכתבו עליו הם שירי רועים. בהיסטוריה העברית היו אבות האומה - אברהם, יצחק ויעקב - רועי צאן, וכך היו גם משה ודוד. נגינת החליל משדרת לסביבה רוגע, נעימות, שקט ושלווה. תמונה פסטורלית זו, שהייתה מקובלת מאוד בתרבות האירופית, לרבות במוזיקה האומנותית ובשירה העממית, רווחה מאוד גם בתרבות הארץ-ישראלית. קשר ייחודי ארץ-ישראלי ניתן לחליל החל משנות ה-20. נוסף על הדימוי הפסטורלי והאוריינטלי, החליל והרועה זכו לטריטוריה ארץ-ישראלית בלעדית - הגליל.

מאפייני החליל בתמליל

- ♦ במרבית הטקסטים שבהם נזכר החליל נזכרים גם רועים.
- ♦ החליל הוא תמיד יחיד, אין שני חלילים באותו השיר.
- ♦ רוב השירים כתובים בצורה סטרופית (בתים עם פזמון חוזר).
- ♦ ברוב הטקסטים שבהם נזכר החליל נזכרות גם הברות המילוי ("לי לי לי...").

מאפייני החליל במוזיקה

- ♦ רוב השירים נחשבים שירים קצרים (עד 12 תיבות של 4/4).
- ♦ מהלכי הסקונדות עולים ויורדים בגבולות של טרצה - סקסטה ואף יותר.
- ♦ לעתים ניתנים סלסולי צליל וקישוטים מלודיים - "מי לי עוד כנען".

על לחן השיר

הצביון האידיאולוגי ניתן לשירים לא רק באמצעות המילים, אלא גם באמצעות הלחנים. במחצית הראשונה של המאה ה-20 ניסו המלחינים לאמץ יסודות מזרחיים בשיריהם, שכן, המזרח ייצג בעיניהם את החזרה אל "העברי הקדמון". בין היסודות המוזיקליים המזרחיים הללו אנו מוצאים כתיבה מודאלית, סלסולים, כתיבה בסקונדות ושימוש במקצבים מיוחדים.

בבית של השיר יש יסודות מן השירה המזרחית המזכירים "מוואל" (יסוד סלסולי ואלתורי בשירה הערבית), ואילו הפזמון מורכב מאינטונציות ריתמיות המקבילות לשורות המלודיות ולשורות הטקסט.

(אינטונציות ריתמיות = תבניות מקצביות נפוצות בשירי ארץ ישראל, הבנויות על אותו עקרון ריתמי של צליל קצר, צליל ארוך וצליל קצר ביחס 1-2-1).

התבנית הריתמית של הסינקופה, המופיעה בתיבה הראשונה של פזמון השיר, חוזרת על עצמה ונשנית במהלך 6 תיבות מתוך 8 בפזמון:

ח - ליל - רו - עים - י - רון
 גו - לשים -- עד - רי - ה - צאן
 מה - לי - ו - מי - לי - עוד
 רו - ח - מ - ים - ה - מה
 בין - שי - בו - לי - ק - מה
 מה - לי - ו - מי - לי - עוד

התבנית הסינקופית הנ"ל היא הבסיס הריתמי להתפתחות ריקוד ההורה.
 (על ריקוד ההורה - ראו בהמשך).

מקורות השיר

1. שירת הרועים

"כחלק מההשתלבות באזור הרבו לכתוב שירים שהוקדשו ללילה המסתורי והרומנטי. אם בהתחלה שרו שירי ערש, עד מהרה חוברו שירי לילה שליוו את השומרים, כשברקע יללת התנים", מציין נתן שחר בספרו "שיר שיר עלה נא". עם זאת, לא מן הנמנע ששיר הלילה המובהק ביותר, "מה יפים הלילות בכנען", כלל וכלל לא נכתב בכנען. מחברו, יצחק כצנלסון, שנספה בשואה, ביקר בארץ שני ביקורים קצרים בלבד, וספק רב אם חיבר במהלכם את השיר. בהיעדרו של המחבר מהארץ, היה מי שהוסיף לשיר בית שנלקח משירו של ביאליק "היא יושבה לחלון", ולא הייתה לו בעיה לשיר, לאחר השורות המסופחות, "בעיניכם היא פרוצה / ובעיניי היא ברה", את הפזמון הנלהב על "יללת התנים הנוגה שתחצה את דמי הליל..." (יעקב בראון). אם העליות הראשונות הניבו שירים שקראו לבניין הארץ ולהפרחת השממה, הצבא נכנס לזמר העברי במלחמת העולם הראשונה, כשאריה רובינשטיין, בוגר גימנסיה "הרצליה", כתב את השיר "אריה קום התנדב לגדוד העברי". כשתמה המלחמה, הביטחון היה בידי השומרים, שלהם הוקדשו שירים כמו "עלי גבעה" ("עלי גבעה שם בגליל / יושב שומר ובפיו חליל"), שכתבו אברהם ברוידס ונחום נרדי. עמנואל לין ובנימין עומר ממשמר העמק כתבו ב"מעל המגדל מסביב אשקיפה" "הוי, שומר, מה מליל", וחרזו עם "אי שם נוגות התן מיילל". בשנות ה-30 החל מתארגן הצבא העברי שבדרך. עם הקמת פלוגות השדה, פו"ש בקיצור, נפוץ ביישוב "זמר הפלוגות" של נתן אלתרמן ודניאל סמבורסקי.

2. ארגון השומר

"השומר", ארגון שמירה עברי, הוקם בשנת 1908 בסג'רה (כיום אילנייה, מושב בגליל התחתון) במטרה ליצור כוח יהודי מגן בארץ ישראל. ארגון "השומר" פעל בגלוי להגנה על היישובים היהודיים בארץ ישראל, בעיקר בתקופת השלטון העות'ומני. תנאי הקבלה לארגון היו קפדניים, כדי להבטיח את הצלחתם של השומרים בתפקיד. חברי הארגון נדרשו לגלות אומץ לב, משמעת עצמית, מסירות ונאמנות. בתלבושתם דמו לערבים. בתחילה שמרו על מושבות באזור הגליל ואחר כך גם באזור יהודה. זאת, במקום השמירה הערבית שהייתה נהוגה במושבות. בכך הצליחו להגשים את חזון "היהודי החדש", המגן על עצמו והלוחם על קיומו.

3. דברים כ"ו

- (א) וְהָיָה כִּי תִבּוֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וּירְשָׁתָהּ וַיִּשְׁכְּתָהּ בָּהּ:
(ב) וּלְקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תִּבְּיֵא מֵאֲרֶצְךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ וְשִׁמְתָּ בְּטֶנֶא וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשָׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם:
(ג) וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יְהוָה בְּיָמֵינוּ הֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הִגְדַּתִּי הַיּוֹם לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ:
(ד) וּלְקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדְךָ וְהֵנִיחוּ לְפָנֶיךָ מִזֶּבַח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:

(ה) וְעִנִּיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲרָמִי אֲבִי וַיֵּרֶד מִצְרֵימָה וַיִּגֶר שָׁם בְּמַתִּי מֵעַט וַיְהִי שָׁם לִגּוֹי
גָדוֹל עָצוֹם וָרֹב:

(ו) וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה:

(יג) וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּעֶרְתִּי הַקָּדָשׁ מִן הַבַּיִת וְגַם נָתַתְיוּ לִלּוּי וְלִגֵּר לִיתוֹם וּלְאַלְמָנָה כָּכָל
מִצְוָתְךָ אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי:

(יד) לֹא אֲכַלְתִּי בְּאֵנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּעֶרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמוֹת שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֵי
עֲשִׂיתִי כָכָל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי:

(טו) הַשְׁקִיפָה מִמַּעוֹן קִדְשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם וּבִרְךָ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ
כִּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם אֶרֶץ זָבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ

4. שיר השירים א'

(ז) הַגִּידָה לִּי שְׂאֵהֶבָה נִפְשִׁי אֵיכָה תִּרְעָה אֵיכָה תִּרְכִּיץ בַּצְּהָרִים שְׁלֹמָה אֵהִיהָ כַּעֲטִיָּה עַל עֲדָרֵי
חֲבִירֶיהָ:

(ח) אִם לֹא תִדְעִי לָךְ הַיָּפָה בְּנָשִׁים צֹאֵי לָךְ בְּעַקְבֵי הַצֶּאֱנָה וְרַעֲיִי אֶת גְּדִיתֶיךָ עַל מִשְׁכְּנוֹת הָרָעִים:

5. שיר השירים ד'

(א) הִנֵּה יָפָה רַעֲיָתִי הִנֵּה יָפָה עֵינֶיהָ יוֹנִים מִבְּעַד לְצִמְתָּךְ שְׁעָרָךְ כְּעֶדֶר הָעֶזִּים שְׁגִלְשׁוֹ מִהָרַגְלָעֵד:
(גם בפרק ו').

6. שיר השירים ה'

(ז) מִצְאָנִי הַשְׁמָרִים הַסֹּבְבִים בְּעִיר הַכּוֹנִי פָּצְעוּנִי נִשְׁאוּ אֶת רִדִּידִי מֵעַלִּי שְׁמָרֵי הַחֲמוֹת:

7. שיר השירים ו'

(י) מִי זֹאת הַנִּשְׁקָפָה כִּמוֹ שָׁחַר יָפָה כְּלָבָנָה בָּרָה כַּחֲמָה אֵימָה כְּנִדְגָלוֹת:

8. בראשית י"ז

(ח) וְנָתַתִּי לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזָתָה עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים:

9. בראשית ד'

(י) וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אֲחִיךָ צִעֲקִים אֵלַי מִן הָאָדָמָה:

המקומות בשיר

עמק יזרעאל נקרא על שם העיר העתיקה "יזרעאל" ששכנה במקום, וממנה בא נבואת היזרעאלי. עמק
יזרעאל נתחם על ידי עמק זבולון ומפרץ חיפה במערב, על ידי הגליל התחתון בצפון, על ידי הר התבור,
גבעת המורה ועמק בית שאן במזרח, ועל ידי הכרמל ורמות מנשה בדרום. הבקעה המרכזית של עמק
יזרעאל מתחלקת לשני אזורים עיקריים – בקעת מגידו ועמק חרוד. נוסף על אלה, גם בקעת כסולות
וחבל תענך הם שלוחות של העמק ממזרח.

ההורה

בתחילת המאה ה-20 עלו לישראל, במסגרת העלויות השנייה והשלישית, קבוצה של צעירים רווקים, נעדרי חיי משפחה וחדורי אידיאולוגיות ציוניות, שניתן לשייכם ליחידה הדורית "החלוצית". חלוצים אלה היו נחושים בדעתם לתקן עולם, חברה ואדם, להיוולד מחדש וליצור בארץ החדשה - חברה חדשה, לשון חדשה, חיים חדשים והווי חדש. הם ראו במציאות היהודית הקיימת מציאות גלותית מנוונת, צבועה, גוססת וחולה, שיש לשנותה למן היסוד, הן ברמת הפרט, הן ברמת החברה והלאום. לא עוד יהודים שמתרפסים בפני הפריץ והגוי, אלא יהודים גאים שהולכים בראש מורם לעבר עתיד חדש: "לעזוב את הדברים היקרים ביותר: שפת אם, תרבות אם; לעזוב את כל זה לא מתוך ארגון צעיר ועליז, לא בקבוצות וקיבוצים... לא מתוך ביטחון גמור שכוח גדול עומד מאחורי גבם של העוזבים, אלא לעזוב את כל אלה כיחידים... מתוך בדידות ציבורית... ללכת מתוך מרי ומבוכה, כמעט מתוך ייאוש... לעזוב את הארץ אשר שורשים ממשיים בה למען הארץ הרחוקה החיה רק בחלום... להתחיל כאן חיים חדשים לגמרי, גם בחומר וגם ברוח, בשפה אשר איש אינו מדבר בה, וספרים ועיתונים חדלו להדפיס בה"

ריקוד ההורה משלב בתוכו את כל האלמנטים של התרבות החדשה שהחלה מתהווה: ריקוד בחברה, יחדיו, כתף אל כתף בשילוב ידיים; ריקוד מעגלי, שמאפשר שוויון בין המינים ובין האנשים; ריקוד של רגליים יחפות וחיבור לקרקע, לאדמת המולדת ולנופיה; ופשטות שהתבטאה בצעדים קלים, שאיפשרו לכל אחד להצטרף אל הרוקדים בקלות, ולחלוק עמם את רגשי שותפות הגורל והעשייה. נראה כי ההורה סחפה את הישראלי החדש: "ההתלהבות גדולה והרגליים ממש טסות באוויר לפי הקצב המהיר של השירה, והכול מתמוגגים בערגת תפילה. כך רוקדים עד כלות הנפש". בשירה זו נמצא מוצא להרגשת הבדידות והנכר של קומץ האנשים, בה שררה הרגשה מלאה שאתה מנותק מאירופה, מן העולם, מהווייתך הקודמת - וסביבך חלל, שאתה חייב למלא בכוח עצמך בלבד.

אך מהיכן צמח הריקוד העממי הזה? האם היה המחול התארגנות עממית טבעית וספונטנית, של עם בהתהוות ושל חברה שמצאה בו פורקן לקשיים, למצוקה ולרגשות התסכול הקשים, שליוו את ההסתגלות לארץ? או שמא היה חלק מפעילות יזומה ומאורגנת, מעין "סניף" נוסף של סוכני התרבות החדשה? בסוגיה זו הטרידו עצמם גם היוצרים דאז, שהתחבטו האם יש "ליצור" ריקודי עם בכוונה תחילה, או לחכות שיתפתחו מתוך העם באופן ספונטני.

הריקודים החדשים הלכו והתרבו, ואף על פי שהיו לריקודים השונים יוצרים שונים בעלי רעיונות שונים ודעות שונות, עדויות של יוצרי המחולות הללו עצמם מבטאות בבירור קיומו של מילון מושגים ערכי משותף, שכלל מושגים כמו "יחד", "אנחנו", והצורך לחזק ולהתחזק בצוותא לנוכח הקשיים. גם התמקדות בשמותיהם בלבד, כגון: "מים מים", "קומה אחא", "למדבר", "ישושום מדבר וצייה", "זמר לך מכורתי", "הרועה הקטנה", מראה כי כולם בעברית צחה, ומבטאים היטב את האידיאלים שנזכרו לעיל. שיאו של הקשר בין התרבות הציונית לריקודי העם היה, בלי ספק, מחולות השמחה ההמוניים שמילאו את חוצות ישראל, בזמן ההכרזה באו"ם על מדינת ישראל. מכאן ואילך התקבעה בתודעה הקיבוצית הזיקה בין ההורה לעצמאות ישראל, ולימים נעשו מעגלי הרוקדים לחלק מחגיגות יום העצמאות, ומן

הזהות הלאומית הישראלית. היהודי החדש, הצבר, החל לשווק את עצמו לעולם הרחב על ידי אומנות המחול.

הצגות אפסיזויות אקראיות אינן השיר

- ❖ לימוד התבנית המקצבית הבולטת - להפנמת המקצב והפזמון.
- ❖ נגינת פזמון השיר באמצעות חליליות.
- ❖ בחירת סולנים בשירה או בנגינת חלילית לביצוע הבית של השיר, לעומת - מענה של כל התלמידים בשירה, בריקוד ובנגינה של פזמון השיר.
- ❖ שיח ודיון על התקופה שבה נכתב השיר, ועל דמויות המפתח בסיפור שמאחורי השיר (יצחק שדה, ארגון "השומר" ועוד). לאחר מכן ניתן לערוך חידון אישים ומאורעות שהתרחשו בתקופה.
- ❖ המחזת השיר על ידי התלמידים על פי: אירועי התקופה, משפטי המפתח, הדמויות הבולטות, שירת הרועים והחליל, תבניות המקצב, הנגינה, הריקוד ועוד נושאים.

פְּסִיכָס תמונה המצוירת
מאבנים קטנות צבעוניות
צָרִיחַ מגדל, מצודה
סְמָטָה רחוב צר, צדדי
אָדוּם עבר הירדן
צוּפָה מביט, משקיף מרחוק
בּוֹאָכָה בכיוון, בדרך הפונה אל
רְקִיעַ שמים

שְׁלוֹם לְךָ אֶרֶץ נְהַדְרָת

מילים: אילן גולדהירש | לחן: סטיבן גודמן

הִיִּיתִי בְּפָרִיס וְגַם בְּרוֹמָא
רָאִיתִי אֶת שְׁבַעַת פְּלָאֵי תֵּבֵל,
בִּקְטָב הַצְפוֹנִי וְגַם דְּרוֹמָה
אֵךְ אֵין מְקוֹם כְּמוֹ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.
וְכִמּוֹ גְּלוּיּוֹת שֶׁל נוֹף יְפוֹת
תְּמוֹנוֹת בְּזָכְרוֹנֵי עֲפוֹת,
כְּמוֹ בְּעַד עֲדָשָׁה שֶׁל מַצְלָמָה
בְּתַרְמִילֵי אוֹתוֹ אִשָּׁא
בְּכָל מְקוֹם, בְּכָל מְסָע
קִטְעֵי פְּסִיכָס מִתּוֹךְ תְּמוֹנָה שְׁלָמָה.

שְׁלוֹם לְךָ אֶרֶץ נְהַדְרָת,
עֲבַדְךָ הַדֵּל נוֹשֵׂא לְךָ שִׁיר מְזֻמּוֹר.
גַּם אִם לְעֵתִים נוֹדֵד אֲנִי עַל דְּרָךְ,
מֵה טוֹב לְנֹדֵד אֵךְ טוֹב יוֹתֵר לַחֲזוֹר.

צָרִיחֵי הַמְּגֻדָּלִים בִּירוּשָׁלַיִם
וְסִמְטָאוֹת הַשּׁוּק הַצְּבָעוֹנִי
גִּגּוֹת הָרַעְפִּים שֶׁל גִּבְעָתִים
הַנִּבְטִים מִבְּעַד חִלּוֹנֵי.

אֶת הָאֲבִיב בְּתֵל אֲבִיב,
אֶת סִבְתִּי וְאֶת סִבִּי,
אֶת הַחֲלָה וְאֶת נֵרוֹת שִׁפְתִּי,
אֶת יַם הַמֶּלַח מוֹל אָדוּם
וְאִשֶּׁת לוֹט צוּפָה לְסָדוּם
וְאֶת הַקִּיץ בּוֹאָכָה אֵילָת.

שְׁלוֹם לְךָ אֶרֶץ נְהַדְרָת...

מִימֵיָה הַכְּחָלִים שֶׁל הַכְּנָת
וְהַרְקִיעַ הַתּוֹאֵם מַעַל.
וְהַרְגָּשָׁת הַבֵּית הַמִּכְרָת
בְּתוֹךְ עוֹרֻקֵי זֹרֶמֶת כְּמוֹ חֲשֵׁמַל.
הָרִי גָלִיל וְהַשּׁוּמְרוֹן,
הַפְּרָדָסִים שֶׁבִּשְׂרֹון,
וּלְדִים בְּגֵן הַמּוֹשְׁבָה
אֶת הַכְּרָמֶל וְאֶת הַיָּם
אֶחָד אֶחָד וְאֶת כָּלָם,
תְּמִיד קוֹרְצִים, אוֹמְרִים בְּרוּךְ הַבָּא.

שְׁלוֹם לְךָ אֶרֶץ נְהַדְרָת...

C G7 C Am Dm

ת - אי - פל - עת - שב - את - תי - אי - כ - מא - רו - ב - גם - נ - ריס - פ - ב - תי - יי - ה -

4 C C G7 C

אף - מה - רו - ד - גם - נ - ני - צפו - ה - טב - ק - ב - בל -

7 Am Dm G7 C Am

- תמו - פות - נ - נוף של יות - גלו - מו - וך - אל - כ - יש - רץ - א - כמו קום - מ - אין

10 Em G7 D

ב - מה - ל - מצ של שה - ד - ע - עד - ב - כמו - פות - ע - ני - רו - זכ - ב - נות -

13 Am Em C Dm G7

- של - נה - תמו תוד - מ - פס - פסי - עי - קט - שע - מ - כל - ב - קום - מ - כל - ב - שא - א - תו - או - לי - מי - תך -

16 C F G7 C

- עב - רת - ד - ה - נ - רץ - א - לך - לום - ש - מה -

19 Am F G G7 C G7

על - ני - א - דד - נו - תים - ע - ל - אם - גם - מור - מן שיר לך שא - נו - דל - ה - דך -

22 Am Dm G7 C

ה - זר - לך - תר - יו - טוב - אף - דד - לך - טוב - מה - כך - ד -

אילן גולדהירש

נולד בישראל, בעיר תל אביב. במשך השנים עבד ועדיין עובד כפקיד בכיר במשרד האוצר. משמש כקופירייטר בכיר וכתב כ-400 ג'ינגלים וסיסמאות, ביניהם: "רב מכר", "כוח אחד", "קוד-קוד", "הכול בסיידר". גולדהירש הוא בוגר קורס שדרים של קול ישראל, ועבד במשך 16 שנות מילואים בגלי צה"ל. בהשכלתו הוא בוגר תואר ראשון בסוציולוגיה ובמדעי המדינה, בשלוחה התל-אביבית של האוניברסיטה העברית, ובוגר לימודי תעודה בתקשורת באוניברסיטה העברית ירושלים. תחביביו: שחייה, פתרון תשבצי הגיון וכמובן, כתיבת שירים. הוא פרסם ארבעה ספרים: "פתאום נפל עלי אביב", "סל של חרוזים", "אצלי או אצלך", "שלום לך ארץ נהדרת". בין שיריו הבולטים: "מתוך מתוך", "להשתטות", "פני מלאך", "הקולות של פיראוס", "קשה לכתוב דמעות" - שיר על יצחק רבין, לחן: ברי סחרוף, ביצוע: אריק איינשטיין.

סטיבן גודמן

מלחין אמריקני.

הסיפור שמאחורי כתיבת השיר

"לפני כ-25 שנה פנה אלי יהורם גאון עם הגרסה הצרפתית של השיר בביצועו של ג'ורג' דסאן. לא ידעתי צרפתית, ולא הבנתי מילה. על פי המנגינה כתבתי את 'שלום לך ארץ נהדרת'. לאחר שנים התגלגל לידי במקרה השיר המקורי באנגלית, וגיליתי דבר מוזר. בדיוק במקום שבו שיבצתי בשיר את המשפט 'שלום לך ארץ נהדרת' אומרים בביצוע המקורי: "Hello America, how are you?" (מתוך ריאיון עם המשורר בתאריך 5.9.2007).

שבעת פלאי תבל

שבעת פלאי תבל של העולם העתיק הם מבנים שנבנו בעת העתיקה ונחשבו להישגים אנושיים יוצאי דופן:

1. הפירמידה הגדולה של גיזה במצרים;
  2. הגנים התלויים בבבל (היום עיראק);
  3. מקדש ארטמיס באפסוס (היום טורקיה);
  4. פסל זאוס באולימפיה שביוון;
  5. הקולוסוס מרודוס;
  6. המגדלור באלכסנדריה במצרים;
  7. המאוזולאום בהאליקארנאסוס (היום טורקיה).
- הפלא היחיד שנותר על תלו הוא הפירמידה הגדולה של גיזה.

כיום יש שבעה פלאי תבל חדשים, שנבחרו בשנת 2007:

1. פירמידת אל קסטיליו בצ'יצ'ין איצה, יוקטן, מקסיקו;
2. פסל ישו הגואל, ריו דה ז'ניירו, ברזיל;

3. החומה הסינית - סין;
4. מאצ'ו פיצ'ו - קוסקו, פרו;
5. פטרה - ירדן;
6. הקולוסאום, רומא, איטליה;
7. טאג' מאהל - אגרה, הודו;
8. הפירמידה הגדולה של גיזה - גיזה, מצרים.

מבנה השיר

לשיר שלושה בתים במבנה של בית + פזמון.
חריזת הבתים היא בכל הבתים לפי מבנה: א-ב-א-ב-ג-ג-ד-ה-ה-ד.
חריזת הפזמון היא במבנה א-ב-א-ב.

רעיונות אפשריים

- ♦ היכן נמצאות פאריס ורומא?
(באירופה)
- ♦ מדוע, לדעתכם, בחר המשורר דווקא בערים אלה?
(כי הן ערי בירה, ערים מפורסמות מאוד ותיירות מרבים לבקר בהן)
- ♦ מהם שבעת פלאי תבל?
- ♦ מצאו על מפת ישראל את המקומות המוזכרים בשיר.
- ♦ הסבירו מהם המנהגים הקשורים בחלה ובהדלקת נרות שבת.
- ♦ מי היא "אשת לוט"? (עיינו בספר בראשית, פרק י"ט)
- ♦ מהו "גן המושבה"?
(גן המושבה הידוע גם כ"גן העיר" וכ"גן הנדיב", בראשון לציון, הוא הגן העתיק והמרכזי בעיר. ניטע בשנת 1882, שימש כקרקע חקלאית ובהמשך הפך לפארק עירוני).
- ♦ הדובר בשיר הוא ישראלי שטייל בעולם, ראה את יופיו, אך אוהב מכול את ארץ ישראל. אילו משפטים בשיר מביעים זאת? סמנו אותם בקו.

ביבליוגרפיה

- אבניאון איתן. מילון ספיר. אזור, 1997.
- אדר עדי, גביש עופר. שיר לדרך - טיולים בשירים ובסיפורים. תל אביב, 2004.
- אלדמע גיל. לילה לילה - משירי המלחין מרדכי זעירא. תל אביב, 1998.
- אלירם טלילה. בוא שיר עברי - שירי ארץ ישראל, היבטים מוזיקליים וחברתיים. חיפה, 2006.
- הר ציון נחומי. שירון מועדון הזמר בני שמעון. בני שמעון, 2000.
- טהרלב יורם, נאור מרדכי, שירו הביטו וראו - הסיפורים שמאחורי השירים. תל אביב, 1993.
- טובי יוסף, סרי שלום. דיואן אמלל שיר, מבחר שירי תימן. רמת גן, 1988.
- צור סמי, קלאוזנר הנרי. לשיר עם אפי נצר. תל אביב, 1988.
- מבחר מנגינות דוד זהבי, שלא ייגמר לעולם. תל אביב, 1981.
- רוזנבלום יאיר. "הלהקות הצבאיות: מיתוסים וניתוחם". מגאזין מוסיקה. תל אביב, 1988.
- רצהבי יהודה. ספר המוסר: מחברות ר' זכריה אלצ'הרי. ירושלים, 1965.
- רשף יעל. הזמר העברי בשוב החדש בארץ ישראל : בחינה בלשנית. ירושלים, 1999.
- שחר נתן. שיר שיר עלה-נא, תולדות הזמר העברי. תל אביב, אין שנה.
- שמואלי הרצל. הזמר הישראלי. תל אביב, 1971.
- שמר נעמי. נעמי שמר כל השירים. תל אביב, 1967.

אתרי אינטרנט

- <http://almog.beitberl.ac.il>
- <http://cms.education.gov.il>
- <http://he.wiktionary.org>
- <http://he.wikipedia.org>
- <http://library.osu.edu>
- <http://www.orianit.edu-negev.gov.il>
- <http://www.piyut.org.il>
- <http://www.shaanan.macam98.ac.il>
- <http://www.smkb.ac.il>

ריאיונות טלפוניים

- ✦ ריאיון עם המלחין יהודה בדיחי.
- ✦ ריאיון עם המשורר אילן גולדהירש.
- ✦ ריאיון עם המלחין אביהו מדינה.
- ✦ ריאיון עם המשורר והמלחין ברק עמרני.
- ✦ ריאיון עם רותי רוזנבלום, אשת המלחין משה מונה רוזנבלום.